

PROBLEMY NAUK SPOŁECZNYCH HUMANISTYCZNYCH EKONOMICZNYCH KONTEKSTY I WYZWANIA

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

Recenzenci

dr hab. Magdalena Budyn-Kulik
dr hab. Renata Lisowska, prof. UŁ
dr hab. Beata Szluz, prof. UR
dr hab. Monika Urbaniak
dr Klaudia Pujer

Redakcja

dr Klaudia Pujer

PROBLEMY NAUK SPOŁECZNYCH, HUMANISTYCZNYCH, EKONOMICZNYCH.
KONTEKSTY I WYZWANIA
exante.com.pl, Wrocław 2017

Nie wszystkie prawa zastrzeżone: tekst niniejszej monografii jest dostępny na licencji
Creative Commons (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych.
Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania
niniejszej informacji licencyjnej oraz wskazania Wydawnictwa i Autorów jako właścicieli
praw do tekstu.

Treść licencji jest dostępna na stronie:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

(Źródło zdjęć na okładce: pixabay.com/ geralt udostępnione na licencji

CC0 Public Domain, treść licencji jest dostępna na stronie:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.pl>).

Wersja elektroniczna publikacji jest wersją pierwotną

Wydawnictwo Exante

Exante Wydawnictwo Naukowe
dr Klaudia Pujer
ul. Buforowa 24 lok. 10, 52-131 WROCŁAW

tel. + 48 606 168 165
wydawnictwo@exante.com.pl
www.exante.com.pl

Ark. wyd. 13

ISBN 978-83-65374-36-3 (*wersja elektroniczna*)

ISBN 978-83-65374-37-0 (*wersja papierowa*)

PROBLEMY NAUK
SPOŁECZNYCH
HUMANISTYCZNYCH
EKONOMICZNYCH
KONTEKSTY I WYZWANIA

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

MONOGRAFIA

Exante
Wrocław 2017

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
--------------------	----------

CZĘŚĆ I.

WYBRANE PROBLEMY SOCJOLOGII, PEDAGOGIKI I POLITYKI SPOŁECZNEJ.....	15
---	-----------

1. ALKOHOLIZM I NADUŻYWANIE ALKOHOLU

– Powszechny problem społeczny i zdrowotny XXI wieku	17
---	-----------

Julia Dziukiewicz

WPROWADZENIE.....	17
ALKOHOL W ŻYCIU CZŁOWIEKA	18
ROZPOZNANIE CHOROBY ALKOHOLOWEJ	20
ALKOHOLIZM NIEJEDNO MA IMIĘ, CZYLI O RÓŻNORODNOŚCI ZJAWISKA.....	21
KONSEKWENCJE NADUŻYWANIA ALKOHOLU	23
<i>Problemy zdrowotne</i>	<i>23</i>
<i>Problemy społeczne</i>	<i>24</i>
PODSUMOWANIE	25
LITERATURA.....	25

2. ALTERNATYWNE FORMY ŻYCIA MAŁŻEŃSKO-RODZINNEGO EFEKTEM PRZEMIAN MODELU RODZINY

27

Kinga Salamon

WPROWADZENIE.....	27
TYPOLOGIA ZWIĄZKÓW MAŁŻEŃSKICH.....	27
<i>Małżeństwo tradycyjne</i>	<i>27</i>
<i>Małżeństwo partnerskie.....</i>	<i>28</i>
ALTERNATYWNE FORMY ZWIĄZKÓW MAŁŻEŃSKO-RODZINNYCH	30
<i>Związki homoseksualne</i>	<i>31</i>
<i>Monoparentalność.....</i>	<i>32</i>
<i>Dobrowolna bezdzietność</i>	<i>32</i>
<i>LAT – Living Apart Together, kohabitacja, konkubinat.....</i>	<i>34</i>
<i>Życie w pojedynkę.....</i>	<i>34</i>
PODSUMOWANIE	35
LITERATURA.....	35

3. KOBIETA – MATKA I PRACOWNIK. TRUDNOŚCI W REALIZACJI RÓL SPOŁECZNYCH

39

Katarzyna Front-Dziurkowska

WPROWADZENIE.....	39
ZNACZENIE PRACY ZAWODOWEJ W ŻYCIU KOBIETY-MATKI	40
TRUDNOŚCI I OBAWY KOBIET-MATEK PRZED POWROTEM DO PRACY	41
KONFLIKT RÓL, CZYLI DYLEMATY KOBIETY-MATKI	43
PODSUMOWANIE	45
LITERATURA.....	46

4. PROBLEM SPOŁECZNY ZAMACHÓW SAMOBÓJCZYCH WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY49

Patrycja Mencil

WPROWADZENIE.....	49
PRZYCZYNY ZAMACHÓW SAMOBÓJCZYCH.....	49
ZAPOBIEGANIE SAMOBÓJSTWOM.....	51
<i>Rola rodziny w zapobieganiu samobójstwom.....</i>	<i>52</i>
<i>Rola szkoły w zapobieganiu samobójstwom.....</i>	<i>53</i>
<i>Organizacje i stowarzyszenia zapobiegające samobójstwom.....</i>	<i>55</i>
PODSUMOWANIE.....	56
LITERATURA.....	57

5. WPŁYW OTOCZENIA RODZINNEGO NA NIEPOWODZENIA SZKOLNE DZIECKA59

Dagmara Jędrzejewska

WPROWADZENIE.....	59
ŚRODOWISKO RODZINNE – POJĘCIE, FUNKCJE, POSTAWY RODZICIELSKIE.....	59
<i>Pojęcie i funkcje rodziny.....</i>	<i>59</i>
<i>Postawy rodziców wobec dzieci.....</i>	<i>61</i>
PROBLEMY DZIECI W SZKOLE.....	63
<i>Charakterystyka niepowodzeń szkolnych.....</i>	<i>63</i>
<i>Przyczyny problemów szkolnych dzieci.....</i>	<i>63</i>
<i>Wpływ atmosfery rodzinnej na szkolne niepowodzenia dzieci.....</i>	<i>65</i>
POMOC W ZWALCZANIU PROBLEMÓW W NAUCE DZIECI.....	66
PODSUMOWANIE.....	68
LITERATURA.....	68

6. DZIECKO O SPECJALNYCH POTRZEBACH EDUKACYJNYCH W PRZEDSZKOLNEJ GRUPIE INTEGRACYJNEJ – STUDIUM PRZYPADKU71

Mateusz Minda, Ewelina Cetler

WPROWADZENIE.....	71
CHARAKTERYSTYKA DZIECKA O SPECJALNYCH POTRZEBACH EDUKACYJNYCH.....	71
POJĘCIE INTEGRACJI W SZKOLNICTWIE.....	73
METODY PRACY W GRUPIE INTEGRACYJNEJ – STUDIUM PRZYPADKU.....	76
PODSUMOWANIE.....	78
LITERATURA.....	79

CZĘŚĆ II.

WYBRANE PROBLEMY EKONOMII I ZARZĄDZANIA.....81

7. ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ.....83

Katarzyna Drabarczyk, Katarzyna Kułaga, Aleksandra Jakubiec

WPROWADZENIE.....	83
PRZEGLĄD BADAŃ NAD ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJEM.....	84
METODYKA BADAŃ.....	85
WYNIKI BADAŃ.....	87
PODSUMOWANIE.....	91
LITERATURA.....	91

8. ODDZIAŁYWANIE PŁACY MINIMALNEJ NA RYNEK PRACY – ZARYS PROBLEMATYKI	93
Agata Obszyńska	
WPROWADZENIE.....	93
PODSTAWY TEORETYCZNE.....	93
<i>Pojęcie płacy minimalnej</i>	93
<i>Płaca minimalna a zatrudnienie</i>	95
ANALIZA PŁACY MINIMALNEJ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ.....	96
WPŁYW PŁACY MINIMALNEJ NA ZATRUDNIENIE	99
PODSUMOWANIE	102
LITERATURA.....	102
9. SYSTEM ZARZĄDZANIA JAKOŚCIĄ W PORTACH LOTNICZYCH	105
Anna Szymczak, Kornelia Osieczko	
WPROWADZENIE.....	105
CHARAKTERYSTYKA SEKTORA LOTNICZEGO W POLSCE.....	105
ZARZĄDZANIE JAKOŚCIĄ WG STANDARDU ISO 9001. JAKOŚĆ WG KONCEPCJI <i>TQM</i>	108
MODELOWANIE PROCESÓW. STATYSTYCZNE METODY I NARZĘDZIA ZARZĄDZANIA JAKOŚCIĄ	109
ZARZĄDZANIE RYZYKIEM WG STANDARDU ISO 31000	110
ZARZĄDZANIE ŚRODOWISKOWE WG STANDARDU ISO 14001	111
ZARZĄDZANIE BEZPIECZEŃSTWEM I HIGIENĄ PRACY WG STANDARDU PN 18001	112
ZARZĄDZANIE BEZPIECZEŃSTWEM INFORMACJI WG STANDARDU ISO 27001.....	113
ZARZĄDZANIE CIĄGŁOŚCIĄ DZIAŁANIA WG STANDARDU ISO 22301	114
ZARZĄDZANIE BEZPIECZEŃSTWEM WG STANDARDU ICAO Doc 9859	115
NADZÓR NAD DOKUMENTACJĄ ZARZĄDZAJĄCEGO PORTEM LOTNICZYM (INOP, DRL, RUPL, PDSZ)	116
PODSUMOWANIE	117
LITERATURA.....	118
10. ZARZĄDZANIE RYZYKIEM W JEDNOSTKACH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO	121
Patrik Dunał, Małgorzata Kozik	
WPROWADZENIE.....	121
PODMIOTY ZAANGAŻOWANE W ZARZĄDZANIE RYZYKIEM.....	122
IDENTYFIKACJA RYZYKA I ANALIZA RYZYKA W JST.....	127
KATALOG WYBRANYCH CZYNNIKÓW WARUNKUJĄCYCH SKUTECZNE ZARZĄDZANIE RYZYKIEM	130
PODSUMOWANIE	132
LITERATURA.....	132
11. ROLA ZASOBÓW LUDZKICH W OSIĄGANIU SUKCESU ORGANIZACJI	135
Roma Sośnicka	
WPROWADZENIE.....	135
LUDZIE – AKTORZY ORGANIZACJI.....	135
GENEZA I ROZWÓJ KONCEPCJI ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI	137
POJĘCIE, CELE I ZAKRES ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI	143
PODSUMOWANIE	145
LITERATURA.....	145

12. OBSERWACJA JAKO METODA GROMADZENIA INFORMACJI O WARTOŚCI ORGANIZACJI.

WYNIKI BADAŃ..... 147

Anna Kondak

WPROWADZENIE.....	147
ZAGADNIENIA TEORETYCZNE	147
OPIS BADAŃ.....	149
WYNIKI BADAŃ.....	153
PODSUMOWANIE	155
LITERATURA.....	156

13. SKUTECZNA KOMUNIKACJA MARKETINGOWA TELEKOMÓW W SYTUACJI ZMIANY

PRZEPISÓW. WYNIKI BADAŃ..... 159

Adrian Konior

WPROWADZENIE.....	159
TELEKOMY – SPECYFIKA POJĘCIA	160
KOMUNIKACJA MARKETINGOWA.....	161
PRZEGLĄD DOSTĘPNYCH BADAŃ RYNKU TELEFONII KOMÓRKOWEJ W POLSCE.....	162
METODYKA I WYNIKI PRZEPROWADZONYCH BADAŃ WŁASNYCH.....	162
PODSUMOWANIE	166
LITERATURA.....	168

CZĘŚĆ III.

WYBRANE PROBLEMY NAUK PRAWNYCH 171

14. KRYMINALIZACJA KONTAKTÓW HOMOSEKSUALNYCH W STAROŻYTNYCH ATENACH.... 173

Szymon Jakóbiak

WPROWADZENIE.....	173
PATRIARCHALNOŚĆ SPOŁECZEŃSTWA GRECKIEGO A SEKSUALNOŚĆ ATEŃCZYKÓW	173
PEDERASTIA GRECKA.....	174
U ZBIEGU GRANIC – MIĘDZY PEDERASTIĄ A PROSTYTUCJĄ MĘSKĄ.....	175
KONTEKST SPRAWY TIMARCHOSA	176
POLITYKA KRYMINALNA ATEN W ZAKRESIE PRAKTYK HOMOSEKSUALNEJ PROSTYTUCJI NA PODSTAWIE SPRAWY TIMARCHOSA.....	178
PODSUMOWANIE	180
LITERATURA.....	181

15. EWOLUCJA PRZEPISÓW DOTYCZĄCYCH RECYDYWY 183

Kinga Bąk

WPROWADZENIE.....	183
EWOLUCJA RECYDYWY W PRAWIE KARNYM MATERIALNYM	183
EWOLUCJA RECYDYWY W PRAWIE KARNYM WYKONAWCZYM	191
PODSUMOWANIE	198
LITERATURA.....	199

16. PRÓBY PRZECIWDZIAŁANIA RECYDYWIE.....203

Kinga Bąk

WPROWADZENIE.....	203
PRZECIWDZIAŁANIE PRZESTĘPCZOŚCI.....	203
RESOCJALIZACJA SKAZANYCH	208
PODSUMOWANIE	210

LITERATURA.....	211
17. UDZIAŁ SPOŁECZEŃSTWA W WYKONYWANIU KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI	213
Kinga Bąk	
WPROWADZENIE.....	213
POJĘCIA PODSTAWOWE	213
RADA GŁÓWNA DO SPRAW SPOŁECZNEJ READAPTACJI I POMOCY SKAZANYM ORAZ RADY TERENOWE	218
KOŚCIOŁY I INNE ZWIĄZKI WYZNANIOWE A WYKONYWANIE KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI	219
PODSUMOWANIE	221
LITERATURA.....	221
18. CHOROBA PSYCHICZNA I NIEDOROZWÓJ UMYSŁOWY JAKO PRZESŁANIKI UNIEMOŻLIWIAJĄCE ZAWARCIE ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIEGO	223
Anna Lisowska	
WPROWADZENIE.....	223
UBEZWŁASNOWOLNIENIE CAŁKOWITE JAKO PRZESŁANKA UNIEMOŻLIWIAJĄCA ZAWARCIE ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIEGO	224
CHOROBA PSYCHICZNA I NIEDOROZWÓJ UMYSŁOWY W KONTEKŚCIE ZDOLNOŚCI DO ZAWARCIA ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIEGO	228
PODSUMOWANIE	230
LITERATURA.....	231
19. INSTYTUCJA NIEGODNOŚCI DZIEDZICZENIA	233
Piotr Krzyżanowski	
WPROWADZENIE.....	233
ZDOLNOŚĆ DZIEDZICZENIA	234
PRZYCZYNY NIEGODNOŚCI DZIEDZICZENIA	235
UZNANIE NIEGODNOŚCI DZIEDZICZENIA I JEGO SKUTKI	237
PRZEBACZENIE SPADKODAWCY	240
PODSUMOWANIE	241
LITERATURA.....	241

WSTĘP

Niniejsza publikacja to efekt współpracy młodych badaczy z różnych krajowych jednostek naukowych. Opracowanie w trzech częściach omawia aktualne i ważne zagadnienia nauk społecznych, humanistycznych i ekonomicznych.

Część pierwsza składa się z sześciu rozdziałów i uwzględnia teksty podejmujące problemy socjologii, pedagogiki i polityki społecznej. Część druga, na którą składa się siedem rozdziałów, omawia wybrane problemy ekonomii i zarządzania. Część trzecia złożona jest z sześciu rozdziałów, które poświęcono problemom nauk prawnych.

CZĘŚĆ PIERWSZĄ monografii (*Wybrane problemy socjologii, pedagogiki i polityki społecznej*) otwiera *rozdział pierwszy* dotyczący alkoholizmu. Uzależnienie od alkoholu i jego nadużywanie stanowią jedną z ważniejszych kwestii społecznych i problem zdrowia publicznego wielu krajów. Z związku z tym, w rozdziale podjęto próbę bliższego przyjrzenia się temu patologicznemu zjawisku. Opracowanie rozpoczyna krótka refleksja nad rolą alkoholu w życiu człowieka i jego ambiwalentnym charakterem. Na kolejnych stronach zaprezentowano ujęcie definicyjne wraz z kryteriami diagnostycznymi oraz typy alkoholizmu obrazujące różnorodność problemu. W części końcowej zwrócono uwagę na konsekwencje choroby – zarówno w aspekcie zdrowotnym, jak i społecznym.

Celem *rozdziału drugiego* jest prezentacja i analiza przeobrażeń małżeństwa jakie zaszły na przestrzeni lat od małżeństwa tradycyjnego, przez małżeństwo partnerskie, aż po alternatywne formy małżeństwa.

Rozdział trzeci podejmuje zagadnienie trudności w realizacji ról społecznych przez kobiety z wyeksponowaniem ich sytuacji zawodowej. Sytuacja kobiet na rynku pracy nie jest optymistyczna – Polska wśród krajów Unii Europejskiej (UE) ma relatywnie niski wskaźnik zatrudnienia kobiet-matek, wychowujących małe dziecko. Rosnące oczekiwania społeczno-kulturowe wymagają od kobiety realizacji przypisanych jej ról społecznych, w tym godzenia macierzyństwa z aktywnością zawodową. Pełnione przez kobietę role stają się wyznacznikiem określającym pozycję kobiety w hierarchii społecznej jako pełnowartościowy członek rodziny i pracownik. Sprzeczne oczekiwania kierowane do pracujących matek, mogą skutkować konfliktem przypisanych im ról społecznych.

Celem *rozdziału* jest zwrócenie uwagi i włączenie się w dyskusję na temat trudności i dylematów młodych kobiet-matek, które pragną, nie tylko z pobudek materialnych, pogodzić te dwie – jakże istotne dla kobiety – role.

Rozdział *czwarty* w zarysie omawia problem zamachów samobójczych wśród dzieci i młodzieży. Analizując zjawisko autorka wskazuje skalę oraz różnorodne uwarunkowania wpływające na wzrost zamachów samobójczych wśród nieletnich. W centrum rozważań znajdują się także czynniki ryzyka rozwiązania problemu i instytucje zapobiegające samobójstwom.

Rozdział *piąty* przedstawia zagrożenia niepowodzeń szkolnych w kontekście oddziaływania środowiska rodzinnego. Celem rozdziału jest prezentacja i analiza zależności zachodzących pomiędzy sytuacją rodzinną oraz niepowodzeniami szkolnymi dzieci.

W *rozdziale szóstym*, na podstawie kwerendy literatury i studium przypadku, opisano funkcjonowanie dziecka o specjalnych potrzebach edukacyjnych na poziomie edukacji przedszkolnej. Celem rozdziału jest scharakteryzowanie ucznia o specjalnych potrzebach edukacyjnych, a także przedstawienie pozytywnych aspektów funkcjonowania w grupie integracyjnej. W oparciu o studium przypadku opisano formy i metody pracy jakie zastosowano z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

CZĘŚĆ DRUGĄ publikacji (*Wybrane problemy ekonomii i zarządzania*) otwiera *rozdział siódmy* dotyczący zrównoważonego rozwoju w krajach UE. W opracowaniu określono poziomu rozwoju krajów UE w trzech wymiarach tj. ekonomicznym, społecznym i ekologicznym. Na podstawie metody TOPSIS sklasyfikowano badane kraje w rankingi wskazując, które z nich charakteryzują się najniższym i najwyższym poziomem zrównoważonego rozwoju. Dokonano porównania między rokiem 2005 i 2014. Na podstawie wskaźnika dynamiki określono stopień zrównoważenia rozwoju w oparciu o mierniki syntetyczne obliczone dla poszczególnych wymiarów.

Rozdział ósmy podejmuje problem oddziaływania płacy minimalnej na rynek pracy. W pierwszej części przedstawiono zarys pojęcia płacy minimalnej, a dalej dokonano analizy płacy minimalnej w wybranych krajach UE, przedstawiono kierunki oddziaływania najniższego wynagrodzenia na zatrudnienie. Zagadnienie omówiono w kontekście podstawowych wielkości rynku pracy, czyli: struktury zatrudnienia, bezrobocia, jak też rozbieżności zarobków w gospodarce. Celem opracowania jest analiza możliwych kierunków oddziaływania płacy minimalnej na rynek pracy.

W *rozdziale dziewiątym* omówiono systemy zarządzania jakością w portach lotniczych. W pierwszej części opracowania scharakteryzowano sektor lotniczy. W kolejnej części ukazano zarządzanie jakością i jej wpływ na porty lotnicze wg koncepcji TQM oraz wg standardów ISO 9001, 3100, 14001, 27001, 22301 oraz PN 18001. Następnie omówiono ICAO Doc. 9859 związany z bezpieczeństwem i nadzorem nad dokumentacją zarządzającego portem lotniczym.

Celem *rozdziału dziesiątego* jest analiza i ocena problemu zarządzania ryzykiem w jednostce samorządu terytorialnego (JST) w kontekście dzia-

łań, jakie powinny być podejmowane, aby ten proces był efektywny. Opracowanie przygotowano przy zastosowaniu metody analizy opisowej. Omówiono istotę zarządzania ryzykiem ze szczególnym uwzględnieniem zaleceń wynikających z międzynarodowego standardu zarządzania ryzykiem (ISO 31000). Wskazano role i pożądane kompetencje osób zaangażowanych w proces zarządzania ryzykiem. Nawiązując do podziału ról w tym zakresie, wskazano osoby odpowiedzialne za zarządzanie ryzykiem w JST. Następnie scharakteryzowano działania osób dokonujących identyfikacji i analizy ryzyka w działalności JST. Na koniec omówiono czynniki warunkujące skuteczne zarządzanie ryzykiem w JST.

Celem *rozdziału jedenastego* jest zaprezentowanie strategicznej i wielowymiarowej roli, jaką odgrywają pracownicy organizacji. Przedstawiono także koncepcje strategicznego zarządzania zasobami ludzkimi, których zadaniem jest integracja posiadanych zasobów ludzkich ze strategią przedsiębiorstwa oraz strukturą organizacyjną. W przedstawieniu personelu posłużono się pojęciem wewnętrznej załogi, które kompleksowo wyjaśniło trzy najważniejsze role odgrywane w organizacji. Odniesienie do genezy oraz rozwoju koncepcji zarządzania zasobami ludzkimi stanowią modele opracowane przez badaczy uniwersytetów amerykańskich. W końcowej części wskazano różnice pomiędzy kapitałem ludzkim a potencjałem, co stanowi podsumowanie rozważań na temat zarządzania zasobami ludzkimi w organizacjach.

Rozdział dwunasty prezentuje charakterystykę obserwacji jako metody gromadzenia informacji o organizacji w ujęciu teoretycznym i praktycznym. Badaniami własnymi objęto Bank Zachodni WBK, uwzględniając różne produkty bankowe oraz kanały pozyskiwania informacji. Wyniki badań umożliwiły ocenę obsługi klienta w danym banku, podsumowanie skuteczności i zakresu zdobytych danych poprzez różne formy kontaktu oraz sformułowanie wniosków dotyczących metod, które generują największą wartość dla konsumenta.

Rozdział trzynasty dotyczy komunikacji marketingowej telekomów. W rozdziale podjęto próbę porównania kampanii komunikacji marketingowej operatorów w sytuacji zmiany przepisów. Przedstawiono uwarunkowania dotyczące rejestracji kart *prepaid* oraz przybliżono istotę przedsiębiorstw telekomunikacyjnych i komunikacji marketingowej. Następnie dokonano przeglądu badania stanu rynku telekomunikacyjnego w Polsce w 2016 r. oraz przedstawiono metodę i wyniki badań własnych.

CZĘŚĆ TRZECIA monografii (*Wybrane problemy nauk prawnych*) otwiera *rozdział czternasty* podejmujący zagadnienia homoseksualizmu greckiego w ujęciu socjologicznym i antropologicznym. Wskazano na opozycję sfery domowej i pozadomowej. Wykazano zależność patriarchalnego społeczeństwa i wpływu na popęd seksualny u mężczyzn – na jego trzy postacie –

małżeństwo, prostytutkę oraz pederastię. Szerzej omówiono zjawisko pederastii greckiej. Wskazano za Reisberg i Doverem główne cechy tego zjawiska i podjęto próbę polemiki. Jednocześnie zaakcentowano różnice między prostytutką męską a pederastią. Rozważania te stanowią kontekst kulturowo-społeczny w sprawie Timarchosa, na podstawie której przedstawiono politykę kryminalną Aten, co do praktyk homoseksualnej prostytucji.

Celem rozdziału jest zarysowanie problematyki ograniczeń w sferze seksualności starożytnych Greków ze szczególnym uwzględnieniem kontaktów o podłożu homoerotycznym. Kryminalizacja homoseksualizmu oraz prawodawstwo ateńskie to temat nieczęsto poruszany w polskiej literaturze naukowej i stanowi z pewnością pewnego rodzaju wyzwanie – nie tylko ze względu na ograniczony zakres źródeł, ale również na specyfikę poruszanego zagadnienia.

Rozdział piętnasty dotyczy problematyki ewolucji przepisów w zakresie recydywy. Recydywa zmieniała się na przełomie lat wraz ze wzrostem przestępczości. Powrotność do przestępstwa została uregulowana w prawie karnym materialnym i w prawie karnym wykonawczym, dlatego tak ważne jest rozróżnienie recydywy na płaszczyźnie tych dwóch regulacji.

Celem rozdziału jest zobrazowanie charakteru przemian uregulowań prawnych zjawiska recydywy na przestrzeni stuleci z rozróżnieniem na recydywę karno-materialną oraz recydywę penitencjarną.

Rozdział szesnasty omawia problematykę zwalczania recydywy. Przeciwdziałanie powrotowi do przestępstwa jest jednym z celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Całością działań, analiz oraz badań nad sposobami zapobiegania przestępczości zajmuje się polityka kryminalna. Różne przyczyny przestępczości powodują konieczność stosowania wielu metod profilaktyki. Resocjalizacja jest podstawową metodą zwalczania przestępczości. Wykluczenie społeczne recydywistów uniemożliwia prawidłową readaptację społeczną, a w konsekwencji zapobieganie przestępczości staje się nieefektywne.

Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na skomplikowany proces przeciwdziałania przestępczości, a w szczególności przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa oraz na trudności związane z resocjalizacją skazanych.

Rozdział siedemnasty dotyczy problematyki uczestnictwa społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania są uprawnione do prowadzenia działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w zakładach karnych lub aresztach śledczych. Bardzo ważne znaczenie ma

w tym względzie Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na resocjalizacyjny wpływ na skazanych podmiotów uprawnionych do udziału w wykonywaniu kary pozbawienia wolności.

Rozdział osiemnasty to analiza regulacji prawnych charakteryzujących przeszkody uniemożliwiające zawarcie związku małżeńskiego, bezpośrednio związane ze zdrowiem psychicznym jednostki. W opracowaniu wskazano wątpliwości i kontrowersje dotyczące konieczności uzyskania przez osoby chore psychicznie lub z niedorozwojem umysłowym zgody sądu na połączenie się trwałym węzłem małżeńskim z wybranym partnerem życiowym.

Monografię zamyka *rozdział dziewiętnasty* dotyczący instytucji niegodności dziedziczenia. Instytucja ta jest szczególnie istotna z perspektywy ładu etycznego. Zamiarem autora opracowania jest zbadanie, czy ustawodawca w wystarczający sposób zabezpieczył, aby nie dochodziły do dziedziczenia osoby popełniające, wobec spadkodawcy, czyny powszechnie uznawane za niegodziwe. Celem tego opracowania jest również określenie, czy obowiązujące przepisy gwarantują należytą ochronę woli testatora. Ponadto, analizie poddano przepisy regulujące instytucję przebaczenia spadkodawcy.

Teksty zawarte w niniejszym wydaniu omawiają wybrane problemy społeczno-humanistyczne i ekonomiczne przy wykorzystaniu już istniejącej wiedzy (opracowania przeglądowe). Zawierają również postulaty ich rozwiązań, uwzględniając wąsko wyspecjalizowaną wiedzę nabytą w trakcie studiów literaturowych lub praktyki zawodowej (opracowania przy czynkarskie). W rezultacie niniejsza publikacja stanowi głos w dyskusji w zakresie niedomagań zidentyfikowanych na gruncie humanistyki, w tym życia społeczno-gospodarczego. Opisuje, diagnozuje i interpretuje je tak w ujęciu całościowym, jak i w najróżniejszych aspektach, fragmentach czy warstwach.

Żywimy nadzieję, że niniejsze opracowanie stanie się inspiracją do podjęcia badań własnych, przyczyni się do poszerzenia współpracy z praktykami, ale także do rozwoju teorii i badań podstawowych.

Kludia Pujer i Zespół Autorski
Wrocław, sierpień 2017 r.

CZĘŚĆ I.
**WYBRANE PROBLEMY
SOCJOLOGII, PEDAGOGIKI
I POLITYKI SPOŁECZNEJ**

1

ALKOHOLIZM I NADUŻYWANIE ALKOHOLU – POWSZECHNY PROBLEM SPOŁECZNY I ZDROWOTNY XXI WIEKU

Julia Dziukiewicz

Słowa kluczowe: nadużywanie alkoholu, alkoholizm, uzależnienie od alkoholu, choroba alkoholowa.

Wprowadzenie

„Więcej ludzi utonęło w kieliszku niż w morzu”
François de La Rochefoucauld

Obraz człowieka pijanego, zataczającego się na ulicy, tak mocno wtopił się w naszą codzienność, że coraz trudniej uświadamiamy sobie wagę i skalę problemu, jakim jest alkoholizm. Tymczasem na całym świecie z powodu tej choroby cierpi blisko 140 mln osób¹. W Polsce grupę uzależnionych szacuje się na około 860 tys. (w tym 707 tys. to mężczyźni i 153 tys. to kobiety), zaś liczbę pijących w sposób ryzykowny i szkodliwy na prawie 4 mln². Można by powiedzieć, że to tylko liczby, jednak za tymi liczbami stoi zawsze konkretny człowiek. Dlatego warto – już na wstępie – podkreślić, że alkoholizm jest zjawiskiem patologicznym niszczącym człowieka we wszystkich aspektach jego osobowości. Jest chorobą prowadząca do degradacji życia psychicznego, duchowego i moralnego, zaburzającą więzi interpersonalne oraz normalne funkcjonowanie w społeczeństwie, wreszcie – tak głęboko zaburzającą świadomość i wolność, że dla wielu uzależnionych okazuje się chorobą śmiertelną³.

Rosnąca skala alkoholizmu, a także jego wielowymiarowe konsekwencje, uzasadniają potrzebę pogłębionej analizy zjawiska. Stąd też celem prowadzonych w niniejszym rozdziale rozważań jest próba usystematyzowania dotychczasowej wiedzy zogniskowanej wokół szeroko rozumianej problematyki alkoholowej.

¹ A. Jagielska i in., *Zjawisko alkoholizmu w Polsce jako zagadnienie prawne*, „Przegląd Lekarski” 2012, nr 69 (10), ss. 1115-1117.

² J. Fudała, *Rozpoznawanie osób pijących alkohol w sposób ryzykowny i szkodliwy*, [w:] B. Bętkowska-Korpała (red.), *Uzależnienia w praktyce klinicznej. Zagadnienia diagnostyczne*, PARPAMEDIA, Warszawa 2009, s. 37.

³ M. Dziewiecki, *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Jedność, Kielce 2005, s. 43.

Alkohol w życiu człowieka

Chemicy rozpoznają różne rodzaje alkoholi, ten najpopularniejszy – wykorzystywany w celach spożywczych – nosi nazwę alkoholu etylowego⁴. To bezbarwna i przejrzysta ciecz, o charakterystycznym zapachu i smaku używana w wyniku fermentacji surowców zawierających cukier. Spotykany jest w produktach o różnorodnej barwie i konsystencji oraz mniejszej lub większej procentowej zawartości, zawsze jednak pozostaje tą samą substancją, o tych samych właściwościach⁵.

Reakcja na działanie alkoholu etylowego zdeterminowana jest wieloma różnorodnymi czynnikami, takimi jak: ilość, moc i gatunek spożywanego trunku, płeć, wiek i waga osoby pijącej, tempo picia, temperatura otoczenia oraz stan zdrowia i cechy ustrojowe decydujące o wrażliwości na substancje. Bezpośrednie działanie alkoholu ma charakter indywidualny – reakcje i cechy zachowania się ludzi w stanie upojenia alkoholowego są bowiem w dużym stopniu zróżnicowane. Jednak można wyróżnić poszczególne fazy, którym towarzyszą pewne typowe objawy⁶. Reakcje organizmu związane ze wzrostem stężenia alkoholu we krwi przedstawiano w tabeli 1.

Tabela 1. Fazy upojenia alkoholowego

Stężenie	Objawy
0,3-0,5 promila	upośledzenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, nieznaczne zaburzenia równowagi, poprawa nastroju, osłabienie samokrytycyzmu
0,5-0,7 promila	niezauważalne dla otoczenia osłabienie refleksu, wzmożona pobudliwość i gadatliwość, obniżona samokontrola oraz błędna ocena własnych możliwości
0,7-2,0 promile	zaburzenia równowagi, sprawności i koordynacji ruchowej, obniżony próg bólu, spadek sprawności intelektualnej, opóźnienie czasu reakcji, niekontrolowana agresja, pobudzenie seksualne, wzrost ciśnienia oraz przyspieszona praca serca
2,0-3,0 promile	wyraźnie bełkotliwa mowa, znaczne spowolnienie ruchów i zaburzenia równowagi, wzmożona senność, upośledzona kontrola własnych zachowań
3,0-4,0 promile	obniżenie ciśnienia krwi i ciepłoty ciała oraz głębokie zaburzenia świadomości
powyżej 4,0 promili	śpiączka, zaburzenia czynności ośrodka naczynioruchowego i oddechowego, możliwość porażenia tych ośrodków przez alkohol

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Szumpich, Zagrożenia społeczne w okresie przemian. Szkice z polityki społecznej, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2013, s. 30.

⁴ D. Pstrąg, *Wybrane zagadnienia z problematyki uzależnienia z problematyki uzależnień*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 2000, s. 80.

⁵ A. Czernecka, *Alkohol a przemoc domowa*, [w:] K. Renda (red.), *Alkohol, alkoholizm i przemoc*, Fundacja rozwoju KUL, Lublin 2004, s. 9.

⁶ D. Pstrąg, *op. cit.*, s. 82.

Pomimo znacznej szkodliwości oraz zdecydowanie nieprzyjemnych objawów fizjologicznych i psychicznych wywołanych przez alkohol, jego spożycie stało się istotnym elementem naszego życia społecznego i silnie zakorzenionym obyczajem. Jak pisze J. Mellibruda: „napoje alkoholowe pojawiają się obok nas już w pierwszych dniach naszego życia – ponieważ świętowanie naszych narodzin odbywa się wśród toastów i brzęku kieliszków. Gdy skończymy nasze życie prawdopodobnie alkohol będzie spożywany dla uczczenia naszej pamięci przez bliskie nam osoby przy okazji stypy. A między tymi dwoma momentami będzie tysiące sytuacji, w których kufle piwa, lampki wina lub kieliszki wódki wywołują nastroje, wzruszenia, poczucie lekkości, rozluźnienie ekscytacji, uśmierzenie cierpień, irytacje, gniew, ból, rozpacz, wstręt, lęk. Są wśród tych sytuacji noworoczne toasty, nastrojowe randki, parapetowe przyjęcia w nowym mieszkaniu, oblewanie awansu, wspólne śpiewy przy imieninowym stole, nocne męskie rozmowy, celebrowanie ważnych uroczystości i świąt”⁷.

Można zatem uznać, że obecność alkoholu w życiu człowieka ma ambiwalentny charakter. Czasem stanowi on jeden z symboli, używanych dla podkreślenia chwil ważnych i uroczystych, spożywany w umiarkowanych ilościach nie stanowi zagrożenia dla człowieka. Czasem jednak ten sam alkohol potrafi odsłonić zupełnie inne oblicze, potrafi bowiem oszukiwać, uzależniać i zabijać, stając się jednocześnie synonimem cierpienia i zniewolenia⁸.

Negatywne strony działania alkoholu znane są od wieków i znalazły wyraz w licznych pisemnych przekazach – o szkodliwości tego trunku przeczytać można między innymi w Starym Testamencie, Talmudzie czy pismach Seneki. W czasach nowożytnych, na skutki zdrowotne nadmiernej konsumpcji alkoholu, po raz pierwszy zwrócił uwagę ojciec psychiatrii Amerykańskiej dr Benjamin Rush, który w 1785 r. pisał tak: „nieumiarkowane używanie spirytualiów przypomina pewne choroby dziedziczne, rodzinne i zakaźne”⁹. Pierwszym lekarzem, który użył pojęcia choroby w kontekście nieumiarkowanego picia alkoholu, był angielski internista T. Trotter. W swojej książce „O pijaństwie i jego skutkach w organizmie ludzkim”, wydanej w 1804 r., uznał, że pijaństwo jest chorobą „wywołaną przez odległą przyczynę powodującą takie czynności i ruchy w żywym organizmie, które zakłócają czynności zdrowotne”¹⁰. Również w Polsce, z początkiem

⁷ Za: D. Pstrąg, *op. cit.*, s. 84.

⁸ M. Dziewiecki, *op. cit.*, s. 29.

⁹ B.T. Woronowicz, *Na zdrowie! Jak poradzić sobie z uzależnieniem od alkoholu*, PARPA-MEDIA, Warszawa 2008, s. 94.

¹⁰ A. Durasiewicz, *Alkoholizm jako patologia społeczna – aspekt lokalny i krajowy* [w:] K. Liniowski, M. Jędrzejko (red.), *Trzeźwość i uzależnienia jako wyzwanie duszpasterskie i pedagogiczne*, Ave, Radom 2012, s. 167.

XIX w. pojawiły się pierwsze opracowania dotyczące problematyki alkoholowej. „Dzieło o pijaństwie”, którego autorem był lekarz wileński Jakub Szymkiewicz zostało wydane w 1818 r. i było pierwszą tego rodzaju rozprawą w Europie Środkowo-Wschodniej. Od tego czasu, dominujące przez wieki podejście traktujące picie alkoholu w kategoriach moralnych czy etycznych powoli odchodziło w zapomnienie, coraz powszechniejsze natomiast stawało się rozumienie tego zjawiska jako choroby¹¹.

Rozpoznanie choroby alkoholowej

Definicja terminu „alkoholizm” przez lata ewoluowała. Dokonując jego opisu, używa się też szeregu rozmaitych określeń. Poza pijaństwem, popularne były: *alkoholomania*, *oinomania* (gr. *oino* – wino), czy też *dipsomania* (gr. *dipsa* – pragnienie). Dopiero wraz z opublikowaniem w 1849 r. pracy szwedzkiego lekarza Magnusa Hussa, zaczęto używać terminów „alkoholizm” i „choroba alkoholowa”. W 1901 r. Kurz i Krepelin po raz pierwszy posłużyli się terminem „nałóg alkoholowy” w odniesieniu do osób, które nie były wystarczająco silne, by zaprzestać picia, które narażało je na poważne szkody¹². Na szczególną uwagę zasługują także poglądy Jellinka, który w oparciu o prowadzone przez siebie badania uznał, że „alkoholizm przewlekły to każde używanie napojów alkoholowych, które powoduje szkodę dla osoby pijącej, społeczeństwa lub obojga¹³.

Proponowane sposoby rozumienia alkoholizmu nie zawsze oparte były na jednolitych kryteriach, często uwzględniały wybrane aspekty, przedstawiając fragmentaryczny obraz choroby. Taki stan rzeczy wzbudził potrzebę, a wręcz przymus, ujednoczenia kryteriów diagnostycznych alkoholizmu i wyraźnego odseparowania choroby od spożywania alkoholu w ogóle. W związku z tym, problemem szkodliwości nieumiarkowanego picia zainteresowali się eksperci Światowej Organizacji Zdrowia, którzy w 1978 r. zdecydowali o wprowadzeniu do IX wersji Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób, Urazów i Przyczyn Zgonów terminu „zespół uzależnienia od alkoholu”, w miejsce dotychczas stosowanych określeń¹⁴. Na skutek tych zmian w Polsce od 1980 r., zespół uzależnienia od alkoholu uznawany

¹¹ B.T. Woronowicz, *Bez tajemnic o uzależnieniach i ich leczeniu*, Wydawnictwo Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2001, ss. 62-63.

¹² K. Kowalczevska-Grabowska, *Uzależnienie od alkoholu* [w:] K. Borzucka-Sitkiewicz, K. Kowalczevska-Grabowska (red.), *Profilaktyka społeczna. Aspekty teoretyczno-metodyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 31.

¹³ B.T. Woronowicz, *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, PARPAMEDIA, Poznań 2009, s. 139.

¹⁴ K. Kowalczevska-Grabowska, *op. cit.*, s. 31.

jest za: „stan zmian psychicznych i zwykle też somatycznych, spowodowanych używaniem alkoholu, charakteryzujących się określonymi reakcjami behawioralnymi i innymi, które z reguły obejmują skłonność do stałego lub okresowego używania alkoholu w celu doznania jego efektów psychicznych, a czasem także by uniknąć złego samopoczucia wynikającego z braku alkoholu”¹⁵.

Równocześnie, zgodnie z obowiązującą obecnie Międzynarodową Klasyfikacją Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, podstawą jego rozpoznania jest wystąpienie przynajmniej trzech z następujących objawów¹⁶:

1. silna potrzeba lub przymus picia alkoholu („głód alkoholowy”);
2. zaburzona zdolność kontrolowania picia alkoholu – trudności w powstrzymaniu się od picia, w jego zakończeniu lub problem z kontrolowaniem ilości wypijanego alkoholu;
3. wystąpienie objawów abstynencyjnych (drażliwość, zaburzenia snu, nadmierna potliwość, tachykardia, drżenie mięśniowe, nadciśnienie tętnicze) oraz picie alkoholu w celu złagodzenia lub uniknięcia alkoholowego zespołu odstawienia;
4. zmiana tolerancji na alkohol – konieczność przyjmowania coraz większych dawek alkoholu;
5. narastające zaniedbywanie alternatywnych dla picia przyjemności oraz zainteresowań;
6. kontynuowanie picia alkoholu pomimo posiadanej wiedzy o jego szkodliwości.

Szczególną cechą choroby alkoholowej jest to, że uzależniony zwykle nie dostrzega u siebie niepokojących objawów jak również grożącego mu niebezpieczeństwa. Tym samym nie podejmuje on wysiłków żeby się wyleczyć, przeciwnie – stara się ukryć chorobę nie tylko przed otoczeniem, ale i przed samym sobą¹⁷.

Alkoholizm niejedno ma imię, czyli o różnorodności zjawiska

Badacze skoncentrowani na problemie alkoholowego nałogu, już stosunkowo dawno dostrzegli odmienną tego zjawiska w odniesieniu do indy-

¹⁵ M. Jedynak, *Alkoholizm jako zjawisko patologiczne i społecznie destruktywne*, [w:] D. Pstrąg (red.), *Patologia społeczna. Uzależnienia oraz związane z nimi zagrożenia społeczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014, s. 104.

¹⁶ J.T. Marcinkowski, B. Olejniczak, *Problematyka zażywania substancji psychoaktywnych wśród lekarzy i innych pracowników służby zdrowia – możliwości dokonania przełomu w leczeniu uzależnionych lekarzy w Polsce*, „Zdrowie Publiczne” 2006, nr 116(32), ss. 290-295.

¹⁷ D. Pstrąg, *op. cit.*, s. 82.

widualnych cech osób pijących. W latach 60. XX w. Jellinek, kontynuując swoje badania nad alkoholizmem wyróżnił szereg jego typów, ujmując w ten sposób różnice kontekstu picia oraz jego formy¹⁸. Poszczególne rodzaje alkoholizmu oznaczył kolejnymi literami greckiego alfabetu¹⁹:

- alkoholizm Alfa – jest to uzależnienie oparte wyłącznie na czynnikach psychologicznych. Występuje u osób o niewielkiej tolerancji na frustrację, nieradzących sobie z napięciem i stresem. Osoby te przeważnie sięgają po alkohol, by dodać sobie odwagi, odizolować się od rzeczywistości, uśmierzyć cierpienie. Piją zbyt wiele i często w nieodpowiednich okolicznościach, co niejednokrotnie staje się przyczyną poważnych kłopotów;
- alkoholizm Beta – ten rodzaj pacjenta charakteryzuje się uzależnieniem opartym w głównej mierze na czynnikach społecznych i w zasadzie nie jest on związany z uzależnieniem fizycznym lub psychicznym. Podstawowe przyczyny picia są wynikiem wpływu sytuacji społecznych, panujących obyczajów, jak i norm środowiskowych. Zwykle problemy dotyczą somatycznych konsekwencji nadmiernego picia;
- alkoholizm Gamma – chroniczny i progresywny rodzaj alkoholizmu, będący najbardziej typową formą tej choroby. Zwykle rozpoczyna się od fazy uzależnienia psychicznego i powoli postępuje, aż do wytworzenia się zależności fizycznej. Obserwuje się tu stopniową utratę kontroli nad piciem. Postępom choroby towarzyszy wzrost tolerancji, a wraz z przerwaniem kontaktu z alkoholem także objawy abstynencyjne;
- alkoholizm Delta – alkoholik tego typu kontroluje ilość spożywanego alkoholu, nie jest jednak zdolny do powstrzymywania się od picia. Wszelkie próby przerwania picia prowadzą do doświadczenia przykrych dolegliwości objawów zespołu odstawienia. Alkoholizm ten cechuje osoby, które całymi latami regularnie piją niskoprocentowe trunki, powodując utrzymywanie się stałego poziomu alkoholu we krwi;
- alkoholizm Epsilon – odmiana alkoholizmu charakteryzująca się okresowym upijaniem się osoby, która potrafi bez trudu powstrzymać się od picia przed dłużej, jednocześnie nie doświadczając silnego pragnienia alkoholu. Gdy jednak zacznie pić, pije intensywnie, aż do momentu uzyskania stanu całkowitego oszołomienia.

¹⁸ R. Janowski, *Uzależnienie od alkoholu*, [w:] B. Bętkowska-Korpała (red.), *Uzależnienia w praktyce klinicznej. Zagadnienia diagnostyczne*, PARPAMEDIA, Warszawa 2009, s. 66.

¹⁹ J. Mellibruda, Z. Sobolewska-Mellibruda, *Integracyjna psychoterapia uzależnień. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia, Warszawa 2006, ss. 32-33.

Konsekwencje nadużywania alkoholu

Alkoholizm i nadużywanie alkoholu nieuchronnie prowadzą do zmian somatycznych całego organizmu a także wielu problemów natury społecznej²⁰. Poniżej przedstawione zostaną (z racji ograniczonej objętości rozdziału), jedynie wybrane konsekwencje – te najważniejsze.

Problemy zdrowotne

Nieleczona choroba alkoholowa staje się przyczyną wyniszczenia organizmu, a w konsekwencji – śmierci. Światowa Organizacja Zdrowia szacuje, iż 2,5 mln zgonów rocznie jest wynikiem nadmiernej konsumpcji alkoholu. Nieumiarkowane spożycie alkoholu negatywnie wpływa na homeostazę ustroju czyniąc go bardziej podatnym na infekcje i uszkodzenia. Jak pokazują dane statystyczne, alkohol przyczynia się do 4,5% światowej zachorowalności na różnego rodzaju choroby²¹. W dużym stopniu związane są one z²²:

- układem pokarmowym – u alkoholików występuje upośledzenie funkcjonowania górnego odcinka przewodu pokarmowego, które najczęściej przejawia się w postaci zapalenia i żylaków przełyku oraz owrzodzenia żołądka lub dwunastnicy. Długotrwałe picie alkoholu prowadzi do rozwoju marskości wątroby, co niewątpliwie jest najpoważniejszym schorzeniem. Choroba rozwija się u ponad 15% alkoholików i w 50% przypadków, przy braku rezygnacji z konsumpcji alkoholu, prowadzi do śmierci. U osób nadmiernie pijących dochodzi również do przewlekłego lub ostrego zapalenia trzustki;
- układem krążenia – nadużywanie alkoholu jest przyczyną podwyższonego ciśnienia tętniczego. Wysokie stężenie alkoholu we krwi negatywnie wpływa również na prace mięśnia sercowego – obserwuje się zaburzenia rytmu, które często stanowią bezpośrednią przyczynę zgonów. Istotnym problemem jest też alkoholowa kardiomiopatia;
- układem rozrodczym – intensywne spożywanie alkoholu może przyczynić się do zaburzeń hormonalnych. U mężczyzn obserwuje się obniżenie poziomu testosteronu. Skutkiem tego jest feminizacja cech męskich przejawiająca się obkurczaniem jąder, upośledzeniem wy-

²⁰ M. Wnuk, J.T. Marcinkowski, *Alkoholizm – przegląd koncepcji oraz metod leczenia*, „Hygeia Public Health” 2012, nr 47(1), ss. 49-55.

²¹ J. Rutkowska, J. Myszkowska-Ryciak, *Zachowania żywieniowe osób uzależnionych od alkoholu biorących udział w terapii – doniesienia wstępne*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2013, nr 93(4), ss. 661-665.

²² I. Niewiadomska, M. Sikorska-Głodowicz, *Alkohol*, Gaudium, Lublin 2004, ss. 51-58.

tworzenia nasienia, powiększeniem gruczołów piersiowych i zmianą owłosienia. Zmiany hormonalne u kobiet wpływają natomiast na zaburzenia cyklu menstruacyjnego, płodność oraz przedwczesną menopauzę.

W rozwoju uzależnienia od alkoholu dochodzi do coraz większych zmian skórnych²³ oraz zaburzeń w centralnym i obwodowym układzie nerwowym²⁴. Przewlekłe picie alkoholu zakłóca również funkcjonowanie układu odpornościowego, co przejawia się wzmożoną wrażliwością na choroby nowotworowe²⁵. Prowadzone w Polsce badania wskazują, że około 12% wszystkich nowotworów u mężczyzn i 3% zachorowań u kobiet uwarunkowana jest spożyciem alkoholu. Ludzie intensywnie pijący w większym stopniu zagrożeni są rakiem wątroby, żołądka, przełyku, części nosowej gardła, krtani, tchawicy, piersi oraz prostaty²⁶.

Problemy społeczne

Nadużywanie alkoholu ma złożony i niezwykle destrukcyjny wpływ na funkcjonowanie społeczne człowieka²⁷. Dotkliwe konsekwencje przeważnie obejmują najważniejsze sfery życia²⁸:

- sferę osobistą – rozpad ważnych więzi, utrata bliskich osób, rozpad małżeństwa, zawężenie życiowych celów i dążeń, wzrost agresji oraz przemocy, ubóstwo i drastyczne obniżenie się standardu egzystencji, trudności w kontaktach interpersonalnych i izolacja społeczna;
- sferę zawodową – spadek kompetencji zawodowych, utrata wiarygodności, absencja w pracy i słabe jej wyniki, ryzyko zwolnienia czy zmniejszone szanse awansu;
- sferę prawną – naruszanie prawa, popełnianie różnego rodzaju przestępstw i wykroczeń.

Dokładne oszacowanie rzeczywistych szkód społecznych jest niezwykle trudne. Z dotychczasowych danych statystycznych wynika, że aż 4 mln Polaków żyje w rodzinach, w których alkohol prowadzi do przemocy, zanie-

²³ J. Lindenmeyer, *Ile możesz wypić? O nałogach i ich leczeniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007, s. 77.

²⁴ H. Cichoż-Lach i in., *Nadużywanie alkoholu a alkoholowa choroba wątroby*, „Alkoholizm i Narkomania” 2008, nr 1(21), ss. 55-62.

²⁵ B. T. Woronowicz, *Uzależnienia*, op. cit., ss. 108-110.

²⁶ M. Banach, I. Kowalewski, *Alkohol wśród młodzieży. Kompendium wiedzy dla pedagogów i pracowników socjalnych*, Scriptum, Kraków 2014, s. 24.

²⁷ J. Chodkiewicz, *Ocena jakości życia alkoholików przed i po terapii odwykowej. Co zmienia się w czasie leczenia?*, „Alkoholizm i Narkomania” 2012, nr 2(25), ss. 133-150.

²⁸ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2010, s. 152.

dbań, ubóstwa i demoralizacji. Blisko 2 mln dzieci cierpi z powodu choroby alkoholowej rodziców. Większość rozwodów (70%) ma podłoże alkoholowe. Alkohol, to również częsta przyczyna wypadków komunikacyjnych, utonięć i pożarów²⁹.

Podsumowanie

Nadużywanie alkoholu czy jego nałogowe picie są problemem ogólnospołecznym, z którym społeczeństwa nowożytne zmagają się od wielu lat. Ponieważ problem ten plasuje się na wysokich pozycjach w rankingu najczęstszych patologii, państwo prowadząc politykę społeczną jest zobligowane do minimalizowania jego skali. Zgodnie z treścią Konstytucji³⁰ każdy człowiek ma prawo do zdrowia. Zawarte w przepisie pojęcie zdrowia należy rozumieć jako zabezpieczenie utrzymania stanu zdrowia oraz prowadzenie przez państwo działań profilaktycznych zapobiegających zagrożeniom, innymi słowy – dbałość o funkcjonowanie społeczeństwa wolnego od nałogów i problemów alkoholowych³¹.

Literatura

- Banach M., Kowalewski I., *Alkohol wśród młodzieży. Kompendium wiedzy dla pedagogów i pracowników socjalnych*, Scriptum, Kraków 2014.
- Chodkiewicz J., *Ocena jakości życia alkoholików przed i po terapii odwykowej. Co zmienia się w czasie leczenia?*, „Alkoholizm i Narkomania” 2012, nr 2(25).
- Cichoż-Lach H. i in., *Nadużywanie alkoholu a alkoholowa choroba wątroby*, „Alkoholizm i Narkomania” 2008, nr 1 (21).
- Czernecka A., *Alkohol a przemoc domowa*, [w:] K. Renda (red.), *Alkohol, alkoholizm i przemoc*, Fundacja rozwoju KUL, Lublin 2004.
- Durasiewicz A., *Alkoholizm jako patologia społeczna – aspekt lokalny i krajowy* [w:] K. Linowski, M. Jędrzejko (red.), *Trzeźwość i uzależnienia jako wyzwanie duszpasterskie i pedagogiczne*, Ave, Radom 2012.
- Dziewiecki M., *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Jedność, Kielce 2005.
- Fudała J., *Rozpoznawanie osób pijących alkohol w sposób ryzykowny i szkodliwy*, [w:] B. Bętkowska-Korpała (red.), *Uzależnienia w praktyce klinicznej. Zagadnienia diagnostyczne*, PARPAMEDIA, Warszawa 2009.

²⁹ A. Ryszkowski i in., *Objawy i skutki nadużywania alkoholu*, „Journal of Clinical Healthcare” 2015, nr 1, ss. 2-6.

³⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 nr 78 poz. 483).

³¹ A. Jagielska-Burduk, *Zjawisko alkoholizmu w Polsce jako zagadnienie prawne*, „Przegląd Lekarski” 2012, nr 69 (10), ss. 1115-1117.

1. ALKOHOLIZM I NADUŻYWANIE ALKOHOLU...

- Jagielska A. i in., *Zjawisko alkoholizmu w Polsce jako zagadnienie prawne*, „Przegląd Lekarski” 2012, nr 69 (10).
- Jagielska-Burduk A., *Zjawisko alkoholizmu w Polsce jako zagadnienie prawne*, „Przegląd Lekarski” 2012, nr 69 (10).
- Janowski R., *Uzależnienie od alkoholu*, [w:] B. Bętkowska-Korpała (red.), *Uzależnienia w praktyce klinicznej. Zagadnienia diagnostyczne*, PARPAMEDIA, Warszawa 2009.
- Jedynak M., *Alkoholizm jako zjawisko patologiczne i społecznie destruktywne*, [w:] D. Pstrąg (red.), *Patologia społeczna. Uzależnienia oraz związane z nimi zagrożenia społeczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014.
- Kowalczywska-Grabowska K., *Uzależnienie od alkoholu* [w:] K. Borzucka-Sitkiewicz, K. Kowalczywska-Grabowska (red.), *Profilaktyka społeczna. Aspekty teoretyczno-metodyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Lindenmeyer J., *Ile możesz wypić? O nałogach i ich leczeniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Marcinkowski J.T., Olejniczak B., *Problematyka zażywania substancji psychoaktywnych wśród lekarzy i innych pracowników służby zdrowia – możliwości dokonania przełomu w leczeniu uzależnionych lekarzy w Polsce*, „Zdrowie Publiczne” 2006, nr 116(32).
- Mellibruda J., Sobolewska-Mellibruda Z., *Integracyjna psychoterapia uzależnień. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia, Warszawa 2006.
- Niewiadomska I., Sikorska-Głodowicz M., *Alkohol*, Gaudium, Lublin 2004.
- Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2010.
- Pstrąg D., *Wybrane zagadnienia z problematyki uzależnienia z problematyki uzależnień*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 2000.
- Rutkowska J., Myszkowska-Ryciak J., *Zachowania żywieniowe osób uzależnionych od alkoholu biorących udział w terapii – doniesienia wstępne*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2013, nr 93(4).
- Ryszkowski A. i in., *Objawy i skutki nadużywania alkoholu*, „Journal of Clinical Healthcare” 2015, nr 1.
- Szumpich S., *Zagrożenia społeczne w okresie przemian. Szkice z polityki społecznej*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2013.
- Wnuk M., Marcinkowski J.T., *Alkoholizm – przegląd koncepcji oraz metod leczenia*, „Hygeia Public Health” 2012, nr 47(1).
- Woronowicz B.T., *Bez tajemnic o uzależnieniach i ich leczeniu*, Wydawnictwo Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2001.
- Woronowicz B.T., *Na zdrowie! Jak poradzić sobie z uzależnieniem od alkoholu*, PARPAMEDIA, Warszawa 2008.
- Woronowicz B.T., *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, PARPAMEDIA, Poznań 2009.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
(Dz.U. z 1997 nr 78 poz. 483).

Autor

mgr Julia Dziukiewicz
Uniwersytet Śląski w Katowicach

2 ALTERNATYWNE FORMY ŻYCIA MAŁŻEŃSKO-RODZINNEGO EFEKTEM PRZEMIAN MODELU RODZINY

Kinga Salamon

Słowa kluczowe: małżeństwo tradycyjne, partnerstwo, kohabitacja, bezdzietność, homoseksualizm.

Wprowadzenie

Najogólniejsza definicja małżeństwa mówi, że stanowi ono trwały związek kobiety i mężczyzny dokonany zgodnie z prawem. W zależności od warunków kulturowych, ekonomicznych i religijnych przybiera różne formy i strukturę. Małżeństwo jest podstawową i najstarszą komórką społeczną tworzącą podwaliny rodziny. Ma ono niepowtarzalny i wyjątkowy charakter, którego nie można porównać z żadną inną instytucją społeczną.

Niniejsze opracowanie ma na celu ukazanie przeobrażeń małżeństwa jakie zaszły na przestrzeni lat od małżeństwa tradycyjnego, przez małżeństwo partnerskie, aż po alternatywne formy małżeństwa.

Typologia związków małżeńskich

Małżeństwo tradycyjne

„Rodzina będąc naturalną formą życia społecznego i zarazem jego podstawową komórką jednocześnie kształtuje człowieka jako uczestnika szerszych form tegoż życia, humanizuje go, a przez to uspołecznia. Dokonuje się to dzięki temu, że w relacji „ja-ty”, jaka ma miejsce w rodzinie, rodzi się już rzeczywistość wspólnego dobra (...)”¹.

„Przez wieki obowiązującym typem była rodzina określana przez różnych autorów jako patriarchalna, monarchistyczna czy też tradycyjna. Jakkolwiek jednak nazwy używaliby autorzy opracowań na jej określenie, oznaczała zawsze jedno – rodzinę/ród z mężczyzną (patriarchą) stającym

¹ B. Kiereś, *Tylko rodzina!*, IFiS PAN, Lublin 2006, ss. 22-23

na jej czele i sprawującym niepodzielną władzę nad kobietami, młodymi mężczyznami, dziećmi, służbą”².

Rodzina tradycyjna posiadała bardzo rozbudowaną strukturę rodzinną, która była wielopokoleniowa, o charakterystycznym podziale ról i powiązań wewnątrzrodzinnych. Rodzina ta, a co się z tym wiąże i małżeństwo, będąc obrazem patriarchalnym, zrzesza w sobie kilka rodzin, które są podporządkowani w sposób całkowity głowie rodziny, którą jest najstarszy w rodzinie mężczyzna³. Miał się on opiekować rodziną, być jej głównym żywicielem, a także chronić ją. Dzięki tej funkcji mężczyzna zajmował czołowe miejsce przy stole i pierwszy zaczynał modlitwę.

Kobieta pełniła zróżnicowane funkcje rodzinne, ale miała mniejsze prawa niż mąż. Mimo zadań, jakie posiadała, figurowała niżej w ogólnie przyjętej hierarchii społecznej. Rola kobiety w małżeństwie tradycyjnym i jej funkcje były ograniczane do bycia matką, czyli do urodzenia i wychowania dzieci, a także gospodynią, która zajmowała się ogniskiem domowym. Taki podział ról charakteryzował rodzinę typowo chłopską. Biorąc natomiast pod uwagę rodzinę robotniczą, rolą kobiety było administrowanie gospodarstwem domowym. Mimo, że mąż wciąż był głównym żywicielem – żona mogła podejmować dorywcze prace zarobkowe, jak np. krawiectwo. Najlepszą pozycję w modelu tradycyjnym miała żona w rodzinie inteligencko-mieszkańskiej. Ze względu na wykształconego męża i jego wysokie zarobki, mogła ona zatrudniać służbę, która wyręczała ją w większości zadań⁴.

Wobec powyższego małżeństwo tradycyjne opierało się na mężczyźnie jako głowie rodziny i kobiecie, będącej posłuszną mężowi.

Małżeństwo partnerskie

Na przestrzeni wieków role kobiety i mężczyzny w rodzinie ulegały powolnej ewolucji. W wieku XIX, a już w szczególności XX, role te zmieniały się z pokolenia na pokolenie. Przyczyniło się do tego wiele czynników, m.in. rewolucja obyczajowa, postępująca laicyzacja, a także indywidualizacja społeczeństw, wcześniejsze dojrzewanie biologiczne młodzieży związane z lepszymi warunkami życia, ruch emancypacji kobiet, rozpowszechnienie się kultury masowej, rosnące oddziaływanie mediów na społeczeństwa, czy wreszcie wzrastająca ilość wolnego czasu.

„Istotą partnerstwa w małżeństwie jest zasada równości kobiety i mężczyzny, opierająca się na trwałej więzi między nimi, na miłości rozumianej

² D. Duch-Krzystoszek, *Kto rządzi w rodzinie*, IFiS PAN, Warszawa 2007, ss. 15-16.

³ Por. Z. Tyszką, *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa 1976, s. 84.

⁴ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, PWN, Warszawa 1984, s. 266.

też jako wzajemny szacunek, na odpowiedzialności za siebie i współpartnera oraz na wierności”⁵.

W rodzinie tego typu aktywni zawodowo są obydwaj małżonkowie i – co do zasady – boje w podobnym stopniu powinni zajmować się prowadzeniem gospodarstwa domowego i wychowywaniem dzieci. Podział ról jest bardziej elastyczny niż w rodzinach tradycyjnych, gdzie mężczyzna zarabia na utrzymanie rodziny, a kobieta zajmuje się w wychowywaniem dzieci i domem.

W związku z tym zyskuje na znaczeniu funkcja emocjonalno-ekspresyjna rodziny, gdyż wzrasta znaczenie uczuć wyższych, jak miłość, szacunek czy wspomniana przyjaźń. Małżeństwo będące obecnie związkiem partnerskim, staje się miejscem gdzie realizuje się nie tylko potrzeby ekonomiczne czy prokreacyjne, ale również potrzeby właśnie emocjonalne kobiety oraz mężczyzny. Podstawą integracji jest tutaj więź określana jako osobowa, emocjonalna lub intymna⁶.

Więź ta nie byłaby tak silna, gdyby nie właściwa komunikacja i dbałość o wzajemne zaspokajanie swoich potrzeb, co wymaga rzetelności i otwartości w ich artykułowaniu⁷. Rozmowy i wzajemna wymiana potrzeb między małżonkami sprawia, że lepiej się rozumieją i w pełni mogą się realizować zarówno zawodowo, jak też rodzinnie. W modelu tym nie występuje bariera komunikacyjna i każdy w różnym stopniu może wyrażać swoje zdanie i myśli.

Silna więź intelektualna, która umacnia przyjaźń i podtrzymuje wzajemną atrakcyjność partnerów również jest wyznacznikiem prawidłowo funkcjonującego modelu partnerskiego. Jej podstawą jest więź kulturowa, a także wspólny system wartości, zgodność w postrzeganiu celów i dążeń życiowych⁸. Dzięki podobieństwu w wartościach, małżonkowie lepiej się rozumieją i nie napotykają na silne kryzysy godzące w strukturę małżeństwa.

Kolejnym ważnym czynnikiem małżeństwa partnerskiego jest brak sztywnego podziału ról i funkcji. „Podział obowiązków rodzinnych jest ustalany wspólnie przez obydwójce małżonków w zależności od potrzeb i sytuacji, a nie przekonań, np. wyniesionych z domu rodzinnego. W małżeństwie partnerskim nie ma stałych ról przypisanych do płci. Gdy jedno z małżonków traci pracę, drugie jest w stanie przejąć – na stałe lub czasowo – obowiązek utrzymania rodziny. Zakres zadań jaki przyjmują na siebie w danym momencie mąż i żona wynika z tego, co jest najbardziej opłacalne dla rodziny i do czego oboje mają ochotę się zobowiązać. Nie mają tu zna-

⁵ Z. Dąbrowska, *Czym się charakteryzują współczesne małżeństwa w Polsce?*, „Małżeństwo i Rodzina” 2005, nr 4(16), ss. 4-11.

⁶ Por. M. Bieńko, *Przyjaźń małżeńska*, ŻAK, Warszawa 2001, s. 65

⁷ Z. Dąbrowska, *Czym się charakteryzują*, *op. cit.*, s. 3.

⁸ Por. Z. Dąbrowska, *Czym się charakteryzują*, *op. cit.*, s. 3

czenia potoczne wyobrażenia na temat męskich i kobiecych ról w rodzinie”⁹.

W dotychczasowych rozważaniach widać, że małżeństwo partnerskie opiera się na wzajemnej równości płci, równym podziale obowiązków między mężem i żoną, rzetelnej i konkretnej komunikacji między małżonkami, głębokiej więzi emocjonalnej i intelektualnej wyrażającej się w poszanowaniu odmienności partnera i jego potrzeb.

Alternatywne formy związków małżeńsko-rodzinych

Słusznie zauważa M. Braun-Gałkowska, że „Początkowo rodzina rozpatrywana była przede wszystkim jako środowisko wychowawcze i analizowano wpływ rodziców na dzieci, biorąc pod uwagę głównie ten jeden kierunek oddziaływania (...) Współczesne podejście do rodziny charakteryzuje się nie tylko analizą wzajemnych interakcji poszczególnych członków rodziny, ale ujmowanie człowieka jako uczestnika grupy rodzinnej, przy czym rodzina traktowana jest jako struktura, czy też system wzajemnych interakcji”¹⁰. Na tym tle ewolucji podlega również instytucja małżeństwa.

D. Duch-Krzystoszek zauważa, że „Współczesne małżeństwa tworzą inne rodziny niż te w minionych wiekach. Po pierwsze, małżonkowie są równi wobec prawa, mają te same prawa i obowiązki. Po drugie rodziny mają mniej dzieci i obciążenia kobiet związane z macierzyństwem są mniejsze i nie rozciągają się na tak długi czas. Po trzecie, więcej mężatek pracuje poza domem w pełnym wymiarze godzin, co pozwala im na większą ekonomiczną niezależność od męża”¹¹.

„Dokonujące się przemiany stanowią wyzwanie dla zrozumienia mechanizmów i przyczyn tych zmian, akceptacji różnorodność form oraz rozszerzającego się pokrewieństwa społecznego, nieuzupełniającego i zastępującego pokrewieństwo biologiczne (...) Podobnie jak społeczeństwo, rodzina przybiera różne formy; analogicznie jak w przypadku społeczeństwa jej istotą jest dynamika, stawanie się, a nie tylko istnienie (...) Przemiany te nie oznaczają, że rodzina nie jest potrzebna, ale raczej że ludzie inaczej radzą sobie z realizowaniem potrzeb obejmujących sferę prywatną. Rozrost nowych rodzin i form stanowienia więzi rodzinnych bezsprzecznie dokumen-

⁹ <http://www.duk.gdansk.pl/index.php?artname=section&id=90> (online: 26.06.2017).

¹⁰ M. Braun-Gałkowska, *Poznanwanie systemu rodzinnego*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2007, s. 9.

¹¹ D. Duch-Krzystoszek, *Kto rządzi...op. cit.*, s. 29.

tuje, że ludzie chcą żyć w rodzinach i nadal w nich żyją. Tylko należy je szerzej, inkluzywniej rozumieć”¹².

Wyróżnia się kilka podstawowych alternatywnych form związków małżeńsko-rodziny, mianowicie: związki homoseksualne, monoparentalność, dobrowolna bezdzietność, kohabitację czy życie w pojedynkę.

Związki homoseksualne

Do alternatywnych form życia małżeńskiego zalicza się związki par homoseksualnych. Homoseksualizm bywa definiowany jako „wyłącznie lub prawie wyłącznie ukierunkowanie zainteresowań i potrzeb seksualnych na osoby własnej płci, w połączeniu z zachowaniami o charakterze homoseksualnym, przy nieskrepowanej możliwości swobodnego wyboru partnera erotycznego”¹³.

Rodziny tworzone przez osoby homoseksualne nazywane są „rodzinami z wyboru”. „Funkcjonują często bez społecznego i prawnego wsparcia i nie zawsze relację rodzica z dzieckiem łączy więzy krwi. To, że chcą być rodziną i tak się nazywać, jest więc kwestią wyłącznie ich wyboru”¹⁴. Ideologią „homorodzicielską”¹⁵ „rządzi logika rozdzielania: nie tylko rodzicielstwa od pokrewieństwa, lecz także płciowości od filiacji, małżeństwa od prokreacji i nawet prokreacji od filiacji”¹⁶.

Istotą związku małżeńskiego jest posiadanie dzieci. „Badania dowodzą, że posiadanie i wychowanie dziecka ma duże znaczenie dla osób homoseksualnych. Stanowi o ich poczuciu ważności i przydatności społecznej”¹⁷. „W przypadku rodzin należących do tej grupy opieka nad dziećmi może przyjmować kilka form m. in. adopcji lub opieki na zasadzie rodziny zastępczej bądź urodzenie dziecka poczętego na drodze sztucznego zapłod-

¹² K. Slany, *Ponowoczesne rodziny – konstruowanie więzi i pokrewieństwa* [w:] K. Slany (red.), *Zagadnienia małżeństwa i rodziny w perspektywie feministyczno – genderowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, ss. 45-46.

¹³ Z. Lew-Starowicz, M. Lew-Starowicz, S. Dulko, *Homoseksualizm* [w:] K. Slany, B. Kowalska, M. Śmietana (red.), *Homoseksualizm perspektywa interdyscyplinarna*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2005, s. 39.

¹⁴ J. Mizielińska, M. Abramowicz, A. Stasińska, *Rodziny z wyboru w Polsce. Życie rodzinne osób nieheteroseksualnych*, PAN, Warszawa 2014, s. 11.

¹⁵ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, różnicowanie*, PWN, Warszawa 2010, s. 486.

¹⁶ X. Lacroix, *Spór o rodzinę. Odpowiedź na żądania niektórych osób homoseksualnych zabiegających o prawo do zawierania małżeństw i do adopcji dzieci*, eSPe, Kraków 2006, s. 80.

¹⁷ I. Janicka, M. Kwiatkowski, *Homoseksualizm męski i kobiecy w perspektywie psychologicznej*, PWN, Warszawa 2016, s. 204.

nienia”¹⁸. Obawy społeczeństwa odnoszące się do niemożności zaspokojenia podstawowych potrzeb emocjonalnych dzieci ze związków par homoseksualnych. Jednak zdaniem P. Tomalskiego orientacja seksualna nie ma wpływu na styl więzi emocjonalnej¹⁹.

Monoparentalność

Monoparentalność zastąpiła współcześnie pojęcie „samotne rodzicielstwo”. Nie ulega wątpliwości, że współczesne przemiany gospodarcze sprawiły, że zjawisko to przybrało na sile, szczególnie w kwestii dzieci z takich rodzin. „Rodziny monoparentalne to niejednorodne zjawisko, różnicują się one w zależności od przyczyny ich powstawania i głowy rodziny. Rodziny tego rodzaju mogą być tworzone przez samotne matki lub samotnych ojców. Głównymi przyczynami ich powstania są śmierć rodzica, rozwód lub separacja oraz urodzenie dziecka przez samotną kobietę poza małżeństwem”²⁰.

„Samotne rodzicielstwo rozszerza się zakresowo, jest chronione, ale nie towarzyszy temu powszechne i zdecydowane przekonanie, że samotny rodzic może opiekować się dzieckiem tak samo dobrze, jak oboje rodzice pozostający w związku małżeńskim”²¹.

Dobrowolna bezdzietność

Czasy współczesne po raz pierwszy od tysięcy lat umożliwiły kobietom dokonanie wyboru prokreacyjnego, wolności prokreacyjnej, wolności „od” dziecka. Postęp techniki pozwolił na efektywną kontrolę urodzeń i świadome rodzicielstwo. Bezdzietność jest coraz rzadziej stygmatyzowana m.in. za sprawą mass-mediów, które prezentują wizerunki kobiet pięknych i kreatywnych, często z atrakcyjnym mężem/partnerem, lecz bez dzieci. Sprzyja to społecznemu „oswajaniu” się z nowym zjawiskiem. Wiele kobiet w sposób świadomy radość z posiadania potomstwa zastępuje radością z samo-realizacji i osiągnięcia sukcesu zawodowego. W przeszłości bezdzietność

¹⁸ P. Tomalski, *Nietypowe rodziny. O parach lesbijek i gejów oraz ich dzieciach z perspektywy teorii przywiązania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 58.

¹⁹ *Ibidem*, s. 47.

²⁰ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko - rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków 2006, s. 124.

²¹ A. Kwak, *Od i do małżeństwa i rodziny: „czas” rodziny - „czas” jednostki* [w:] A. Kwak, M. Bieńko (red.), *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 51.

identyfikowano z nieprzydatnością społeczną. Przyczyniała się ona do wykluczenia z tworzenia kapitału rodzinnego. Obecnie to przejaw autonomii kobiety, jej prawa do dokonywania swobodnego wyboru w obszarze prokreacji i swego rodzaju symbolem „nowoczesnego” podejścia do życia”²².

„Bezdziethość (*childlessness*) oznacza ogólnie brak dziecka, jednak bezdziethość z wyboru – rozumiana jest jako wolność od dziecka (*childfree*). Określenie *childfree* „wolny od dziecka”, zakłada pewien rodzaj wyzwolenia (od potomstwa) zarówno przez wybór, jak i przez dobry los (...) Termin *childfree* („wolny od dziecka”) kładzie nacisk na to, że bezdziethość jest aktywnie podjętym i zgodnym z pragnieniem wyborem”²³.

Zdaniem M. Braun-Gałkowskiej „(...) takie małżeństwa z wyboru (...) na pewno może stać się płodne bez rodzicielstwa fizycznego, przez realizację działania dla dzieci cudzych lub innych wartości, np. charytatywnych, ochrony przyrody, duszpasterstwa, uprawiania sztuki. Ta wspólna działalność może w stopniu nie mniejszym niż wychowanie dzieci rodzonych cementować ich związek i przenosić go z etapu nastawionego przede wszystkim na wspólne przebywanie do etapu współdziałania (...)”²⁴.

Do tego modelu zaliczyć można też tzw. DINKS (*Double Income, No Kids*), czyli podwójny dochód, bez dzieci. Kwalifikują się tu małżeństwa, które w sposób świadomy decydują się na brak dzieci²⁵. „W socjologicznej teorii rodziny zjawisko to nosi nazwę rodziny bezdziethnej z podwójnym dochodem, czyli rodziny, w której zajęci własnymi karierami zawodowymi małżonkowie nie chcą mieć dzieci i zawierają między sobą umowę nieprzewidującą potomstwa nawet w dalekich planach. Związki te są w pełni formalne i nie mają charakteru niezamężnej kohabitacji. Dwie dorosłe osoby po ślubie postanawiają wspierać się w swoich dążeniach do osiągnięcia sukcesu finansowego i zawodowego. Najczęściej z takiego rodzaju związkami mamy do czynienia w kategorii osób dobrze i najlepiej sytuowanych”²⁶.

²² K. Kluzowa, K. Slany, *Przemiany realizacji punkcji prokreacyjnej w rodzinie* [w:] B. Mierzwiński, E. Dybowska (red.), *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, WAM, Kraków 2003, ss. 71-72.

²³ A. Kwak, *Współczesne związki heteroseksualne: małżeństwa (dobrowolnie bezdziethne), kohabitacje*, LAT, ŻAK, Warszawa 2014, ss. 54-55.

²⁴ M. Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2008, s. 62.

²⁵ S. Kawula, *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne*, Toruń 2006, Adam Marszałek, s. 27.

²⁶ K. Juszczyk-Frelkiewicz, *Kohabitacja w Polsce i na Słowacji. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 54

LAT – Living Apart Together, kohabitacja, konkubinat

LAT (ang. *Living Apart Together*) – razem, a jednak osobno, czyli związek, w którym partnerzy żyją z sobą jak małżeństwo, ale mieszkają osobno²⁷. Aby mówić o związku typu LAT należy uwzględnić to, że: para sama mówi o sobie, że jest parą; otoczenie postrzega ich jako parę; mieszkają osobno; istotne są relacje seksualne; jest monogamiczny²⁸.

Kohabitacja natomiast jest to „stan w jakim są niepoślubieni, seksualni partnerzy dzielący razem gospodarstwo domowe (...) a także jako nieusankcjonowane prawnie, życie razem partnerów heteroseksualnych”²⁹.

Kohabitacja może być rozumiana w trojaki sposób. Po pierwsze jako okres przedmałżeński. Para ma możliwość sprawdzenia trwałości swojego związku bez formalnych zobowiązań, odpowiedzialności za drugą osobę i dzieci. Z łatwością może podjąć decyzje o rozpadzie bądź kontynuacji związku. Po drugie może stać się alternatywą dla małżeństwa, co wiąże się z jego odrzuceniem, a więc odrzuceniem zasady trwałości. Po trzecie jako alternatywa stanu wolnego. Mieszkanie osobno daje poczucie wolności, ale stopniowo mogą zacieśniać się więzi i pojawiać uczucia bliższej relacji przegradzające się w chęć wspólnego zamieszkania³⁰.

Życie w pojedynkę

„Singiel czyli osoba, która nie jest w związku małżeńskim i nie żyje z nikim razem w intymnym związku, co nie wyklucza z tej grupy *osób-singli*, które pozostają w poważnych, długotrwałych związkach, tylko wyklucza osoby mieszkające ze swoimi partnerami. Dla stanu bycia singlem autorzy używają określenia „bez partnera” (*unpartnered*) oraz „bez związku/ niebycie w związku” (*not in a union*). Ta grupa osób może mieć różne intymne relacje, ale nie tworzą oni małżeństwa, ani kohabitacji. Bycie singlem pozwala na różną organizację zamieszkania – z rodzicami, z rówieśnikami wynajmując pokój, w akademiku czy mieszkając samodzielnie/samotnie”³¹.

²⁷ S. Kawula, *Kształty rodziny*, op. cit., s. 27

²⁸ J. Haskey, *Living arrangements in contemporary Britain: Having a partner who usually lives elsewhere and living apart together (LAT)*, „Population Trends”, 2005, no. 122, p. 36

²⁹ I. Janicka, *Jakość małżeństwa poprzedzona kohabitacją* [w:] T. Rostowska, A. Peplińska (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, Difin, Warszawa 2010, s. 94.

³⁰ Por. A. Kwak, *Współczesne związki*, op. cit., ss. 225-226

³¹ *Ibidem*, ss. 216-217.

Podsumowanie

W opracowaniu zaprezentowano zarys przemian w obszarze form życia małżeńsko-partnerskiego. Małżeństwo w ujęciu tradycyjnym jest rozumiane jako związek kobiety i mężczyzny, gdzie mężczyzna odgrywa rolę przywódcy i głównego żywiciela, a kobieta gospodyni domowej. Wraz z przeobrażeniami gospodarczymi i industrializacją, kobiety zaczynały dochodzić swoich praw i prawa te uzyskiwały, co pozwoliło im zyskać nową pozycję w małżeństwie. Z czasem małżeństwo tradycyjne zaczęło zmieniać się w relacje partnerską. Dzięki nowej roli kobiet i ich wzrastającym prawą, małżeństwo coraz częściej zaczęło opierać się na wzajemnej komunikacji, zaufaniu i podziale ról. W tym związku nikt nie jest ważniejszy, oboje małżonkowie są sobie na równi.

Przeobrażenia małżeństwa są zorientowane wielokierunkowo. Małżeństwo partnerskie zostaje powoli zastępowane przez alternatywne formy związków małżeńsko-rodzinnych. Sprzyja temu m.in. wymiana pokoleniowa. Coraz częściej we współczesnym społeczeństwie spotykane są związki kohabitacyjne, a także kultura singli.

Można spodziewać się dalszej ewolucji form życia małżeńsko-partnerskiego ze względu na ich szczególną podatność na zmiany społeczno-gospodarcze i konieczność permanentnego dostosowywania pełnionych przez kobietę i mężczyznę ról do wymagań fluktuacyjnego odroczenia, w którym żyją.

Literatura

- Adamski F., *Socjologia małżeństwa i rodziny*, PWN, Warszawa 1984.
- Bieńko M., *Przyjaźń małżeńska*, ŻAK, Warszawa 2001.
- Braun-Gałkowska M., *Poznawanie systemu rodzinnego*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2007.
- Braun-Gałkowska M., *Psychologia domowa*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2008.
- Dąbrowska Z., *Czym się charakteryzują współczesne małżeństwa w Polsce?*, „Małżeństwo i Rodzina” 2005, nr 4 (16).
- Duch-Krzystoszek D., *Kto rządzi w rodzinie*, IFiS PAN, Warszawa 2007.
- Duch-Krzystoszek D., *Małżeństwo, seks, prokreacja: analiza socjologiczna*, IFiS PAN, Warszawa 1998.
- Haskey J., *Living arrangements in contemporary Britain: Having a partner who usually lives elsewhere and living apart together (LAT)*, „Population Trends” 2005, no 122.
- Janicka I., Kwiatkowski M. (red.), *Homoseksualizm męski i kobiecy w perspektywie psychologicznej*, PWN, Warszawa 2016.
- Juszczak-Frelkiewicz K., *Kohabitacja w Polsce i na Słowacji. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014.

2. ALTERNATYWNE FORMY ŻYCIA MAŁŻEŃSKO-RODZINNEGO EFEKTEM PRZEMIAN MODELU...

- Kawula S., *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familiologiczne*, Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Kiereś B., *Tylko rodzina!*, Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2006.
- Kwak A., Bieńko M. (red.), *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- Kwak A., *Współczesne związki heteroseksualne: małżeństwa (dobrowolnie bezdzietne), kohabitacje, LAT, ŻAK*, Warszawa 2014.
- Lacroix X., *Spór o rodzinę. Odpowiedź na żądania niektórych osób homoseksualnych zabiegających o prawo do zawierania małżeństw i do adopcji dzieci*, eSpe, Kraków 2006.
- Mierzwiński B., Dybowska E. (red.), *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, WAM, Kraków 2003.
- Mizielińska J., Abramowicz M., Stasińska A., *Rodziny z wyboru w Polsce. Życie rodzinne osób nieheteroseksualnych*, PAN, Warszawa 2001.
- Rostowska T., Peplińska A. (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, Difin, Warszawa 2010.
- Slany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko – rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków 2006.
- Slany K., Kowalska B., Śmietana M. (red.), *Homoseksualizm perspektywa interdyscyplinarna*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2005.
- Slany K. (red.), *Zagadnienia małżeństwa i rodziny w perspektywie feministyczno – genderowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, PWN, Warszawa 2010.
- Tomalski P., *Nietypowe rodziny. O parach lesbijek i gejów oraz ich dzieciach z perspektywy teorii przywiązania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
- Tyszka Z., *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa 1976.

Źródła internetowe

<http://www.duk.gdansk.pl/index.php?artname=section&id=90>

ALTERNATIVE FORMS OF MARRIED LIFE AS A RESULT OF THE TRANSFORMATION OF THE FAMILY MODEL

Summary

Contemporary transformations of marriage and a family show the way in which these two important institutions are changing under the influence of economic and social factors. Therefore it is important to describe the original perception of marriage and then its transformations with particular emphasis on the alternative forms of marriage and family relationships which will allow us to extend our insight into modern marriages. This paper shows the characteristics of traditional marriage, partner marriage and alternative forms of conjugal and family relationships.

Key words: traditional marriage, partnership, cohabitation, childfree, homosexuality.

Autor

mgr Kinga Salamon
Uniwersytet Opolski
Instytut Nauk o Rodzinie

3 KOBIETA – MATKA I PRACOWNIK. TRUDNOŚCI W REALIZACJI RÓL SPOŁECZNYCH

Katarzyna Front-Dziurkowska

Słowa kluczowe: macierzyństwo, praca, rola społeczna, aktywność zawodowa.

Wprowadzenie

Pomimo istniejących przepisów prawnych ułatwiających kobietom łączenie pracy zawodowej i macierzyństwa¹, podjęcie lub kontynuowanie aktywność zawodowej przez kobietę w chwili pojawienia się potomstwa jest trudne². Badania zrealizowane w 2010 r. w ramach projektu „Matka Pracująca” wskazują, że posiadanie małych dzieci skutkuje spadkiem zatrudnienia wśród kobiet, wycofaniem z rynku pracy na czas sprawowania opieki nad dzieckiem³. 77% badanych w ramach projektu kobiet posiadających małe dzieci, miała utrudniony powrót na rynek pracy⁴. Międzynarodowe wyniki badania firmy Regus wskazują, iż w 2011 r. planowane zatrudnienie aktywnych zawodowo matek spadło o 20%⁵. Sytuacja taka jest konsekwencją rosnących wymagań i oczekiwań, jakie zostały postawione kobietom-matkom. Kobieta, która chce być jednocześnie matką i pracownikiem boryka się z nieustającym konfliktem ról. Każda z podejmowanych przez kobietę aktywność wiąże się ze sprzecznymi oczekiwaniami, które wymagają nadludzkiej pracy i wytrzymałości zapętlając się w coraz większe wymagania i dążenia⁶: superwoman, supermatka, superpracownik⁷.

¹ A. Kwiatek, *Kobieta-matka vs. kobieta-pracownica. Jakość życia pracujących zawodowo matek*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 179, ss. 63-73.

² A. Ochocki, *Rodzicielstwo a praca* [w:] E. Ozorowska, R. Cz. Horodeński (red.), *Kobieta etyka ekonomia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2009, s. 172.

³ I. Łucjan, *Przemiany współczesnego rynku pracy i ich wpływ na kształtowanie relacji rodzina – praca* [w:] U. Swadźby, E. Budzyńskiej (red.), *Rodzina i praca między tradycją a współczesnością*, Uniwersytet Śląski w Katowicach Wydawnictwo Gnome, Katowice 2010, s. 31.

⁴ M. Rękas, *Kobiety-matki i ich powrót na rynek pracy po urodzeniu dziecka w wynikach badań*, „Studia Ekonomiczne” 2013, nr 161, s. 123.

⁵ *Ibidem*, s. 126.

⁶ D. Gębuś, *Rodzina a kariera zawodowa – dylematy współczesnych młodych kobiet*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica” 2014, nr 51, s. 201.

⁷ B. Budrowska, *Macierzyństwo, jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Funna, Wrocław 2000, s. 155.

Celem opracowania jest zwrócenie uwagi i włączenie się w dyskusję na temat trudności i dylematów młodych kobiet-matek, które pragną, nie tylko z pobudek materialnych, pogodzić te dwie – jakże istotne dla kobiety – role.

Znaczenie pracy zawodowej w życiu kobiety-matki

Praca i rodzina to dwie najważniejsze aktywności współczesnej kobiety-matki⁸. Od lat można zauważyć tendencję, że im starsze dziecko, tym szybsza akceptacja pracy zawodowej matki⁹. Sytuacja społeczno-ekonomiczna kobiet-matek, status społeczny czy koszty utrzymania rodziny przyczyniają się do ich szybszego powrotu na rynek pracy¹⁰.

Literatura przedmiotu wskazuje, iż znaczenie pracy zawodowej dla kobiety koncentruje się wokół trzech obszarów: ekonomicznego, psychologicznego i społecznego¹¹. Wymiar ekonomiczny związany jest przede wszystkim z korzyściami finansowymi. Stałe wynagrodzenie gwarantuje niezbędne środki do utrzymania rodziny – kobiecego dochód nie stanowi już tylko uzupełnienia domowego budżetu, a może być istotnym źródłem utrzymania całej rodziny¹². Daje kobiecie poczucie niezależności finansowej – komfort psychiczny w różnych sytuacjach życiowych, na przykład śmierć czy choroba partnera/męża; rozwód; samotne macierzyństwo¹³ i inne.

W wymiarze społeczny praca zawodowa pozwala kobiecie oderwać się od monotonii codziennych domowych czynności, daje możliwość kontaktu z innymi ludźmi. Kobiety, które stale przebywają w domu, mogą tracić dystans do siebie i świata. Często przemęczone i niedoceniane przez mężów/partnerów stają się mniej atrakcyjne. Wyjście do pracy motywuje do

⁸ M. Przybysz-Zaremba, *Rodzina, praca, edukacja-obszary przestrzeni życia kobiet. Sukcesy, konflikty, problemy*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej szkoły Zawodowej w Elblągu, Elbląg 2013, s. 9.

⁹ B. Budrowska, D. Duch-Krzystoszek, A. Titkow., *Miedzy pracą zawodową i domem* [w:] A. Titkow (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003, s. 260.

¹⁰ D. Zaworska-Nikoniuk, *Ciąża i macierzyństwo na portalach internetowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2015, s. 38.

¹¹ J. Czernecka, *Kobieta, matka, pracownik* [w:] J. Czernecka, K. Dzwonkowska-Godula, P. Woszczyk (red.), *Mama w pracy – społeczne uwarunkowania powrotu kobiet na rynek pracy po przerwie związanej z wychowaniem dziecka*, HRP, Łódź 2009, s. 13.

¹² B. Balcerzak-Paradowska, *Polityka rodzinna w Polsce w aspekcie godzenia życia zawodowego i rodzinnego*, [w:] C. Sadowska-Snarska, Li Tchon (red.), *Godzenie pracy z rodziną w kontekście aktywizacji zawodowej kobiet*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2008, s. 12.

¹³ W. Knapik, *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*, WAM, Toruń 2008, s. 114.

codziennego dbania o siebie i jest przeciwstawne z wizerunkiem „kury domowej” – stary znoszony dres czy niedbała fryzura¹⁴.

Ponadto praca pozytywnie wpływa na samopoczucie kobiety-matki dając poczucie satysfakcji i zadowolenia. Tymczasem łączenie pracy domowej z zawodową jest doceniane przez mężów/partnerów i otoczenie¹⁵. Dzięki temu kobieta stoi wyżej w hierarchii społecznej niż kobieta gospodyni domowa. Nabywa niezbędnych umiejętności lepszego zorganizowania i efektywniejszego wykorzystywania czasu, aby pogodzić te dwie jakże istotne dla kobiety aktywności.

Trudności i obawy kobiet-matek przed powrotem do pracy

Narodziny dziecka to punkt zwrotny w życiu kobiety i mężczyzny¹⁶. Kobiety-matki stając przed nową rolą społeczną często są zagubione, nieprzygotowane czy wręcz zaskoczone nawałem obowiązków. Okazuje się, że jest to ciężka praca fizyczna, emocjonalna i intelektualna¹⁷. Pierwsze dni, tygodnie macierzyństwa to nie tylko chwile radości, ale także czas weryfikacji planów, założeń – to czas, w którym kobieta zadaje sobie pytania: jaki czas powinna poświęcić dziecku, kiedy wrócić do pracy i jak pogodzić ze sobą te dwie role¹⁸. Dla większości młodych matek obawy związane z powrotem do pracy koncentrują się wokół kwestii zawodowych oraz opieki nad dzieckiem¹⁹. Najpoważniejszym problemem dla wielu kobiet-matek jest zapewnienie właściwej opieki nad dzieckiem. Wśród dostępnych form opieki nad małym dzieckiem można wyróżnić: opiekę dziadków, zatrudnienie niani, instytucjonalną formę opieki, taką jak: żłobek, klub dziecięcy, przedszkole.

Najpopularniejszą formą opieki nieinstytucjonalnej jest opieka babci czy dziadka jako pomoc bezpłatna osoby godnej zaufania. Problem pojawia się

¹⁴ M. Przybysz-Zaremba, *op. cit.*, s. 111.

¹⁵ D. Gębuś, *op. cit.*, s. 189.

¹⁶ K. Kuryś, *Urodzenie pierwszego dziecka, jako wydarzenie krytyczne w życiu kobiet i mężczyzn*, Impuls, Kraków 2010, s. 7.

¹⁷ A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska B., *Nieodpłatna praca kobiet, mity, realia, perspektywy*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Państwowej Akademii Nauk w Warszawie, Warszawa 2004, ss. 207-208.

¹⁸ D. Gębuś, *op. cit.*, s. 196.

¹⁹ P. Woszczyk, *Mama w pracy – problemy łączenia obowiązków rodzinnych i zawodowych* [w:] J. Czernicka, K. Dzwonkowska-Godula, P. Woszczyk, *Mama w pracy – społeczne uwarunkowania powrotu kobiet na rynek pracy po przerwie związanej z wychowaniem dziecka*, HRP, Łódź 2009, s. 49.

wówczas, gdy dziadkowie są jeszcze aktywni zawodowo, mieszkają daleko, lub stan ich zdrowia uniemożliwia sprawowanie opieki nad wnukami²⁰.

Wielu młodych rodziców decyduje się na pomoc niani, co obciąża domowy budżet i budzi lęk czy obawy o nieprofesjonalność opieki.

Wydaje się, że bezpieczną formą opieki nad małym dzieckiem są instytucje, takie jak: żłobek, klub dziecięcy, przedszkole. W ostatnich latach zwiększyło się zapotrzebowanie na tę formę opieki. Według dostępnych danych, w 2013 r. funkcjonowało 1112 żłobków z 51, 2 tys. miejsc, 238 – klubów dziecięcych z 4, 1 tys. miejsc, 108 oddziałów żłobkowych z 3 tys. miejsc i 68 innych placówek z 1, 2 tys. miejsc²¹. Wadą prywatnych żłobków jest wysokie czesne, które bez wyżywienia wynosi około 600-700 PLN. Alternatywną formą opieki są kluby dziecięce, które jednak mają swoje lokalizacje głównie w miastach²². Powszechną formą opieki instytucjonalnej nad dzieckiem jest przedszkole, które oprócz opieki gwarantuje wspomaganie rozwoju dziecka. W ostatnich latach odnotowuje się duże zapotrzebowanie na przedszkola, których jest za mało a liczba miejsc skutkuje kontrowersyjnymi kryteriami przyjęć. Wadą tych placówek jest nierównomierna lokalizacja, mało elastyczne godziny funkcjonowania, niespełniające oczekiwań rodziców, czy skupienie dzieci w różnym wieku w oddziałach przedszkolnych w jedną grupę 3,4,5,6-latków. Alternatywą przedszkoli są placówki prywatne, których koszt przekracza niejednokrotnie możliwości finansowe rodziców. Należy wspomnieć, iż korzystanie z tego rodzaju instytucji możliwe jest w przypadku zdrowych dzieci, nie obciążonych chorobami przewlekłymi. W przypadku choroby przewlekłej dziecka kobieta-matka stoi przed dylematem aktywność zawodowa czy pozostanie w domu i opieka nad chorym dzieckiem. Brak dostępu do optymalnych źródeł opieki, często jest przyczyną rezygnacji z podjęcia zatrudnienia²³.

Koniecznym jest odniesienie się dwóch różnych sytuacji życiowych, które mogą rodzić obawy i niepokój kobiet wracających po urlopie macierzyńskim do pracy. Powrót kobiety-matki na wcześniej zajmowane stanowisko może wiązać się z takimi uczuciami, jak lęk przed: dezaktualizacją wiedzy i uprawnień niezbędnych do wykonywania pracy oraz związana z tym konieczność ponownego zaaklimatyzowania się w środowisku czy poradzenia sobie z nowymi obowiązkami; koniecznością uzupełnienia

²⁰ A. Mac, *Opieka i wychowanie małego dziecka w opiniach i doświadczeniach matek*, [w:] J. Deręgowskiej, M. Majorczyk (red.), *Konteksty współczesnego macierzyństwa: perspektywa młodych naukowców*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań 2012, s. 151.

²¹ <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zlobki-i-kluby-dzieciece-w-2013-r-9,3.html> (online: 06.06.2017).

²² <http://www.zlobki.mpips.gov.pl/dla-rodzica/klub-dzieciecy/> (online: 06.06.2017).

²³ D. Gębuś, *op. cit.*, s. 200.

wiedzy, kwalifikacji, zmianą stanowiska pracy, warunków zatrudnienia, nieprzychylności pracodawcy (w przypadku choroby dziecka) czy niedopasowania czasu pracy do możliwości zapewnienia opieki nad dzieckiem. Podobne emocje mogą towarzyszyć kobietom-matkom dopiero wchodzącym na rynek pracy lub poszukującym nowego miejsca zatrudnienia, ale wcześniej aktywnym zawodowo.

Ponadto wielu kobietom może towarzyszyć brak pewności siebie, niska samoocena i przeświadczenie, że jako matki małych dzieci są gorszymi kandydatkami do pracy bez względu na wiedzę, wykształcenie czy umiejętności.

Konflikt ról, czyli dylematy kobiety-matki

Na przestrzeni czasu ukształtowały się ogólne schematy myślenia i postrzegania kobiet i mężczyzn. We współczesnym społeczeństwie można zaobserwować ścieranie się dwóch kulturowych modeli kobiecości oraz męskości – tradycyjny i nowoczesny²⁴. Zachodzące w przestrzeni społeczno-gospodarczej zmiany wpływają na zmianę układu relacji w rodzinie. Rola kobiet została poszerzona o jej aktywny udział w sferze zawodowej – odchodzenie od tradycyjnego podejścia na rzecz partnerstwa i równouprawnienia płci²⁵.

Mnogość ról przypisywana współczesnej kobiecie – żona, matka, pracownik powoduje, wystąpienie rozbieżności owych obowiązków²⁶. W myśl koncepcji konfliktu ról powinności te różnią się w sposobie oceny i gratyfikacji, a płeć stanowi jeden z predyktorów przeładowania rolą prowadzącą do konfliktu²⁷. Konflikt praca-rodzina występuje, gdy dochodzi do skumulowania wymagań narzuconych przez poszczególne role – partycypacja w jednej utrudnia udział i satysfakcjonujące zaangażowanie w drugiej²⁸.

Łączenie obowiązków domowych i zawodowych wymaga od kobiety wypracowania nowego rytmu i planu dnia oraz jego organizacji. Kobiety najczęściej wykonują zdecydowanie większą ilość prac niż mężczyźni, co potwierdzają ogólnopolskie badania Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS). W 2006 r. 41%, a w 2012 r. 48% Polaków opowiadało się za part-

²⁴ K. Dzwonkowska-Godula, *Tradycyjnie czy nowocześnie? Wzory macierzyństwa i ojcostwa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 7.

²⁵ D. Gębuś, *op. cit.*, s. 188.

²⁶ M. Przybysz-Zaremba, *op. cit.*, s. 30.

²⁷ *Ibidem*, ss. 30-33.

²⁸ I. Janicka, *Konflikt w relacji rodzina praca a jakość życia jednostki* [w:] L. Golińska, B. Dudka (red.), *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008, s. 419.

nerskim modelem rodziny. Jednak analizując podziału obowiązków w rodzinie między deklaracją a realizowanym modelem widać rozbieżności. 75% ankietowanych kobiet zadeklarowało, że gotuje w domu, a 52% kobiet robi zakupy. Dodatkowo kobiety obciążone są opieką i pielęgnacją pozostałych członków rodziny (nie tylko dzieci, ale i seniorów pozostających we wspólnym gospodarstwie). Do zadań mężczyzny-ojca należy zazwyczaj odwożenie/przywożenie dzieci z przedszkola/szkoły czy wspólne zabawy²⁹. Przy takim podziale obowiązków trudno mówić o partnerskim związku, tak często postulowanym, jako optymalnym układzie sił. Biorąc pod uwagę szereg domowych obowiązków można mówić o znacznym przeciążeniu współczesnych kobiet, zmuszonych do wyboru priorytetów pomiędzy różnymi rolami, a pełnych sprzeczności w kwestii oczekiwań i zadań³⁰.

Badania „Miedzy domem a Pracą” przeprowadzone w roku 2007 przez I. Kotowską, U. Sztanderską, I. Wóycicką wskazują, iż deklarowana przewaga modelu partnerskiego, za którym opowiada się 78% kobiet i 65% mężczyzn nad tradycyjnym, który deklaruje odpowiednio 62% mężczyzn oraz 53% kobiet, zdeterminowana jest fazą rozwoju rodziny. Preferencje dla wybranego modelu ewaluują na różnym etapie funkcjonowania rodziny. Gdy w rodzinie jest dziecko do 3. roku życia, wówczas rodzice (96% mężczyzn i 73% kobiet) najczęściej preferują rozwiązanie, w którym to mężczyzna podejmuje pracę w pełnym wymiarze, a kobieta częściowo lub całkowicie wycofuje się z aktywności zawodowej. Można powiedzieć, że im starsze dziecko – wiek przedszkolny, szkolny, tym większa akceptacja pracy zawodowej jego matki³¹. Warto również zauważyć, że preferencje bardzo często nie przekładają się na realizowany w rzeczywistości model rodziny. Mężczyzna często odmawia zaangażowania się w prace domowe po powrocie z pracy, a kobieta powiela tradycyjny schemat podziału ról, wykonując większość prac domowych – odciążając mężczyznę, który utrzymuje rodzinę³².

Jak można zauważyć, współczesny rynek pracy odbiega od stereotypu małżeństwa i macierzyństwa wymagającego poświęceń, zaangażowania, dyspozycyjności a w przypadku aktywności zawodowej sprostania wymaganiom rynku pracy. Dlatego, jeśli praca zaczyna kolidować z życiem rodzinnym a kobieta-matka musi dokonać wyboru, to często wybiera macierzyństwo, odkładając czasowo aktywność zawodową lub rezygnuje z pracy w ogóle.

²⁹ D. Zaworska-Nikoniuk, *op. cit.*, s. 43.

³⁰ *Ibidem*, s. 43.

³¹ M. Rękas, *op. cit.*, ss. 123-124.

³² D. Gębuś, *op. cit.*, s. 200.

Podsumowanie

XXI w. stawia kobiecie coraz więcej wymagań. Ma być silna, przedsiębiorcza, ciepła, delikatna a przy tym powinna być dobrą matką, żoną i pracownikiem. Taki wizerunek kobiety-matki nie jest nieosiągalny, jednak należy być świadomym ograniczeń warunkujących dostępność rynku pracy, jak i konfliktu ról. Wśród takich przeszkód można wyróżnić: ograniczenia wewnętrzne, zewnętrzne oraz stereotypowy podział ról. Wewnętrzne bariery kobiet-matek związane są z przeżyciami emocjonalnymi, brakiem wiary we własne możliwości i umiejętności, niską samooceną oraz rozdarcie wewnętrznym pomiędzy domem, opieką nad dzieckiem czy pracą. Natomiast ograniczenia zewnętrzne kobiet-matek często koncentrują się wokół barier związanych z zapewnieniem właściwej opieki nad dzieckiem oraz dyskryminującym nastawieniem środowisk zawodowych i politycznych – dyskryminacja w zatrudnieniu i segregacja zawodowa. Tymczasem stereotypowy tradycyjny podział ról związany jest z socjalizacją dziewcząt i chłopców skutkującą odmiennymi oczekiwaniami dotyczącymi pracy zawodowej, życia rodzinnego oraz społecznymi oczekiwaniami związanymi z macierzyństwem, podziałem obowiązków w preferowanym modelu rodziny.

Aby poprawić szanse kobiet-matek powracających na rynek pracy po przerwie związanej z opieką nad dzieckiem koniecznym jest wprowadzenie szeregu zmian uwzględniających przede wszystkim politykę antidyskryminacyjną, ukierunkowane systemy edukacji oraz rozbudowanie instytucjonalnego systemu opieki nad dzieckiem³³. Wiele kobiet-matek dobrze przygotowanych do zawodu i wykształconych pozostaje jednak bez odpowiedniego wsparcia otoczenia i polityki prorodzinnej, co zmusza je do rezygnacji z aktywności zawodowej³⁴. Aby zwiększyć poziom aktywności zawodowej kobiet-matek należy zacząć uwzględniać i respektować potrzeby rodziny. Zdaniem ekspertów, dużym ułatwieniem w łączeniu pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi są: możliwość zatrudnienia kobiet w niepełny wymiarze pracy i elastyczne godziny pracy; rozwój sieci żłobków i przedszkoli, w tym również przyzakładowych czy nowe formy zatrudnienia. Zmiany te są znaczące nie tylko ze względu na ekonomiczną stronę przedsiębiorstw, ale także z perspektywy zatrudnionych w nich pracowni-

³³ M. Klimowicz, A. Pacześniak, A. Wiktorska-Święcka, *Płeć w społeczeństwie, ekonomii i polityce*, WAM, Toruń 2009, s. 120.

³⁴ M. Cywoniuk, *Szanse kobiet na rynku pracy* [w:] Ozorowska E., Horodeński R. Cz. (red.), *Kobieta, etyka, ekonomia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009 s. 184.

ków³⁵. Dlatego też warto podejmować takie działania, które będą przełamywać stereotypy i przekształcać współczesny model rodziny poprzez kreowanie kobiety-matki jako rzetelnej, zaangażowanej i doświadczonej osoby, która może osiągnąć wiele, jeśli otrzyma odpowiednie wsparcie i szansę na rozwój zarówno w środowisku rodzinnym, jak i zawodowym.

Literatura

- Balcerzak-Paradowska B., *Polityka rodzinna w Polsce w aspekcie godzenia życia zawodowego i rodzinnego*, [w:] Sadowska-Snarska C., Tchon Li (red.), *Godzenie pracy z rodziną w kontekście aktywizacji zawodowej kobiet*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2008.
- Budrowska B., *Macierzyństwo, jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Funna, Wrocław 2000.
- Budrowska B., Duch-Krzystoszek V., Titkow A., *Miedzy pracą zawodową i domem* [w:] Titkow A. (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003.
- Cywoniuk M., *Szanse kobiet na rynku pracy* [w:] Ozorowska E., Horodeński R. Cz. (red.), *Kobieta, etyka, ekonomia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- Czernecka J., *Kobieta, matka, pracownik* [w:] Czernecka J., Dzwonkowska-Godula K., Woszczyk P. (red.), *Mama w pracy – społeczne uwarunkowania powrotu kobiet na rynek pracy po przerwie związanej z wychowaniem dziecka*, HRP, Łódź 2009.
- Dzwonkowska-Godula K., *Tradycyjnie czy nowocześnie? Wzory macierzyństwa i ojcostwa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Gębuś D., *Rodzina a kariera zawodowa – dylematy współczesnych młodych kobiet*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica” 2014, nr 51.
- Janicka I., *Konflikt w relacji rodzina praca a jakość życia jednostki* [w:] Golińska L., Dudka B. (red.), *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008.
- Klimowicz M., Pacześniak A., Wiktorska-Świąćka A., *Płeć w społeczeństwie, ekonomii i polityce*, WAM, Toruń 2009.
- Knapik W., *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*, WAM, Toruń 2008.
- Kopertyńska W., *Równowaga praca zawodowa a życie prywatne pracowników – doświadczenia badawcze z przedsiębiorstw* [w:] Gablety M., Pietroń-Pyszczyk A. (red.), *Człowiek i praca w zmieniającej się organizacji. w kierunku respektowania interesów pracobiorców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, nr 223.
- Kuryś K., *Urodzenie pierwszego dziecka, jako wydarzenie krytyczne w życiu kobiet i mężczyzn*, Impuls, Kraków 2010.
- Kwiatek A., *Kobieta-matka vs. kobieta-pracownica. Jakość życia pracujących zawodowo matek*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 179.

³⁵ W. Kopertyńska, *Równowaga praca zawodowa a życie prywatne pracowników – doświadczenia badawcze z przedsiębiorstw* [w:] M. Gablety, A. Pietroń-Pyszczyk (red.), *Człowiek i praca w zmieniającej się organizacji. w kierunku respektowania interesów pracobiorców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, nr 223, s. 189.

- Łucjan I., *Przemiany współczesnego rynku pracy i ich wpływ na kształtowanie relacji rodzinna – praca* [w:] Swadźby U., Budzyńskiej E. (red.), *Rodzina i praca między tradycją a współczesnością*, Uniwersytet Śląski w Katowicach Wydawnictwo Gnome, Katowice 2010.
- Mac A., *Opieka i wychowanie małego dziecka w opiniach i doświadczeniach matek*, [w:] Deręgowskiej J., Majorczyk M. (red.), *Konteksty współczesnego macierzyństwa: perspektywa młodych naukowców*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań 2012.
- Ochocki A., *Rodzicielstwo a praca* [w:] Ozorowska E., Horodeński R. Cz. (red.), *Kobieta etyka ekonomia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2009.
- Przybysz-Zaremba M., *Rodzina, praca, edukacja-obszary przestrzeni życia kobiet. Sukcesy, konflikty, problemy*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej szkoły Zawodowej w Elblągu, Elbląg 2013.
- Rękas M., *Kobiety- matki i ich powrót na rynek pracy po urodzeniu dziecka w wynikach badań*, „Studia Ekonomiczne” 2013, nr 161.
- Titkow A., Duch-Krzystoszek D., Budrowska B., *Nieodpłatna praca kobiet, mity, realia, perspektywy*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Państwowej Akademii Nauk w Warszawie, Warszawa 2004.
- Woszczyk P., *Mama w pracy – problemy łączenia obowiązków rodzinnych i zawodowych* [w:] Czernecka J., Dzwonkowska-Godula K., Woszczyk P. (red.), *Mama w pracy – społeczne uwarunkowania powrotu kobiet na rynek pracy po przerwie związanej z wychowaniem dziecka*, HRP, Łódź 2009.
- Zaworska-Nikoniuk D., *Ciąża i macierzyństwo na portalach internetowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2015.

Źródła internetowe

- <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zlobki-i-kluby-dzieciecte-w-2013-r-9,3.html> (online: 06.06.2017).
- <http://www.zlobki.mpips.gov.pl/dla-rodzica/klub-dziecieczy/> (online: 06.06.2017).

WOMAN – MOTHER AND WORKER. DIFFICULTIES IN FULFILLING SOCIAL ROLES

Summary

The situation of women on the labour market is not optimistic – among the countries of the European Union, Poland has a relatively low employment index of women with small children. The growing social and cultural expectations require a woman to fulfil social roles ascribed to her, including combining a career with motherhood. The roles of a woman become a determinant of her position as a full-value family member and worker in a social hierarchy. Contradictory expectations directed at working mothers may result in a conflict of social roles ascribed to them.

Keywords: motherhood, work, social role, career.

Autor

mgr Katarzyna Front-Dziurkowska
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Katedra Pedagogiki Społecznej

4 PROBLEM SPOŁECZNY ZAMACHÓW SAMOBÓJCZYCH WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY

Patrycja Mencil

Słowa kluczowe: dzieci, młodzież, samobójstwo, zamach samobójczy, zapobieganie.

Wprowadzenie

Śmierć samobójcza dziecka jest wyjątkowo emocjonalnym wydarzeniem, którego doświadczają nie tylko osoby najbliższe, ale także dalsze otoczenie. Ma szczególnie społeczny wymiar i może świadczyć o dysfunkcji struktur społecznych. Problem ten osiąga coraz większą skalę. W ostatnich latach obserwuje się znaczny wzrost aktów samobójczych wśród roczników najmłodszych. Na przykład, w 2013 r. odnotowano 348 zamachów samobójczych w przedziale wiekowym 13-18 lat. W kolejnym 2014 r. 428, podczas gdy w następnym, aż 469 prób samobójczych, czyli prawie 35% więcej niż w roku 2013¹.

Celem opracowania jest przybliżenie problemu samobójstw wśród młodocianych, a poprzez analizę przyczyn oraz czynników wpływających na zjawisko, wskazanie metod i form przeciwdziałania zamachom samobójczym.

Przyczyny zamachów samobójczych

Wśród uwarunkowań zamachów samobójczych można wyróżnić czynniki związane z rodziną, czynniki społeczne, genetyczne i biologiczne, cechy osobowości, choroby psychiczne, a także czynniki środowiskowe. Do czynników związanych z rodziną zalicza się w szczególności rozwód rodziców, uzależnienia oraz choroby psychiczne członków rodziny, zaniedbanie dziecka czy nasilony konflikt rodzinny. Wśród czynników społecznych wyróżnia się niskie wykształcenie, trudną sytuację materialną, a także niski status społeczny jednostki. Badania dotyczące czynników biologicznych oraz genetycznych wskazują na dysponowanie przez jednostkę pewnymi

¹ Wiek osób podejmujących zamachy samobójcze, dane statystyczne z lat 2013-2016, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze/122324,Zamachy-samobojcze-od-2013-roku.html>, (online: 06.06.2017).

4. PROBLEM SPOŁECZNY ZAMACHÓW SAMOBÓJCZYCH WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY

cechami, które zwiększają predyspozycję do zamachów samobójczych. Zwraca się również uwagę na podłoże genetyczne aktów mających na celu odebranie sobie życia. Jeżeli zatem wśród członków rodziny wystąpił przypadek zamachu samobójczego, może mieć to wpływ na powzięcie takiej decyzji przez nastoletnie dziecko. Do cech osobowości zalicza się niską samoocenę, liczne stany lękowe, pasywność czy odizolowanie społeczne². Szczególnie ważne są w okresie dorastania czynniki środowiskowe. Podkreśla się coraz większy wpływ mediów na akty samobójcze dzieci i młodzieży. To właśnie w bajkach, filmach i grach komputerowych dzieci stykają się ze śmiercią. Przedstawiana w telewizji czy Internecie śmierć mylnie uchodzi za akt wielokrotny. Zdaniem dzieci nie wywołuje nieodwracalnych skutków. Dzieci nabierają w ten sposób mylnego wyobrażenia o rzeczywistości, a może to prowadzić do dramatycznych konsekwencji³.

Dzieci często stają się ofiarami samobójstwa rozszerzonego, którego sprawcami są zazwyczaj rodzice. Przed dokonaniem samobójstwa desperat uśmierca swoją rodzinę albo zmusza ją do dokonania zbiorowego samobójstwa. Paradoksalnie częstym motywem jest próba ochrony rodziny przed problemami. Nie jest to jednak jedyny sposób na zaangażowanie małych w samobójstwo. Badania wykazują, że doświadczenia dzieciństwa mogą być powodem zamachów samobójczych dzieci. Przemoc, alkohol, trudne warunki dorastania, rozbite rodziny po latach mogą stanowić przyczynę śmierci samobójczej. Nie jest to jednak reguła. Dzieci podejmujące próby samobójcze często pochodzą z tzw. „dobrych rodzin”, a przyczyną tego typu samobójstw mogą być problemy z rówieśnikami w szkole czy brak czasu ze strony rodziców, którzy nie poświęcają swoim dzieciom wystarczającej uwagi. Młodociani niedoszli samobójcy przyznają, iż nie znaleźli pomocy u rodziny czy przyjaciół, nawet wtedy, gdy wprost informowali o trudnej sytuacji psychicznej oraz chęci odebrania sobie życia. Wołanie o pomoc dziecka często bywa wyszydzane i traktowane niepoważnie. Ponadto, wiele młodych osób przyznaje, że nie dysponuje wiedzą na temat sposobów udzielenia pomocy przyjacielowi w przypadku ujawnienia myśli samobójczych⁴.

Do innych przyczyn zamachów samobójczych wśród nastolatków zalicza się zawody miłosne, problemy w szkole, a także kłótnie z rodzicami. Takie zachowania są także często wynikiem młodzieńczego buntu, zemsty czy chęci przekroczenia pewnej granicy, a jego bezpośrednim celem nie jest

² E. Sulska, A. Sumiła, *Zachowania samobójcze u dzieci i młodzieży*, [w:] W. Radziwiłłowicz, A. Sumiła (red.), *Psychopatologia okresu dorastania. Wybrane zagadnienia*, OWI, Warszawa 2006, ss. 204-206.

³ A. Zwoliński, *Krzywdzone dzieci. Zagrożenia współczesnego dzieciństwa*, WAM, Kraków 2012, ss. 189-190.

⁴ *Ibidem*, ss. 184-187.

zazwyczaj odebranie sobie życia, lecz zwrócenie uwagi na siebie. Młodzież inaczej postrzega samobójstwa niż dorośli. Młodzi ludzie myślą raczej o reakcji otoczenia, a nie o nieodwracalnym skutku samobójstwa⁵. Znaczna większość aktów samobójczych wśród dzieci ma charakter gwałtowny, nieprzemyślany i może być wynikiem impulsywnego buntu wobec doświadczenia jakiejś dramatycznej sytuacji. Młodzi ludzie często stają wobec zupełnie nowych sytuacji, nie wiedząc jeszcze jak na nie zareagować. I. Obuchowska, zwraca uwagę na sytuacje traumatyzujące młodzież i wyróżnia w tej kwestii okoliczności występujące w środowisku szkolnym oraz rodzinnym. Do sytuacji traumatyzujących w środowisku szkolnym zalicza nadmierne obciążenie obowiązkami szkolnymi, konflikty z nauczycielami czy rówieśnikami. Z kolei w środowisku rodzinnym wskazuje zaniedbanie, zbyt wysokie wymagania stawiane przez rodziców, którym dziecko nie jest w stanie sprostać czy burzliwe relacje z członkami rodziny. Czynnikiem wysokiego ryzyka zachowań samobójczych u młodych ludzi jest także występowanie wśród krewnych przypadków podejmowania prób samobójczych. Z badań wynika, że znaczna ilość osób, które popełniły bądź usiłowały popełnić samobójstwo miało, co najmniej jedno bliskiego znajomego czy krewnego, uprzednio podejmującego zamachy samobójcze. W literaturze wyróżnia się także wśród sytuacji traumatyzujących śmierć bliskiej osoby. Udowodniono, że śmierć kogoś z rodziców dla dzieci w wieku od 6 do 14 lat może być przyczyną samobójstwa w okresie dorastania. Ponadto, do wydarzeń mających związek z powzięciem decyzji o popełnieniu samobójstwa zalicza się fizyczne znęcanie oraz seksualne wykorzystywanie. W najnowszych raportach badawczych podkreśla się wyraźny związek pomiędzy molestowaniem seksualnym w dzieciństwie, a targnięciem się na własne życie w okresie dojrzewania. Problem molestowania seksualnego zwiększa prawdopodobieństwo popełnienia samobójstwa czterokrotnie⁶.

Zapobieganie samobójstwom

Nawiązując do profilaktyki zachowań suicydalnych wśród dzieci i młodzieży stwierdzić należy, że prewencja samobójstw wśród tej grupy wiekowej jest sprawą największej wagi. Z badań przeprowadzonych przez Uniwersytet Medyczny w Łodzi wynika, że wśród uczniów kształcących się w szko-

⁵ K. De Walden- Gałuszko, *Zarys psychopatologii ogólnej i psychiatrii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999, ss. 116-117.

⁶ Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej z 22.01.2010 r., *Samobójstwa wśród młodzieży- wołanie o pomoc*, Wydawnictwo Szkoły Wyższej im. Bogdana Jańskiego, Chełm 2010, ss. 56-60.

łach ponadpodstawowych, co trzeci nastolatek przyznał się do myśli samobójczych, a 7% targnęło się na własne życie. Powyższe fakty postulują ogromne wyzwanie w zwiększeniu działań profilaktycznych dla pracowników oświaty oraz pomocy społecznej. Można wskazać na istotne aspekty, które mogą sygnalizować o prawdopodobnym wystąpieniu zespołu przed-samobójczego. Wymienia się wśród nich: izolację od otoczenia, autoagresję oraz fantazjowanie na temat śmierci, które może skutkować samookaleczeniami np. nacinaniem nadgarstków. Cechy te dostrzega się najczęściej u osób, które doświadczyły w dzieciństwie sytuacji traumatycznych charakteryzujących się postawą niepewności, samokrytyką oraz ogromnym poczuciem winy. Wśród niepokojących komunikatów wymienia się także nieumiejętność rozwiązywania konfliktów, niemożność nawiązania pozytywnych kontaktów z otoczeniem, a w konsekwencji sięganie po środki psychoaktywne⁷.

Rola rodziny w zapobieganiu samobójstwom

Istotnym czynnikiem mającym na celu zapobieganie samobójstwom wśród najmłodszych roczników może być właściwe wychowanie oraz poświęcenie wystarczającej uwagi dziecku. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez M. Makarę-Studzińską wśród 100 pacjentów Regionalnego Ośrodka Toksykologii Klinicznej w Lublinie, w wieku 14-18 lat, którzy mieli za sobą przynajmniej jedną próbę samobójczą, aż 57% badanych przyznało, że dominującym czynnikiem mającym wpływ na próby samobójcze jest uczucie odrzucenia przez rodziców. Na drugiej pozycji (48%) znalazły się konflikty z rodzicami⁸.

Funkcją rodziny jest zaspokajanie potrzeb jej członków, a do najważniejszych potrzeb dzieci należą potrzeby akceptacji, miłości i bezpieczeństwa. To właśnie od rodziców dzieci uczą się wzorców zachowań oraz „nawyków życiowych”. Poczucie bezpieczeństwa dziecka jest zależne od jakości więzi między dzieckiem i rodzicami oraz między matką a ojcem. Niezaspokajanie takowych potrzeb może skutkować brakiem umiejętności współżycia z innymi, brakiem kontaktów z otoczeniem, a także skłonnością do angażowania się w sytuacje konfliktowe. Z czasem dziecko staje się wrogo nastawione do ludzi i świata. Powyższe podkreśla jak istotny czynnik zapobiegający zachowaniom suicydalnym, szczególnie wśród dzieci i młodzieży stanowią poprawne relacje rodzinne. Poprawnie funkcjonujące środowisko wycho-

⁷ R. Osiński, *Zagrożenie samobójstwem*, „Problemy Opiekuńczo-wychowawcze” 2005, nr 6, ss. 61-62.

⁸ M. Makara-Studzińska, *Przyczyny prób samobójczych u młodzieży w wieku 14-18 lat*, „Psychiatria” 2013, t. 10, nr 2, s. 77.

wawcze zapewnia prawidłowy rozwój dziecka, a co za tym idzie umożliwia przyswojenie umiejętności pokonywania porażek życia codziennego⁹. Dziecko nie znajdujące w rodzinie oparcia, czuje się samotne, a w konsekwencji oddala i izoluje się od otoczenia. W celu zapobieżenia występowania auto-destrukcyjnych zachowań należy już od najmłodszych lat uczyć dziecko umiejętności radzenia sobie w skomplikowanych sytuacjach, kształtować kompetencje umożliwiające rozwiązywanie konfliktów, a także akceptację porażek. Istotnym jest także rozwijanie zainteresowań i pasji dzieci, określanie celów życiowych czy budowanie systemu wartości.

Rola szkoły w zapobieganiu samobójstwom

Niezwykle istotną instytucją w procesie zapobiegania samobójstwom wśród najmłodszych wydaje się być placówka oświatowa. Należy do głównych, obok rodziny, środowisk wychowawczych oraz kreatorów osobowości człowieka. To w szkole dziecko nabywa pierwsze umiejętności radzenia sobie z porażkami, uczy się odpowiedzialności, a także przystosowuje do życia w społeczeństwie. Pobyt dziecka w szkole wiąże się z obowiązkiem tej instytucji zapewnienia uczniom opieki, warunków do nauki i bezpieczeństwa. W związku z powyższym, profilaktyka działań samobójczych wśród dzieci i młodzieży należy do zintegrowanych działań, w szczególności: nauczycieli, psychologów, pedagogów, wychowawców oraz rodziców. Zasadnicze znaczenie ma obserwacja uczniów w kierunku zaburzeń osobowości oraz zaproponowanie pomocy psychologicznej. Młodzi ludzie są niezwykle podatni na powielanie zachowań rówieśników oraz identyfikowanie się z destrukcyjnymi rozwiązaniami przyjętymi przez innych uczniów. Szkoła jest zobowiązana do rozpoznawania problemów, a w celu ich zwalczania, uruchomienia wszelkich działań ukierunkowanych na zapobieganie niepożądanym zdarzeniom oraz oferowania pomocy zmierzającej do wyeliminowania przyczyn niewłaściwego zachowania ucznia. Niezbędne w tym zakresie wydaje się być: zbieranie informacji o skali zjawiska, adekwatne reagowanie w sytuacji zagrożenia życia ludzkiego, szkolenie kadry w zakresie stosowania procedur wynikających z planów kryzysowych; organizowanie zajęć edukacyjnych dla uczniów na temat sytuacji kryzysowych, sposobów rozwiązywania problemów oraz radzenia sobie z porażkami życia codziennego. Istotne jest stałe monitorowanie uczniów w zakresie występowania kryzysów psychicznych, przemocy czy konfliktów w rodzinie lub innych sytuacji traumatyzujących. Działania interwencyjne powinny być podejmowane w okresie kryzysu i bezpośrednio po wy-

⁹ R. Osiński, *Zagrożenie*, *op. cit.*, s. 63.

4. PROBLEM SPOŁECZNY ZAMACHÓW SAMOBÓJCZYCH WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY

stąpieniu kryzysu. Należą do nich: ustalenie rodzaju oraz okoliczności zdarzenia, wzmożona obserwacja ucznia, wezwanie odpowiedniej pomocy, np. pogotowia ratunkowego, dbałość o dyskretność interwencji, ocena ryzyka dalszego zagrożenia oraz ochrona dziecka przed stygmatyzacją czy dodatkową traumą. Po zwalczeniu sytuacji kryzysowej należy podjąć działania naprawcze, czyli diagnozę ryzyka ponowienia próby samobójczej, zaplanowanie następczej strategii postępowania, w razie potrzeby zwrócenie się do specjalistycznej placówki zdrowia psychicznego, poinstruowanie rodziny o konieczności udzielenia dziecku wsparcia i zapewnienia bezpieczeństwa¹⁰.

W związku z ogromną rolą szkoły w wychowaniu młodzieży, a także pogłębiającym problemem samobójstw wśród najmłodszych roczników, Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) wraz z Polskim Towarzystwem Suicydologicznym wydaje poradniki dla nauczycieli i innych pracowników szkoły, które stanowią narzędzie realizacji światowego programu SUPRE mającego na celu zapobieganie samobójstwom. Podkreśla się w nich znaczenie edukacji, wychowania, pielęgnacji życia, zdrowia psychicznego oraz fizycznego uczniów. Postuluje się nauczanie dzieci o możliwościach pokonywania przeszkód, sposobach radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych oraz rozwiązywania konfliktów. Podstawową strategią profilaktyki samobójstw jest kształtowanie hierarchii wartości, życiowych celów, które nadają sens istnienia. Podkreśla się znaczenie wiedzy nauczycieli na temat zaburzeń psychicznych, w zakresie wczesnego ich rozpoznawania i postuluje kształcenie personelu szkolnego. Wśród strategii zapobiegających zachowaniom samobójczym młodzieży wyróżnia się: wykrywanie i leczenie zaburzeń psychicznych, a w przypadku wystąpienia widocznych tendencji autodestrukcyjnych ucznia, szczegółową ocenę ryzyka samobójstwa przez wyspecjalizowanych lekarzy psychiatrów oraz psychologów, a także zastosowanie odpowiedniej psychoterapii. W przypadku braku zmiany sytuacji, a także utrzymywania się skłonności samobójczych, postuluje się skierowanie ucznia do specjalistycznych placówek szpitalnych. Obok powyższych strategii wskazuje się także edukację nauczycieli dotyczącą rozpoznawania wczesnych objawów autoagresji czy obserwację uczniów pod kątem uzależnień¹¹.

¹⁰Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej z 22.01.2010 r., *Samobójstwa wśród młodzieży*, op. cit., ss. 64-68.

¹¹ Światowa Organizacja Zdrowia, Rzecznik Praw Dziecka, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne, *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*, FE, Warszawa 2007, ss. 44-45.

Organizacje i stowarzyszenia zapobiegające samobójstwom

W związku z eskalacją problemu samobójstw, powstało wiele organizacji zajmujących się tą problematyką. Jedną z największych, o globalnym zasięgu jest wspomniana już WHO. Polska jest członkiem tejże Organizacji od początku jej istnienia, a w Warszawie znajduje się Polskie biuro WHO. Stanowi integralną częścią Biura Regionalnego Światowej Organizacji Zdrowia dla Europy z siedzibą w Kopenhadze. Współpraca między Biurem Regionalnym WHO w Kopenhadze, a Polską opiera się na zagadnieniach systemu ochrony zdrowia oraz na największych zagrożeniach dla zdrowia publicznego. WHO uruchomiła program SUPRE – ogólnoswiatową profilaktykę samobójstw. W tym celu wydano serię poradników zaadresowanych do różnych grup społecznych, mających wpływ na zapobieganie samobójstwom. Do tej grupy zaliczono m.in. pracowników służby zdrowia, placówek edukacyjnych, służby więziennej, mediów; a także nauczycieli i organizacje społeczne. Działalność organizacji polega na prowadzeniu obserwacji, zbieraniu danych i ustalaniu rzeczywistych rozmiarów problemu zamachów samobójczych. Dane są na bieżąco aktualizowane na stronie internetowej WHO. Organizacja ta wydaje wiele opracowań mających na celu uświadamianie oraz redukcję skali śmierci samobójczej, a także organizuje regularne sympozja dotyczące współpracy międzynarodowej w zakresie prowadzenia badań i zapobiegania samobójstwom¹².

Stowarzyszeniem działającym na terenie Polski jest Polskie Towarzystwo Suicydologiczne. Celem Stowarzyszenia jest przede wszystkim bieżąca analiza aktów samobójczych w Polsce i na świecie, tworzenie programów prewencyjnych zmniejszających skalę aktów samobójczych, uświadamianie obywateli i władz publicznych o rodzajach i skali aktów samobójczych oraz analiza problemów życia społecznego mających związek z zachowaniami samobójczymi¹³. Współpracując z WHO, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne opublikowało w formie przekładów serię poradników na temat prewencji samobójstw, związaną ze światowym programem SUPRE. Ponadto, od 2005 r., Towarzystwo wydaje czasopismo naukowe pt. *Suicydologia* poruszające tematykę samobójstw, organizuje wiele konferencji dotyczących problematyki zjawiska, a także współpracuje z Polskim Towarzystwem Psychiatrycznym oraz Polskim Towarzystwem Higieny Psychiczej.

Zarząd Sekcji Naukowej Suicydologii Polskiej utworzonej przy Polskim Towarzystwie Psychiatrycznym organizuje ogólnopolskie konferencje, publikuje dane na temat skali samobójstw, monitoruje skuteczność działań

¹² B. Hołyst, *Suicydologia*, LexisNexis, Warszawa 2012, ss. 1228-1230.

¹³ Statut Polskiego Towarzystwa Suicydologicznego, Rozdział II, § 9.

prewencyjnych w obszarze suicydologii, a także tworzy raporty dotyczące profilaktyki samobójstw w Polsce.

W Polsce funkcjonuje wiele placówek, organizacji i stowarzyszeń, które oferują pomoc w zakresie wsparcia psychicznego, a co za tym idzie, prowadzą działalność w zakresie przeciwdziałaniu zjawisku samobójstw. Wśród nich można wymienić: Ośrodki Interwencji Kryzysowej, Poradnie Zdrowia Psychicznego funkcjonujące w większych miejscowościach, Ogólnopolskie Pogotowie Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”, fundacje m.in. „Stop Depresji”, „Itaka”, „Zobacz Jestem”, a także fora internetowe, wśród których można wymienić psychologia.edu.pl, stopdepresji.pl, pogotowieducho-we.pl, wiecjestem.us.edu.pl. Osoby szukające pomocy w trudnej sytuacji życiowej mogą również korzystać z bezpłatnych, kryzysowych telefonów zaufania dla osób dorosłych pod numerem telefonu 116 123 i dla dzieci oraz młodzieży pod numerami 116 111 czy 800 12 12 12¹⁴. Liczne fundacje oraz stowarzyszenia organizują także kampanie społeczne, których celem jest uświadomienie społeczeństwu niepokojącego zjawiska, a przede wszystkim wskazanie innych, możliwych wyjścia z trudnej sytuacji życiowej.

Podsumowanie

Reasumując, stwierdzić należy, że w Polsce istnieje problem samobójstw wśród dzieci i młodzieży, a w ciągu ostatnich lat nastąpił wyraźny wzrost skali tego zjawiska. Większość aktów samobójczych wśród tej grupy wiekowej nie jest jednak świadomą decyzją o zakończeniu swojego życia. Zamachy samobójcze to często wynik wołania o pomoc, a nie zdecydowana rezygnacja z życia. Konflikty w rodzinie, problemy szkolne, niepowodzenia miłosne, brak zrozumienia i wsparcia w trudnych sytuacjach to główne przyczyny aktów autodestrukcji. W większości przypadków, przyszły samobójca alarmuje otoczenie o dramatycznej sytuacji i oczekuje reakcji ze strony społeczeństwa. Czasami jednak pomoc ze strony otoczenia okazuje się niewystarczająca i w takim przypadku należy jej szukać u fachowych instytucji państwowych oraz organizacjach pozarządowych zajmujących się zapobieganiem samobójstw.

Trzeba pamiętać o ogromnej roli rodziny w życiu dziecka. Świadomość bycia ważnym dla rodziców, poświęcanie dziecku wystarczającej uwagi oraz służenie radą w kłopotliwych sytuacjach istotnie przyczyniają się do pielęgnowania pozytywnych relacji. Osoby najbliższe są tymi, które mogą najszybciej dostrzec niepokojące komunikaty i odpowiednio zareagować. Równie istotna w obszarze zapobiegania aktom samobójczym jest działal-

¹⁴ <http://www.samobojstwo.pl>, (online: 11.06.2017).

ność profilaktyczna i doraźna szkoły. To właśnie tam dzieci doświadczają pierwszych porażek i kreują swoją osobowość. Monitorowanie uczniów pod kątem zaburzeń osobowości oraz adekwatna reakcja w przypadku ich zdiagnozowania mogą przyczynić się do zwiększenia efektywności profilaktyki samobójstw. Konkludując, stwierdzić należy, że istnieje możliwość skutecznego przeciwdziałania temu niebezpiecznemu zjawisku. Powstaje coraz więcej placówek, stowarzyszeń, a także fundacji oferujących bezpłatną pomoc osobom znajdującym się w dramatycznej sytuacji życiowej. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że również społeczeństwo nie powinno być bierne wobec problemu samobójstw wśród najmłodszych. Zapobieganie samobójstwom nie należy do zadań tylko wyspecjalizowanych w tej dziedzinie osób, a także do zwykłych ludzi.

Literatura

- De Walden-Gałaszko K., *Zarys psychopatologii ogólnej i psychiatrii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999.
- Hołyst B., *Suicydologia*, LexisNexis, Warszawa 2012.
- Makara-Studzińska M., *Przyczyny prób samobójczych u młodzieży w wieku 14-18 lat*, „Psychiatria” 2013, tom 10, nr 2.
- Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej z 22.01.2010 r., *Samobójstwa wśród młodzieży – wołanie o pomoc*, Wydawnictwo Szkoły Wyższej im. Bogdana Jańskiego, Chełm 2010.
- Osiński R., *Zagrożenie samobójstwem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 6. Statut Polskiego Towarzystwa Suicydologicznego.
- Sulska E., Sumiła A., *Zachowania samobójcze u dzieci i młodzieży*, [w:] W. Radziwiłłowicz, A. Sumiła (red.), *Psychopatologia okresu dorastania. Wybrane zagadnienia*, OWI, Warszawa 2006.
- Światowa Organizacja Zdrowia, Rzecznik Praw Dziecka, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne, *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*, FE, Warszawa 2007.
- Zwoliński A., *Krzywdzone dzieci. Zagrożenia współczesnego dzieciństwa*, WAM, Kraków 2012.

Źródła internetowe

- <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze/122324,Zamachy-samobojcze-od-2013-roku.html> (online: 06.06.2017).
- <http://www.samobojstwo.pl> (online: 11.06.2017).

4. PROBLEM SPOŁECZNY ZAMACHÓW SAMOBÓJCZYCH WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY

THE SOCIAL PROBLEM OF SUICIDE ATTEMPTS AMONG CHILDREN AND ADOLESCENTS

Summary

The text shows an important social issue that is the problem of suicide attempts among children and adolescents. Analyzing the phenomenon, the author points out the statistical data regarding suicide attempts in this age group, and also indicates various conditions affecting the scale of the problem. Suicide preventing factors, organizations and associations are also placed within the scope of the discussion.

Keywords: children, adolescents, suicide, suicide attempt, prevention.

Autor

mgr Patrycja Mencil

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

5 WPŁYW OTOCZENIA RODZINNEGO NA NIEPOWODZENIA SZKOLNE DZIECKA

Dagmara Jędrzejewska

Słowa kluczowe: rodzina, dziecko, szkoła, niepowodzenia szkolne.

Wprowadzenie

Rodzina, będąca podstawowym środowiskiem wychowawczym, kształtuje osobowość człowieka, przygotowuje do życia w dorosłości, uczy podstawowych norm oraz wpaja uczucia. Atmosfera panująca w rodzinie, styl wychowania czy postawy reprezentowane przez rodziców, rzutują na rozwój oraz zachowania młodego człowieka. Istnieje ścisły związek między sytuacją rodzinną a niepowodzeniami szkolnymi. Sprzeczki i konflikty między rodzicami, częste awantury domowe powodują ciągłą niepewność sytuacji, brak poczucia bezpieczeństwa, a to z kolei niesie za sobą kłopoty wychowawcze i niepowodzenia w nauce.

Rozdział przedstawia zagadnienia, bez których rozpatrywanie problemu niepowodzeń szkolnych w kontekście oddziaływania środowiska rodzinnego nie jest możliwe. Istotną kwestię stanowi prezentacja podstawowych mechanizmów działania rodziny, jej głównych funkcji i wpływu ich realizacji na rozwój dzieci. Celem rozdziału jest wyeksponowanie i analiza zależności zachodzących pomiędzy sytuacją rodzinną a niepowodzeniami szkolnymi dzieci.

Środowisko rodzinne – pojęcie, funkcje, postawy rodzicielskie

Pojęcie i funkcje rodziny

Rodzina stanowi fundament społeczeństwa i trudno sobie wyobrazić bez niej jego funkcjonowanie. Wielu myślicieli, poczynając od Arystotelesa, podkreśla, że rodzina jest społecznością powołaną do kształtowania życia jednostkowego, a jednocześnie stanowi podstawę życia społecznego. Pomimo, iż powstaje wciąż wiele nowych instytucji nastawionych na wspie-

5. WPŁYW OTOCZENIA RODZINNEGO NA NIEPOWODZENIA SZKOLNE DZIECKA

ranie rozwoju człowieka, żadna z nich nie jest w stanie zastąpić rodziny, która nadal jest najważniejszym środowiskiem życia i rozwoju człowieka¹.

Rodzina to instytucja, grupa społeczna, środowisko wychowawcze, również system, w którym członkowie pozostają pod swoim ciągłym wmem – oddziałują na siebie, a bliscy są autorytetem, z którym dzieci się utożsamiają, biorą na wzór ich postępowanie, zachowanie, a także powielają system wartości².

Rodzina stanowi niewątpliwie pierwsze i najważniejsze środowisko kształtowania się człowieka. Zadaniem rodziców jest nie tylko dbałość o zaspokojenie fizycznych potrzeb dziecka, ale także umożliwienie mu kształtowania się jako szczęśliwej i wartościowej osoby³.

Rodzina jako podstawowa grupa społeczna, instytucja i środowisko wychowawcze wypełnia istotne funkcje zarówno w interesie społeczeństwa, jak i jednostki, zaspokajając również potrzeby biologiczne, psychiczne oraz społeczne swoich członków. Funkcje rodziny to cele, do których zmierza życie i działalność rodzinna oraz zadania, jakie pełni rodzina na rzecz swoich członków⁴.

M. Ziemska wyodrębnia kilka funkcji rodziny. Pierwszą z nich jest funkcja prokreacyjna, która przyczynia się do wzrostu liczebności społeczeństwa. Małżeństwo posiada akceptację społeczną dla współżycia płciowego. Dzięki temu wypełnia dwie funkcje: prokreacyjną i funkcję zaspokajania potrzeb seksualnych małżonków. Poznanie funkcjonowania organizmu kobiety i mężczyzny, a także opracowanie odpowiednich metod zapobiegających poczęciu nowego życia, pozwala na zaspokajanie seksualnych potrzeb małżonka i realizację świadomego macierzyństwa oraz ojcostwa⁵.

Zadaniami stawianymi w ramach wypełniania funkcji zarobkowej jest zaspokajanie potrzeb ekonomicznych i indywidualnych potrzeb bytowych człowieka. Funkcja zarobkowa powstała z przekształcenia funkcji produkcyjnej. Funkcja zarobkowa kształtuje styl życia, wpływa na rozwój konsumpcji, warunkuje indywidualne upodobania członków oraz sposoby spędzania wolnego czasu rodziny.

Wprowadzanie dzieci w społeczeństwo jako najmłodszych obywateli, przekazanie im języka, norm zachowania, najważniejszych wartości moral-

¹ G. Cęcelek, *Rodzina – jej przemiany oraz zagrożenia i problemy wychowawcze*, MSH, Warszawa, 2005, s.239

² J. Rembowski, *Rodzina w świetle psychologii*, WSiP, Warszawa, 1986, s. 13.

³ M. Błażej, M. Kaźmierczak, *Struktura rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna jednostki* [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny – małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa 2009, s. 302.

⁴ G. Cęcelek, *Rodzina – jej przemiany oraz zagrożenia i problemy wychowawcze*, MSH, Warszawa 2005, ss. 241-242.

⁵ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1969, s. 40.

nych, obyczajów i tradycji, przygotowanie do pełnienia ról społecznych to między innymi najważniejsze zadania stawiane przed rodziną w ramach funkcji socjalizującej. Socjalizacja, w tym przypadku nie dotyczy tylko dzieci, które stają się członkami społeczeństwa, ale także wiąże się z przystosowaniem współmałżonków do ról małżeńskich czy rodzicielskich. Satisfakcją rodzicom przysparza możliwość wychowywania dzieci oraz kształtowanie ich osobowości⁶.

Postawy rodziców wobec dzieci

Rozpoczynając rozważania na temat postaw w rodzinie należy zastanowić się nad oddziaływaniem doprowadzającym do zmiany w osobowości, opiekuna na dziecko – a więc wychowaniem.

Wychowanie jest skoncentrowane na rozwoju umysłowym i emocjonalnym człowieka. Operuje w dziedzinach motywacji i jej skutków. Opiera się na kształtowaniu charakteru człowieka w każdej sferze życiowej. Jest efektem uczenia i skupia się przede wszystkim na ludzkiej psychice czyli procesach i właściwościach umysłowych i uczuciowych, które są ściśle związane z działaniami człowieka⁷.

Styl demokratyczny, zaliczany jest do jednego z podstawowych warunków skutecznego wychowania. Jego skuteczność zależy od różnych czynników tj.: dostosowania się do jego zaleceń, czy też umiejętności pedagogicznych i psychologicznych. Ważna jest kompetencja odnajdywania wspólnego języka z dzieckiem oraz uważne i aktywne słuchanie. Często odchodzi się od wypełniania tego stylu, m.in. z powodu braku właściwego przygotowania pedagogicznego⁸.

Górniewicz wyróżnił pięć istotnych źródeł celów wychowania takich jak: natura człowieka, wartości ponadczasowe, wartości społeczne, wartości ideologiczne, wartości religijne. Na ich podstawie określa się relacje między celami i wartościami w wychowaniu. Wartości są podstawą do tworzenia celów. Ideał człowieka jest zbiorem konkretnych wartości zhierarchizowanych i skoncentrowanych wokół naczelnych. Stanowią więc treść zachowań wychowanka⁹. W zależności od tego, kto kieruje życiem rodziny, wyszczególniono cztery typy rodziny, w których: największym autorytetem jest ojciec, największym autorytetem jest matka, występuje równowaga między ważnością ojca i matki, oraz ostatnia, wybierana jest droga pośrednia, między równowagą a dominacją matki i ojca.

⁶ M. Ziemska, *Rodzina i dziecko*, PWN, Warszawa 1986, ss. 241-252

⁷ J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, OLSW im. J. Rusieckiego, Olsztyn, 2008, ss. 81-82.

⁸ J. Sakowska, *Szkoła dla rodziców i wychowawców*, ORE, Warszawa, 2010, ss. 6-8.

⁹ J. Górniewicz, *op. cit.*, ss. 86-88.

5. WPŁYW OTOCZENIA RODZINNEGO NA NIEPOWODZENIA SZKOLNE DZIECKA

Niestabilność, która pojawia się w rodzinach, wymusiła wyodrębnienie niekonsekwentnego stylu wychowania. Cechą tego typu wychowania jest zmienność oraz przypadkowość zabiegów wychowawczych w zależności między innymi od samopoczucia rodziców i sytuacji. Jeden rodzic rozpieszcza, drugi trzyma dyscyplinę, bądź też oboje nie potrafią porozumieć się odnośnie podejmowanych konkretnych, stałych działań. Czasami z wyrozumieniem patrzą na złe zachowanie, kiedy indziej surowo karzą. Pojawia się wtedy poczucie krzywdy i problemy z przejmowaniem norm społecznych i moralnych, obniżenie szacunku i autorytetu rodziców, którzy nie są konsekwentni w swoich działaniach.

Postawy rodzicielskie kształtują się od wczesnego dzieciństwa. Posiadanie umiejętności pełnienia ról matki i ojca, człowiek nabywa m.in. w dzieciństwie. Wszelkie wzory i postawy jednostka może przynosić z rodziny, w której się wychowywała do własnej.

Dziecko naśladuje zachowania ojca i matki. Każdy z rodziców spełnia inną rolę. Obecność matki, w szczególności w okresie niemowlęcym i wczesnym dzieciństwie, jest bardziej pożądana niż ojca, a wynika to m.in. z większego czasu poświęcanego dziecku przez matkę. Postawa ojca, który stawia wymagania, ale i wyraża zadowolenie, aprobatę, zapewnia dziecku zaspokojenie potrzeby sukcesu i bezpieczeństwa. Surowość ojca jest odbierana jako siła, staje on się osobą, u której można szukać schronienia w razie zagrożenia.

Wydaje się, że nie sposób nauczyć dziecka miłości, której nie dostrzega w najbliższym otoczeniu. Młody człowiek poszukuje autorytetów. Środowisko, w którym dorasta rzutuje na jego życie w dorosłości. Posiadanie potomstwa powinno być szczęściem. Wychowanie dziecka na „porządnego człowieka” jest wyzwaniem, dlatego organizując środowisko wychowawcze musimy wiedzieć, co chce się osiągnąć, jakie cechy pomogą dziecku w dorosłym życiu¹⁰.

Niestabilność, która pojawia się w rodzinach, wymusiła wyodrębnienie niekonsekwentnego stylu wychowania. Cechą tego typu wychowania jest zmienność oraz przypadkowość zabiegów wychowawczych w zależności między innymi od samopoczucia rodziców i sytuacji. Jeden rodzic rozpieszcza, drugi trzyma dyscyplinę, bądź też oboje nie potrafią porozumieć się odnośnie podejmowanych konkretnych, stałych działań. Czasami z wyrozumieniem patrzą na złe zachowanie, kiedy indziej surowo karzą. Pojawia się wtedy poczucie krzywdy i problemy z przejmowaniem norm społecznych i moralnych, obniżenie szacunku i autorytetu rodziców, którzy nie są konsekwentni w swoich działaniach.

¹⁰ M. Kowaluk, *Efektywność terapii pedagogicznej dzieci z trudnościami w uczeniu się*, UMCS, Warszawa 2009, ss. 147-151.

Problemy dzieci w szkole

Charakterystyka niepowodzeń szkolnych

Niepowodzenie szkolne to proces pojawiania się i utrwalania rozbieżności między celami edukacji a osiągnięciami szkolnymi uczniów oraz kształtowania się negatywnego stosunku młodzieży wobec wymagań szkoły. Pojęcie niepowodzenia można najogólniej zdefiniować jako stan, w jakim znalazło się dziecko na skutek niespełnienia wymagań szkoły¹¹.

Pierwsza faza przejawia się w niezrozumieniu lekcji. Niedostatki te powodują powstawanie niezadowolenia ze szkoły, a za nagłą zmianą stosunku do nauki kryją się porażki, brak sukcesów w nauce. Dziecko nie nadąża za tokiem lekcji, braki narastają i w pewnym momencie są już zauważalne dla rodziców i nauczycieli. Zaawansowane niedostatki w wiadomościach ujawniają się w drugiej fazie. Dziecko wciąż uchodzi za zdolne, jednak aby podołać trudnościom nauki, często zaczyna oszukiwać. W trzeciej fazie niepowodzenia szkolne są przyczyną buntu, agresji. Są już zauważalne dla rodziców i nauczycieli, wtedy właśnie pojawiają się próby ich zwalczania, często bezskutecznie. Dziecko wycofuje się z aktywnego życia klasy, wszystko neguje, ujawnia się jego całkowita niechęć do szkoły. Czwarta faza urzeczywistnia się we drugoroczności, która obnaża porażki dziecka w nauce¹².

Przyczyny problemów szkolnych dzieci

Zagadnieniem niepowodzeń szkolnych ujawniających się w drugoroczności badacze interesują się od wielu lat. Większość z nich głównych przyczyn doszukuje się w samym dziecku. Nastawienie szkoły na średnio-zdolne dzieci negatywnie odbija się na tych zdolnych, jak i słabych oraz leniwych powodując pojawienie się trudności w nauce. Na efekty edukacyjne wpływa środowisko, w którym wzrasta i wychowuje się dziecko. Duże znaczenie ma wykształcenie i zawód rodziców oraz ogólna sytuacja materialna¹³.

Opóźnienie dziecka w nauce może wynikać z obarczania go dużym zakresem obowiązków domowych, którym nie są w stanie podołać. Ponadto niski poziom kulturalny dorosłych oraz ich negatywne ustosunkowanie do

¹¹ J. Konopnicki, *Powodzenia i niepowodzenia szkolne*, PZWS, Warszawa 1966, s. 14.

¹² M. Błażej M., Kaźmierczak, *Struktura rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna jednostki* [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny – małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa 2009, s. 302.

¹³ R. Stachowiak, *Przyczyny szkolnych niepowodzeń*, Gazeta Szkolna, 2005, Warszawa, s. 20.

procesu kształcenia są dodatkowymi czynnikami będącymi źródłem trudności edukacyjnych młodych ludzi¹⁴.

Programy nauczania dostosowane do celów i warunków oddziaływań wychowawczych, powinny brać pod uwagę zainteresowania i potrzeby młodych ludzi. To nie zadatki wrodzone, a środowisko życia dzieci przyczynia się do powstawania ich problemów w szkole. Przewyciężenie niekorzystnych warunków egzystencji pozwala na rozwój uzdolnień, sprawności czy umiejętności. Do kolejnych przyczyn problemów szkolnych zaliczane są: nadmierne obciążanie uczniów obowiązkami i pracami oraz zaburzenia nerwicowe występujące u dzieci. Ponadto zaburzenia procesów poznawczych czyli: brak motywacji do uczenia się, powolne tempo myślenia, skłonność do uogólniania, szybkie męczenie się wykonywania pracą oraz stany depresyjno-lękowe¹⁵.

Za dominujący czynnik decydujący o losach szkolnych uczniów uważa się pracę dydaktyczno-wychowawczą. Występują różne rodzaje przyczyn niepowodzeń szkolnych, jednak dominującą rolę przypisuje się działalności szkoły i nauczyciela. Treść, formy, metody i środki wychowania oraz nauczania, system zasad dydaktycznych respektowanych przez nauczycieli, różne sposoby aktywizowania uczniów na lekcji oraz w czasie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, poziom zawodowych kwalifikacji nauczycieli, są najważniejszymi czynnikami pedagogicznymi¹⁶.

Programy nauczania dostosowane do celów i warunków oddziaływań wychowawczych, powinny brać pod uwagę zainteresowania i potrzeby młodych ludzi. To nie zadatki wrodzone, a środowisko życia dzieci przyczynia się do powstawania ich problemów w szkole. Przewyciężenie niekorzystnych warunków egzystencji pozwala na rozwój uzdolnień, sprawności czy umiejętności. Do kolejnych przyczyn problemów szkolnych zaliczane są: nadmierne obciążanie uczniów obowiązkami i pracami oraz zaburzenia nerwicowe występujące u dzieci. Ponadto zaburzenia procesów poznawczych czyli: brak motywacji do uczenia się, powolne tempo myślenia, skłonność do uogólniania, szybkie męczenie się wykonywania pracą oraz stany depresyjno-lękowe¹⁷.

¹⁴ R. Stachowiak, *op. cit.*, s. 22.

¹⁵ M. Łobocki, *Metody i techniki badań badan pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, ss. 13-14.

¹⁶ E. Kozak, *Niepowodzenia szkolne: jak pracować z uczniami w obszarze dydaktyki?*, Nowa Szkoła, Warszawa 2005, s. 19.

¹⁷ M. Łobocki, *op. cit.*, s. 13-14.

Wpływ atmosfery rodzinnej na szkolne niepowodzenia dzieci

Zakończenie jednego i rozpoczęcie nowego etapu w życiu jest sytuacją budzącą negatywne odczucia, tj. stres, niepokój, często nawet strach. Wkroczenie dziecka w świat szkolny, przejście z domu rodzinnego do szkoły jest taką właśnie nową sytuacją. Dziecko musi przystosować się, a więc osiągnąć stan równowagi między własnymi potrzebami, pragnieniami a wymaganiami wynikającymi z egzystencji w odmiennym otoczeniu. Stosunki interpersonalne, uczucia i więzi emocjonalne, postawy rodziców, struktura rodziny, cechy społeczno-zawodowe członków rodziny, czy też warunki mieszkaniowe i materialne, wszystkie te czynniki kształtują osobowość dziecka¹⁸. Wpływ rodziny na młodego człowieka ujawnia się w możliwościach intelektualnych, fizycznych, emocjonalnych, społecznych dziecka, podczas pełnienia obowiązków szkolnych, w motywacji do nauki, ale także ogólnym zachowaniu w szkole i kontaktach z rówieśnikami.

Podołanie wymaganiom szkoły zależy od stopnia rozwoju fizycznego i psychicznego dziecka. Dojrzałość młodego człowieka jest wynikiem powiązanych procesów rozwojowych, mianowicie dojrzewania i uczenia się. Różne doświadczenia w sferze motorycznej, umysłowej, emocjonalnej oraz społecznej składają się na dojrzałość szkolną. Ocena rozwoju gotowości do podjęcia nauki w szkole uzależniona jest od wielu czynników: dotychczasowego życia dziecka, uczęszczania do przedszkola i kontaktu z rówieśnikami, poziomu zaspokojenia potrzeb poznawczych i uczuciowych oraz stawianych wymagań dostosowanych do możliwości dziecka.

Atmosfera rodzinna ma największy wpływ na sytuację szkolną dzieci. Najważniejsza jest pomoc ze strony rodziców. Nie chodzi tutaj tylko o pomocy w odrabianiu lekcji, ale głównie o wspieranie dziecka w codzienności, szczerze rozmowy i obustronne zaufanie. Rodzice muszą rozpoznawać potrzeby rozwojowe i starać się je w rozsądny sposób zaspakajać. W momencie kiedy dziecko napotyka na swojej drodze jakiegokolwiek trudności, w tym także szkolne, nie należy bagatelizować problemów tylko z pomocą (nawet z zewnątrz) starać się je jak najszybciej rozwiązać.

Niepowodzenia dzieci w środowisku rodzinnym, ich złe samopoczucie lub często trudna sytuacja w domu przekłada się na poziom realizacji obowiązków szkolnego. Jeżeli już na początku edukacji nie dopilnuje się tej sfery w życiu młodego człowieka, konsekwencje mogą być przez dziecko odczuwane przez całe życie. Edukację dziecka można wspierać poprzez wspólne ćwiczenie w domu czy udział w dodatkowych zajęciach wyrównawczych.

¹⁸ A. W. Maszke, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 17.

To rodzina i atmosfera w niej panująca jest siłą napędową rozwoju dziecka¹⁹.

Dzieci mają tendencję do przeżywania wszystkich spraw życia rodzinnego. Dom powinien być ostoją spokoju i szczęścia, warunkować pomyślny rozwój. Niestety coraz częściej spotykać się można z odwrotną sytuacją. Wielu rodziców nierzadko emocje odczuwane z problemami zawodowymi przenosi na środowisko rodzinne, co stanowi istotną barierę prawidłowej komunikacji w rodzinie i koncentracji na sprawach domu, w tym na dziecku. Dziecko nie potrafi odnaleźć się w tej sytuacji, co może przyczynić się do obwiniania siebie za atmosferę w rodzinie²⁰.

Ponadto wszelkie uzależnienia rodziców, niespokojne, nerwowe usposobienie, zaniedbywanie dzieci z powodu natłoku obowiązków, zły stosunek dorosłych do potomstwa, niekorzystnie wpływają na rozwój jednostki. Lepsze rezultaty w nauce osiąga dziecko kochane i potrzebne. To, które ma poczucie zbyteczności, zdające sobie sprawę, iż jego obecność przeszkadza rodzicom w realizacji planów osobistych czy zawodowych, nie widzi sensu w poświęcaniu czasu na naukę. Dzieci uczą się przede wszystkim dla rodziców, wymagających dobrych ocen, w zamian oczekują pochwał i aprobaty. Brak zainteresowania sytuacją w szkole, a też zły stosunek samych rodziców do zdobywania wiedzy nie sprzyja zapałowi do nauki²¹.

Zadania dorosłych nie ograniczają się jedynie do systematycznego posyłania swoich pociech do szkoły, zaopatrywania w potrzebne przybory szkolne. O powodzeniu w szkole decyduje ogólna sytuacja w domu – w rodzinie. Życzliwość, miłość, zrozumienie, atmosfera pełna takich uczuć sprzyja pozytywnemu rozwojowi dzieci²².

Pomoc w zwalczaniu problemów w nauce dzieci

Dzieci otoczone miłością, opieką, zainteresowaniem ze strony rodziców, żyjące w odpowiednich warunkach i przyjemnej atmosferze pozwalającej na prawidłowy rozwój, których wszelkie potrzeby są zaspokajane, wykazują się pozytywnymi wynikami w nauce. Nie wszystkie jednak dzieci żyją tak komfortowo, ich sytuacja rodzinna nieprzychylnie rzutuje na poziom osiągnięć w szkole.

¹⁹ A. Boroń, *Niepowodzenia szkolne i trudności wychowawcze*, Wychowawca, Kraków, 2014, ss. 5-7.

²⁰ H. Filipczuk, *Zapobiegamy trudnościom i niepowodzeniom szkolnym*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975, s. 52.

²¹ L. Wiatrowska, *Kłopoty z emocjami dzieci: ścieżki zmiany*, Adam Marszałek, Toruń 2009, ss. 123-124.

²² *Ibidem*, s. 126.

Do jednych z podstawowych form profilaktyki niepowodzeń szkolnych dzieci jest zestawienie posiadanych wiadomości i umiejętności, z tymi które uczeń powinien posiadać zgodnie z podstawą programową. Drugim zadaniem jest określenie sygnałów o symptomach psychicznych, wskazujących na formowanie się niepowodzeń za pomocą obserwacji. Zbyt późne wykrycie początkowych objawów trudności jest podłożem do powstawania niepowodzeń. Ponadto duże znaczenie ma odpowiednio opracowany program nauczania czy działania dydaktyczne, których celem jest podniesienie poziomu skuteczności nauczania. Wszystkie te wymienione powyżej działania składają się na profilaktyczną pomoc dzieciom z trudnościami w nauce²³.

Interesującym działaniem dydaktycznym w sferze profilaktyki jest nauczanie problemowe. Dzieci łatwiej przyswajają pewien zakres wiedzy, jeśli doświadczają zaciekawienia i pragnienia jego zaspokojenia. Metoda ta bazuje na samodzielności myślenia, aktywności uczniów. Pracują oni w zespołach nad określonym problemem, wdrażają się do wspólnego przezwyciężania trudnościom, wymieniając poglądy wyrabiają w sobie krytycyzm, umiejętność planowania i organizacji. Nauczanie problemowe należy do jednej z głównych skutecznych metod walki z omawianym problemem²⁴.

Niedojrzałość, niezrównoważenie emocjonalne, nadpobudliwość psychoruchowa lub zahamowanie powinny być motywem do zastosowania odpowiednich działań metodycznych oraz skorzystanie z pomocy lekarskiej, pedagoga bądź psychologa. Aby powyższe działania zmierzające do rozwiązania problemów młodych ludzi, przynosiły pozytywne rezultaty, konieczna jest współpraca rodziców ze szkołą. Nauczyciele są kompetentnymi osobami, do których można zwrócić się z pomocą. Powodzenia jak również niepowodzenia uczniów rzutują na ich efektywność pracy, stąd ważne dla nich są korzystne wyniki w nauce i zachowaniu podopiecznych. Dzieci mogą korzystać również z pomocy pedagoga szkolnego, do którego obowiązków należy nadzór nad dziećmi wykazującymi trudności. Ponadto funkcjonują poradnie specjalistyczne oferujące pomoc lekarzy specjalistów. Zapoznają się oni z problemem czy udzielają wskazówek do dalszych działań²⁵.

²³ B. Dyrda, *Zjawiska niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych: rozpoznanie, przeciwdziałanie*, Impuls, Kraków 2007, s. 100.

²⁴ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2005, s. 52.

²⁵ J. Konopnicki, *Powodzenie i niepowodzenia szkolne*, PZWS, Warszawa, 1966, ss. 13-26.

Podsumowanie

Problem niepowodzeń szkolnych skupia uwagę od wielu lat. Poglądy na temat czynników wpływających na osiągnięcie sukcesów dziecka są zgodne. Uważa się, że to właśnie w rodzinie młodzi ludzie kształtują swoją osobowość. W hierarchii wartości, rodzina zajmuje jedno z czołowych miejsc. To ona decyduje o szczęściu i sukcesie jednostki. Ogólna sytuacja rodzinna panująca w domu oddziałuje na małych. Przegląd literatury skłania do wniosku, że style wychowawcze oraz postawy rodzicielskie w jednoznaczny i ukierunkowany sposób oddziałują na poziom realizacji obowiązku szkolnego przez dzieci. Zaangażowanie rodziców w życie szkolne dziecka pozytywnie oddziałuje na zminimalizowanie jego niepowodzeń szkolnych. I odwrotnie. Brak zainteresowania to stymulanta problemów w nauce, które z kolei mogą stać się czynnikiem pobudzającym powstawanie deficytów w innych sferach życia. Rodzina w dużym stopniu stwarza zaplecze do dalszej edukacji. Jej spójne działanie, prezentowane postawy rodzicielskie, właściwe wzorce, ogólna atmosfera panująca w domu, ale także zaangażowanie dorosłych, mają szczególny wpływ na sukces edukacyjny dziecka.

Literatura

- Błażej M., Kaźmierczak M., *Struktura rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna jednostki* [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny – małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa 2009.
- Boroń A., *Niepowodzenia szkolne i trudności wychowawcze*, Wychowawca, Kraków 2014.
- Cęcełek G., *Rodzina – jej przemiany oraz zagrożenia i problemy wychowawcze*, MSH, Warszawa 2005.
- Dyrda B., *Zjawiska niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych: rozpoznanie, przeciwdziałanie*, Impuls, Kraków 2007.
- Filipczuk H., *Zapobiegamy trudnościom i niepowodzeniom szkolnym*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975.
- Górniewicz J., *Teoria wychowania*, OLSW im. J. Rusieckiego, Olsztyn 2008.
- Konopnicki J., *Powodzenia i niepowodzenia szkolne*, PWZS, Warszawa 1966.
- Kowaluk M., *Efektywność terapii pedagogicznej dzieci z trudnościami w uczeniu się*, UMCS, Warszawa 2009.
- Kozak E., *Niepowodzenia szkolne: jak pracować z uczniami w obszarze dydaktyki?*, Nowa Szkoła, Warszawa 2005.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Maszke A.W., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
- Rembowski J., *Rodzina w świetle psychologii*, WSiP, Warszawa 1986.
- Sakowska J., *Szkoła dla rodziców i wychowawców*, ORE, Warszawa 2010.
- Stachowiak R., *Przyczyny szkolnych niepowodzeń*, Gazeta Szkolna, Warszawa 2005.

Dagmara Jędrzejewska

Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2005.

Wiatrowska L., *Kłopoty z emocjami dzieci: ścieżki zmiany*, Adam Marszałek, Toruń, 2009.

Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969.

Ziemska M., *Rodzina i dziecko*, PWN, Warszawa 1986.

Autor

Dagmara Jędrzejewska
Politechnika Warszawska
Kolegium Nauk Ekonomicznych
i Społecznych

6

DZIECKO O SPECJALNYCH POTRZEBACH EDUKACYJNYCH W PRZEDSZKOLNEJ GRUPIE INTEGRACYJNEJ – STUDIUM PRZYPADKU

*Mateusz Minda
Ewelina Cetler*

Słowa kluczowe: specjalne potrzeby edukacyjne, kształcenie integracyjne, uczeń niepełnosprawny.

Wprowadzenie

Dyskusje na temat integracji w edukacji prowadzone są od co najmniej kilkudziesięciu lat, prezentując pozytywnie, jak i negatywnie stanowiska. Celem rozdziału jest zdefiniowanie pojęcia dziecka o specjalnych potrzebach edukacyjnych, a także przedstawienie pozytywnych aspektów funkcjonowania w grupie integracyjnej na podstawie przypadku dziewczynki ze zdiagnozowaną cukrzycą i upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim. Uwzględniono zalety, wymierne korzyści takiego systemu, do których zaliczono np. naukę tolerancji, wypracowanie u dzieci zdolności do akceptacji odmienności, jak również chęci niesienia pomocy osobom z odchyleniami od normy związanymi z zaburzeniami rozwojowymi lub niepełnosprawnością. Istnieją również obawy dotyczące integracji edukacyjnej. Jedną z nich jest to, że niepełnosprawne dziecko w klasie opóźni proces edukacyjny pozostałych uczniów, z uwagi na wolniejsze tempo pracy lub skupienie na sobie uwagi nauczyciela. W rozważaniach na temat integracji w edukacji nie można pomijać tych opinii. Jednak oddziaływanie dzieci niepełnosprawnych na ich zdrowych rówieśników nie jest w tym przypadku kluczowy. Zasadniczą kwestią jest znamieny wpływ jaki mogą mieć dzieci zdrowe na swoich niepełnosprawnych kolegów¹.

Charakterystyka dziecka o specjalnych potrzebach edukacyjnych

Według L. Zaremby uczeń o specjalnych potrzebach edukacyjnych cechuje się pewnymi objawami, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają funkcjonowanie w sferze fizycznej, poznawczej czy społeczno-emocjonalnej wy-

¹ T.B. Brazelton, J.D. Sparrow, *Rozwój dziecka. Od 3 do 6 lat*, GWP, Sopot 2013, s. 371.

wierając wpływ na jakość życia, czy na pełnienie określonych ról społecznych. Co więcej, mogą to być dzieci, u których istnieje ryzyko wystąpienia niepełnosprawności, dysfunkcji, dysharmonii lub niesprawności w konsekwencji prowadząc do nieprawidłowości na dalszym etapie rozwoju². Można stwierdzić, że dzieci te wymagają, poza uczestnictwem w procesie edukacji, dodatkowej pomocy ze strony specjalistów, takich jak psycholog czy pedagog, jak również wszelkich czynności związanych z rewalidacją i rehabilitacją. Na ogół dzieci te określa się mianem niepełnosprawnych. W tym wypadku posiadają one orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. Takie orzeczenie otrzymują dzieci: „niesłyszące; słabosłyszące; niewidome; słabowidzące; z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją; z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim; z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym lub znacznym; z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera; z niepełnosprawnościami sprzężonymi”³ (tj. występowanie, co najmniej dwóch z listy powyższych niepełnosprawności). Integracja będzie przebiegać odmiennie w przypadku dziecka niewidomego, które w początkowych fazach zapoznawania się z grupą i nowymi warunkami wymaga niemalże nieustannej pomocy i wsparcia, jak i w przypadku dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim, które odpowiednio ukierunkowywane przez nauczyciela i rówieśników bardzo szybko powinno być w stanie uzyskać pełną samodzielność w grupie.

Według J. Żądło już w początkowych etapach edukacji można zaobserwować dzieci, u których rozwój przebiega w nieprawidłowym kierunku⁴. Zadaniem nauczyciela (ale i całego zespołu wspomagającego) jest takie trudności zauważyć, odnaleźć ich źródło, a następnie dostosować środki zaradcze, biorąc pod uwagę indywidualność każdego przypadku. Niezwykle istotne jest jak najszybsza reakcja, aby móc podjąć odpowiednie działania mające na celu zainicjowanie zachowań wspomagających rozwój dziecka, kompensowanie deficytów rozwojowych, nabywania umiejętności nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi, czy też umiejętności regulowania emocji⁵. Dążeniem nauczycieli i terapeutów zaangażowanych w pracę z dzieckiem musi być wpojenie podopiecznemu takich umiejętności, które pomogą mu w dalszym, dorosłym i samodzielnym życiu. Tym samym,

² L. Zaremba, *Specjalne potrzeby rozwojowe i edukacyjne dzieci i młodzieży. Identyfikowanie SPR i SPE oraz sposoby ich zaspokajania*, ORE, Warszawa 2014, s.15.

³ *Ibidem*, s.16.

⁴ J. Żądło, *Dziecko z trudnościami w uczeniu się w zintegrowanej edukacji początkowej* [w:] J. Jakóbowski, A. Jakubowicz-Bryx, *Integracja w edukacji. Dylematy teorii i praktyki*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2002, s. 119.

⁵ D. Umiastowska, *Dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi jako wyzwanie dla nauczyciela* [w:] D. Umiastowska, J. Gebreselassie (red.), *Dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych – implikacje dydaktyczne i wychowawcze*, PWZS, Gorzów Wielkopolski 2014, s. 61.

dziecko, u którego uwidaczniają się problemy stanowiące przeszkodę nie do przebycia samodzielnie, powinno otrzymać odpowiednie wsparcie uzależnione od danej potrzeby. Przykładowo u osób niemych nacisk kładzie się głównie na wypracowaniu alternatywnych form komunikacji, u niewidomych – na naukę czytania alfabetu Braille’a, u dzieci posiadających schorzenia ze spektrum autyzmu – na uspołecznienie, naukę współpracy i funkcjonowania w grupie.

J. Wyczesany konstatuje, że zasadniczym zadaniem powinno być nabywanie zdolności u dziecka odnoszących się do właściwego stosunku do samego siebie w takich sferach jak samodzielność, optymizm czy samoakceptacja. Dodatkowo należy podejmować działania prowadzące do uspołecznienia uczniów poprzez pracę nad właściwą kooperacją w grupie, jak również nad samodzielnością w działaniu⁶. Istotną kwestią w pracy z grupą integracyjną jest uzmysłowienie sobie, a także zdrowym dzieciom, które zachowania dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych są objawami danego zaburzenia, a które związane są po prostu z trudnym zachowaniem. Kolejnym zadaniem jest zrozumienie przyczyn postępowania dziecka, bo tylko w ten sposób można mu skutecznie przeciwdziałać. Przykładowo, dzieci z nadwrażliwością słuchową często starają się przekrzywić hałas, który je irytuje i przeszkadza w normalnym funkcjonowaniu, może wystąpić sytuacja, gdzie dźwięk nie jest słyszalny lub tak silnie odbierany przez pozostałych. Warto w takiej sytuacji zastanowić się dlaczego dziecko tak robi, a nie uznawać z góry, że jest niegrzeczne i hałasuje, aby wprowadzić nieporządek. Zazwyczaj usunięcie źródła hałasu powoduje natychmiastową zmianę zachowania.

Pojęcie integracji w szkolnictwie

W latach 90. XX w. Polsce powstawały pierwsze przedszkola, a potem szkoły integracyjne, w których część miejsc przeznaczona była dla dzieci niepełnosprawnych, aby zorganizować im optymalne warunki edukacji⁷.

B. Ziółkowska definiuje integrację jako proces kolektywnego uczenia i nauczania dzieci pełnosprawnych z tymi, które cechują się różnymi stopniami niepełnosprawności⁸. Rozumie się przez to, że osoby niepełnosprawne stanowią część klasy, czy grupy przedszkolnej w zwykłej szkole

⁶ J. Wyczesany, *Dydaktyka specjalna a dydaktyka ogólna* [w:] J. Wyczesany (red.), *Dydaktyka specjalna, wybrane zagadnienia*, Harmonia, Gdańsk 2014, s.25.

⁷ M. Kościelska, *Wspomaganie rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną*. [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2012., s. 442.

⁸B. Ziółkowska, *Dziecko chore w domu, w szkole i u lekarza. Jak wspomagać rozwój dzieci przewlekle chorych*. GWP, Gdańsk 2010, s. 148.

masowej, a nie w placówce kształcenia specjalnego. Jednak istnieją różne rodzaje integracji. Zdaniem J. Ostasz w szkolnictwie można spotkać się z integracją pośrednią, w której wyodrębnia się cechy wspólne dzieci pełno- i niepełnosprawnych, aby wypracować prawidłowe zachowania społeczne. Integracja warunkowa zakłada, że spotkanie dzieci zdrowych i tych o specjalnych potrzebach poprzedzone być musi specjalnymi przygotowaniem i spełnieniem określonych warunków⁹. Integracja kooperacyjna odnosi się do współdziałania ogółu dzieci we wszystkich dostępnych sferach¹⁰. Integracja totalna zakłada rozwiązanie szkół specjalnych i organizację procesu edukacyjnego wspólnego dla wszystkich dzieci¹¹.

Wydaje się, że najkorzystniejszą formą integracji jest ta, w której dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych mają możliwość nauki w klasie integracyjnej w szkole masowej. W literaturze pojawiają się korzyści jakie ta metoda wywiera na wszystkich uczestników integracji, jak również towarzyszące jej zjawiska negatywne¹². Takie przedsięwzięcie wymaga szeregu przygotowań. Niezwykle istotną kwestią jest dobór dzieci do takiej klasy. Dyrekcja szkoły musi mieć pewność, że jest w stanie zaspokoić wszystkie potrzeby niepełnosprawnego dziecka. Ważny jest również wybór dzieci zdrowych. Dobrze, jeśli rodzice zdrowych dzieci mogą zapisywać swoje pociechy do klasy integracyjnej w pełni świadomie, będąc przygotowanym na ewentualne niedogodności.

W niniejszym opracowaniu skupiono się na aspektach pozytywnych wspólnej nauki dzieci pełno- i niepełnosprawnych. S. Przybylski podkreśla, iż niemożliwe jest kształtowanie odpowiednich postaw osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych, bez ich wzajemnej obecności, która z jednej strony powoduje lepsze poznanie się, a z drugiej natomiast uwidacznia zróżnicowanie, które występuje na wielu aktywnościach ludzkiego działania¹³. Jest to niezaprzeczalny fakt – zrozumieć możemy tylko to, co jesteśmy w stanie poznać. Izolacja osób niepełnosprawnych, rozpoczynająca się już w wieku przedszkolnym, utwierdza je w przekonaniu, że nie pasują do otaczającej ich rzeczywistości, co skutkuje późniejszym poczuciem zagu-

⁹ J. Ostasz, *Funkcjonowanie dzieci niepełnosprawnych w warunkach przedszkola integracyjnego* [w:] Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowska (red.), *Integracja osób niepełnosprawnych w edukacji i interakcjach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 286.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² M. Kurek, (red.). *Wspieranie osób z niepełnosprawnością intelektualną. Teoria i praktyka*. Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Szczecin 2007.

¹³ S. Przybylski, *Refleksje nad barierami występującymi przy wdrażaniu integracji osób niepełnosprawnych w Polsce na początku nowego tysiąclecia* [w:] Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowska, (red.), *Integracja osób niepełnosprawnych w edukacji i interakcjach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 18.

bienia w świecie, nieumiejętnością nawiązywania kontaktów społecznych, prowadząc do wykluczenia z rynku pracy. Zdrowe osoby izolowane od niepełnosprawnych uważać będą, że taki stan rzeczy jest jedynym słusznym porządkiem, i że zamiast wyciągać rękę, nieść pomoc i wsparcie, należy odwrócić głowę, uznając, że problem nas nie dotyczy. Społeczeństwo nie powinno dopuścić do takiej sytuacji pamiętając, że końcowym celem procesu integracji jest nauczenie dzieci, młodzieży i dorosłych kompetencji umożliwiających godne życie w otwartej społeczności oraz podejmowanie w sposób czynny wszelakich społecznych ról czy to w rodzinie, czy w pracy¹⁴.

Należy zaznaczyć, że im szybciej rozpocznie się proces integracji, tym większe szanse na zatarcie granic i różnic, ponieważ jest pewien pierwiastek uniwersalności istniejący w dzieciństwie, z którego można by czerpać. Dlatego tak ważne jest tworzenie grup integracyjnych już w przedszkolach, albowiem dzieci w wieku przedszkolnym, szkolnym zdrowie i niepełnosprawne nie mają względem siebie uprzedzeń, są otwarte, co w konsekwencji znacząco sprzyja integracji na tym etapie¹⁵.

Nie należy zapominać o korzyściach uzyskanych przez dzieci niepełnosprawne. Najistotniejszą jest wychowywanie się i współdziałanie w życiu dostępnym dla zdrowych dzieci. Poprzez kontakt z dziećmi pełnosprawnymi sprawniej przystosowują się do normalnego życia¹⁶. Doświadczenie pedagogiczne w pracy w grupie integracyjnej jednego z autorów niniejszego opracowania wskazują, że naśladowanie zachowań dziecka zdrowego jest w stanie wpłynąć na dziecko niepełnosprawne umysłowo lepiej niż ukierunkowana praca specjalisty. Na przykład dzieci te chętniej ćwiczą ze współtowarzyszami, niż nauczycielem, chętniej słuchają rad i pokorniej przyjmują krytykę. Jest to sytuacja, która niesie obopólne korzyści. Z jednej strony mamy wypracowaną umiejętność lub zgromadzoną wiedzę, z drugiej małego nauczyciela, przepełnionego radością i dumą. Ten kontakt między dziećmi jest kluczowy, zapewnia to jednostce zapoznanie się, a także przyswojenie zasad, norm, reguł i wartości tworzących współczesne społeczeństwo¹⁷.

¹⁴ A. Żyta, *Szanse i zagrożenia integracyjnego kształcenia i bytowania osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną* [w:] Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, (red.), *Integracja osób niepełnosprawnych w edukacji i interakcjach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 35.

¹⁵ *Ibidem*, s. 9.

¹⁶ E. Pisula, *Wspomaganie osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum w perspektywie psychopatologii rozwojowej* [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2012., s. 450.

¹⁷ M. Nowicka., *Oblicza szkolnej socjalizacji* [w:] D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011, s. 263.

Metody pracy w grupie integracyjnej – studium przypadku

W tej części rozdziału opisano metody pracy w grupie przedszkolnej, na przykładzie dziewczynki ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Badanie zrealizowano w jednym z przedszkoli niepublicznych na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, w grupie 6-latków, prowadzone było w roku szkolnym 2015/2016 (od września do czerwca). W badaniu wykorzystano następujące techniki: obserwacja uczestnicząca, wywiad, analiza dokumentów. Badania zrealizował jeden z autorów niniejszego artykułu, nauczyciel języka angielskiego w przedszkolu niepublicznym. Należy podkreślić, że opisany przypadek był częścią badań prowadzonych w ramach gromadzenia danych do pracy magisterskiej.

Dziewczynka, która funkcjonuje w grupie przedszkolnej choruje na cukrzycę, którą zdiagnozowano w pierwszym miesiącu życia, od trzeciego roku życia uczęszczała do przedszkola. W wieku pięciu lat zdiagnozowano u niej upośledzenie umysłowe w stopniu umiarkowanym. Dziewczynka wychowuje się w pełnej rodzinie.

Początek roku szkolnego i pierwsze tygodnie pracy są ogromnym wyzwaniem. Dzieci jeszcze się nie znają, muszą zaaklimatyzować się w nowym otoczeniu i wśród nowych osób. Celem gier i zabaw wprowadzanych w pierwszym tygodniu jest zapoznanie się uczniów ze swoimi imionami. W grupie, w której funkcjonuje dziewczynka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym, powtarzanie imion odbywało się bardzo często (miała duże trudności z ich zapamiętaniem). Zabawy najczęściej odbywały się w kole. Jedną z zabaw było pytanie o imię osoby siedzącej obok, podanie sobie dłoni i odwracanie się do kolejnej osoby. W ten sposób poza nauką imion wprowadzony został element bezpośredniego kontaktu – wzrokowego, jak również przez podanie ręki. W ten sposób budowano poczucie więzi. Kolejna zabawa dotyczyła podawania piłki – można ją było podać tylko do tej osoby, której imię się zapamiętało. Uczeń wywołany po imieniu musiał piłkę złapać. Grą, która pozwoliła dzieciom lepiej się poznać była „kolejka”. Pierwsze dziecko z kolejki mówiło swoje imię i dodawało do niego ulubiony kolor, zabawkę, bajkę itp. Kolejne dziecko musiało powtórzyć to, co powiedział poprzednik i dodać swoje imię. Osoba siedząca na końcu kolejki musiała powtórzyć wszystkie imiona i informacje. Gra zachęcała do uważnego słuchania siebie nawzajem. Próby odpowiedzi poprzez gesty lub mimikę sprawiały, że była to jedna z najbardziej lubianych gier. Pozwoliła również dzieciom lepiej się poznać. Często przerywana była okrzykami „ja też to lubię!”, „to tak jak ja!”. Dzieci mogły w ten sposób znaleźć wspólne zainteresowania, a przez to tematy do zabawy i rozmowy.

W grupie integracyjnej, w której znajdowała się dziewczynka początkowo podjęto decyzję, aby dzieciom o niepełnosprawności ich koleżanki nie

mówić (nie była ona widoczna na pierwszy rzut oka). W ten sposób próbowano zachęcić dzieci do odkrywania, samodzielnych prób zrozumienia i zadawania pytań. Dzieci bardzo szybko dostrzegły pewne odchylenia, ale traktowały je naturalnie i starały się dostosować do niepełnosprawnej koleżanki. W sytuacji, kiedy pytania zaczęły pojawiać się coraz częściej zdecydowano o otwartej rozmowie z dziećmi na temat zaburzeń, które dotknęło ich koleżankę. Uczniowie zapoznali się z cukrzycą i upośledzeniem umysłowym. Wyjaśniony został mechanizm działania pompy insulinowej. Dzieci pouczono o ostrożności ze względu na wkłucia w ciele dziewczynki. Istotna była informacja, gdzie danego dnia wpięte jest wkłucie, aby poprzez silniejszy dotyk nie sprawiać koleżance bólu. Dzieci przejęły się informacją do tego stopnia, że same każdego ranka pytały mamę dziewczynki, gdzie jest wkłucie, na które należy uważać. Przed posiłkami pytali czy cukier jest wysoki, czy niski – chcąc wiedzieć czy należy pilnować, by koleżanka zjadła cały posiłek.

Dziewczynka z upośledzeniem umysłowym borykała się z trudnościami w dydaktyce. Potrzebowała ciągłej uwagi nauczyciela, podpowiedzi i kierowania. Polecenia upraszczano. Pracę dzielono na etapy, po wykonaniu każdego dziewczynka była chwalona. W ciągu całego roku dziecko uczestniczyło w terapii pedagogicznej, hipoterapii. Dzięki temu motoryka mała była od początku roku bardzo zadowolająca. Dlatego w pracy z dziewczynką skupiono się na jej umiejętnościach plastycznych i poprzez nie starano się wprowadzać kolejne, trudniejsze umiejętności czy informacje. Organizowano wspólne zabawy w dom, sklep, lekarza, aby nauczyć dziewczynkę poprawnych społecznie zachowań. Grupie bardzo szybko spodobały się te zabawy, organizowały je później same w swoim czasie wolnym. Spostrzegawczość ćwiczano poprzez układanie puzzli przygotowywanych przez nauczycielki. Początkowo składały się z trzech elementów, stopniowo ilość elementów zwiększano. Ćwiczano także spostrzegawczość (odnajdywanie różnic na obrazkach), umiejętność rozumienia zależności przyczynowo-skutkowych (układanie prostych historii obrazkowych). Poprzez naukę pisania własnego imienia dziewczynka zrozumiała sens istnienia liter, dzieci chętnie uczyły ją pisać także swoje imiona, aby poszerzyć zakres poznanych przez dziewczynkę liter.

Ważną częścią pracy z grupą było odwiedzanie różnych miejsc pracy. Dzieci zapoznały się z pracą strażaka, policjanta, urzędnika pocztowego czy fotografa. Miały możliwość swobodnego zadawania pytań, a także wypróbowania różnych narzędzi potrzebnych w danej profesji. Podczas wizyty w jednostce straży pożarnej mogły ugasić pożar, a także przećwiczyć rozmowę ze strażakiem, którą odbyłyby w razie pożaru. Uczniowie uczestniczyli również w kursie pierwszej pomocy. W tym wypadku skupiono się na umiejętnościach praktycznych, to znaczy sposobie wykonywania reanima-

cji i rozmowie z pogotowiem ratunkowym w razie wypadku. W ten sposób przećwiczone również umiejętność wyraźnego przedstawiania się, podawania swojego adresu lub opisywania miejsca, w którym doszło do wypadku. Dzięki tym czynnościom zwiększono samoświadomość dzieci, a także dano im poczucie, że są w stanie udzielić pomocy potrzebującym. Podczas wizyty na poczcie postawiono przed dziećmi zadania związane z liczeniem pieniędzy i samodzielnym zakupem. Celem było zwiększenie samodzielności dziecka, przekazanie części odpowiedzialności w jego ręce (nie można wysłać listu bez znaczka, więc jeśli go nie kupisz twój list nie zostanie wysłany). Uczniowie musieli odnaleźć się w nowych sytuacjach wymagających bezpośredniej interakcji z obcą osobą. Było to niezwykle ważne dla całej grupy, jednak najbardziej widoczne skutki zaobserwowano u dziewczynki z upośledzeniem umysłowym. Przewyciężyła swoją niechęć, nieśmiałość, czasem nieumiejętność formułowania myśli. Bardzo ważne jest, aby uczyć dzieci funkcjonowania poza placówką przedszkolną. Częste wyjścia są dla nich szansą poznania otaczającej je rzeczywistości i zasad społecznych. Jest to dla nich również początek drogi do usamodzielnienia się.

Podsumowanie

Uczniowie w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym najchętniej uczą się od siebie nawzajem, stosując zdolność uczenia się przez naśladownictwo¹⁸. Pomagają sobie wzajemnie ucząc się mówić (powtarzać), rysować. Dzielią się swoimi doświadczeniami i umiejętnościami w sposób zupełnie nieinwazyjny, swobodny, często w formie zabawy¹⁹. Integracja jest dużą szansą rozwoju dla dzieci niepełnosprawnych, natomiast jest też procesem, który angażuje dzieci sprawne. To okazja do wyrównywania szans edukacyjnych dzieci niepełnosprawnych poprzez zabawę i naukę, wspólne wycieczki, ale to także sposób, aby dzieci w danej grupie integracyjnej nauczyły się wzajemnej tolerancji, troski i empatii w stosunku do rówieśników.

¹⁸ J. Cieszyńska, M. Korendo, *Wczesna interwencja terapeutyczna. Stymulacja rozwoju dziecka. Od noworodka do 6 roku życia*. Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2015, s. 253.

¹⁹ J. Matejczuk, *Rozwój dziecka. Wczesny wiek przedszkolny*. [w:] A. I. Brzezińska (red.), *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela. Seria 1*, Wydawnictwo Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014, s. 20.

Literatura

- Brazelton T. B., Sparrow J. D., *Rozwój dziecka. Od 3 do 6 lat*, GWP, Sopot 2013.
- Cieszyńska J., Korendo M., *Wczesna interwencja terapeutyczna. Stymulacja rozwoju dziecka. Od noworodka do 6 roku życia*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2015.
- Garbula J.M., Kowalik-Olubińska M., *Od wizerunku uniwersalnego dzieciństwa do uznania jego różnorodności* [w:] D. Klus-Stańska, D. Bronk, A. Malenda (red.), *Pedagogika wczesnej edukacji. Dyskursy, problemy, otwarcia*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2011.
- Kościelska M., *Wspomaganie rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2012.
- Kurek M. (red.), *Wspieranie osób z niepełnosprawnością intelektualną. Teoria i praktyka*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Szczecin 2007.
- Matejczuk J., *Rozwój dziecka. Wczesny wiek przedszkolny*. [w:] A. I. Brzezińska (red.), *Niezbędny Dobrego Nauczyciela. Seria 1*, Wydawnictwo Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014.
- Nowicka M., *Oblicza szkolnej socjalizacji* [w:] D. Klus-Stańska, M. Szczepska-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna - dyskursy, problemy, rozwiązania*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
- Ostasz J., *Funkcjonowanie dzieci niepełnosprawnych w warunkach przedszkola integracyjnego* [w:] Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, (red.), *Integracja osób niepełnosprawnych w edukacji i interakcjach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Pisula E., *Wspomaganie osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum w perspektywie psychopatologii rozwojowej* [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2012.
- Przybylski S., *Refleksje nad barierami występującymi przy wdrażaniu integracji osób niepełnosprawnych w Polsce na początku nowego tysiąclecia* [w:] Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, (red.), *Integracja osób niepełnosprawnych w edukacji i interakcjach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Umiastowska D., *Dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi jako wyzwanie dla nauczyciela* [w:] D. Umiastowska, J. Gebreselassie (red.), *Dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych – implikacje dydaktyczne i wychowawcze*, Wydawnictwo naukowe PWZS, Gorzów Wielkopolski 2014.
- Wyczesany J., *Dydaktyka specjalna a dydaktyka ogólna* [w:] J. Wyczesany (red.), *Dydaktyka specjalna, wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2014.
- Zaremba L., *Specjalne potrzeby rozwojowe i edukacyjne dzieci i młodzieży. Identyfikowanie SPR i SPE oraz sposoby ich zaspokajania*, ORE, Warszawa 2014.
- Ziółkowska B., *Dziecko chore w domu, w szkole i u lekarza. Jak wspomagać rozwój dzieci przewlekle chorych*, GWP, Gdańsk 2010.
- Żądło J., *Dziecko z trudnościami w uczeniu się w zintegrowanej edukacji początkowej* [w:] J. Jakóbowski, A. Jakubowicz-Bryx, *Integracja w edukacji. Dylematy teorii i praktyki*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2002.
- Żyta A., *Szanse i zagrożenia integracyjnego kształcenia i bytowania osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną* [w:] Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, (red.), *Integracja osób niepełnosprawnych w edukacji i interakcjach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.

Autorzy

mgr Mateusz Minda

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy
Instytut Psychologii

mgr Ewelina Cetler

Elbląska Uczelnia Humanistyczno-Ekonomiczna
w Elblągu
(absolwentka)

CZĘŚĆ II.
WYBRANE PROBLEMY
EKONOMII I ZARZĄDZANIA

7 ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Katarzyna Drabarczyk
Katarzyna Kułaga
Aleksandra Jakubiec

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, kraje Unii Europejskiej, metoda TOPSIS.

Wprowadzenie

Pojęcie i koncepcja równoważonego rozwoju zyskały na popularności po opublikowaniu w 1987 r. raportu Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju pt. „Nasza wspólna przyszłość”¹. W raporcie tym zrównoważony rozwój zdefiniowano jako taki, który gwarantuje zaspokojenie potrzeb obecnych pokoleń, nie ograniczając możliwości zaspokajania potrzeb przez przyszłe pokolenia. Jest to proces zmian, w którym eksploatacja zasobów, kierunki inwestowania i postępu technicznego oraz zmiany instytucjonalne pozostają w harmonii i zachowują teraz oraz w przyszłości możliwość zaspokojenia ludzkich potrzeb i aspiracji. Zdaniem P. Dasgupty² zrównoważony rozwój jest programem gospodarczym, zgodnie z którym przeciętny dobrobyt obecnych i przyszłych pokoleń wziętych razem nie ulega zmniejszeniu w czasie. Koncepcja zrównoważonego rozwoju zakłada, iż rozwój ten jest możliwy tylko przez współdziałanie trzech kluczowych wymiarów: ekonomicznego, społecznego i ekologicznego. Ważnym elementem jest też konieczność zmian aktualnych wartości przyjmowanych przez społeczeństwo.

Można więc stwierdzić, że koncepcja zrównoważonego rozwoju jest krytyką dotychczasowych teorii rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest wizją przyszłości, pewną próbą integracji różnych płaszczyzn, opierającą się na moralnej odpowiedzialności za przyrodę. Ma charakter etyczny, dlatego też często prowadzone są nad nią rozważania filozoficzne. Część naukowców, będących jej przeciwnikami, uważają ją za zwykłe oszustwo czy też utopię.

Celem badań uczyniono określenie poziomu rozwoju w trzech wymiarach: ekonomicznym, społecznym i ekologicznym oraz określenie stopnia

¹ Brundtland Commission, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford 1987.

² P. Dasgupta, *Measuring Sustainable Development: Theory and Application*, „Asian Development Review” 2007, no. 24(1), pp. 1-10.

zrównoważenia rozwoju w krajach Unii Europejskiej (UE). Okres badań to lata 2005 i 2014. Dane pochodzą z bazy Eurostat. W badaniach brano pod uwagę te kraje, które wchodziły w jej skład do końca 2005 r.

Przegląd badań nad zrównoważonym rozwojem

Przegląd literatury wskazuje, iż badania nad zrównoważonym rozwojem prowadzone są w ujęciu międzynarodowym, krajowym, regionalnym, czy też lokalnym. Część z badań skupia się na określeniu poziomu zrównoważonego rozwoju ogólnie lub w poszczególnych wymiarach. Inne badania ukazują zmiany w ujęciu czasowym lub identyfikują czynniki wpływające na rozwój. Główną luką w badaniach jest brak oceny stopnia zrównoważonego rozwoju, co było przyczyną podjęcia tego tematu. Ze względu na brak jednej, powszechnie akceptowalnej metody pomiaru zrównoważonego rozwoju, w badaniach wykorzystywane są często mierniki syntetyczne.

D. Moran i wsp.³ badali 93 kraje w latach 1975-2003. Przyjęli minimalne wartości wskaźnika rozwoju społecznego (HDI, ang. *Human Development Index*) i ekologicznego śladu, jakie muszą być osiągnięte przez kraj, aby uznać jego rozwój za zrównoważony. Sprawdzili, które kraje spełniają łącznie te dwa wymogi. Ogólnie stwierdzono, że w 2003 r. kraje położone w Azji, na Pacyfiku i w Afryce spełniają minimalne kryterium ekologicznego śladu, a kraje Europy Zachodniej, Europy Środkowej i Wschodniej, a także Ameryka Północna spełniają minimalne wymagania dla HDI. W roku 2003 łącznie obydwie minimalne warunki spełniała Kuba.

J. Wilson i wsp.⁴ na podstawie 6 indeksów, obejmujących wszystkie 3 wymiary, oceniali 132 kraje. Dla każdego z indeksów wyłoniono najlepszą i najgorszą 15-stkę krajów. Biorąc pod uwagę średnią ze wszystkich wskaźników za kraje o najlepszym zrównoważonym rozwoju uznano Finlandię, Norwegię, Austrię, Szwajcarię i Szwecję. Na podstawie analizy korelacji stwierdzono silną dodatnią korelację między HDI a produktem krajowym brutto (PKB, ang. *gross domestic product*) *per capita* (0,73) i silną ujemną korelację między PKB *per capita* a ekologicznym śladem (-0,8).

O.D. Munitlak Ivanovic i wsp.⁵ badali kraje Europy Południowej (12 krajów), uwzględniając wymiary: społeczny, ekonomiczny, środowiskowy i in-

³ D. Moran, M. Wackernagel, J.A. Kitzes, S.H. Goldfinger, A. Boutaud, *Measuring sustainable development – Nation by nation*, „Ecological Economics” 2008, no. 64 (3), pp. 470-474.

⁴ J. Wilson, P. Tyedmers, R. Pelot, *Contrasting and comparing sustainable development indicator metrics*, „Ecological Indicators” 2007, no. 7(2), pp. 299-314.

⁵ O.D. Munitlak Ivanovic, M.T. Golusin, S.N. Dodic, J.M. Dodic, *Perspectives of sustainable development in countries of Southeastern Europe*, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” 2009, no. 13(8), pp. 2079-2087.

stytucjonalny. Łącznie brano pod uwagę 38 wskaźników. Za kraje o najwyższym poziomie zrównoważonego rozwoju uznano Niemcy i Francję, najniższym – Serbię. Niemcy i Francja były najlepszymi krajami pod względem wszystkich wymiarów oprócz środowiskowego, w którym wypadają najgorzej.

M. Nourry⁶ na podstawie 8 wskaźników oceniał postęp zrównoważonego rozwoju Francji między rokiem 1990 a 2000. Ogólnie stwierdził, że rozwój Francji jest słabo zrównoważony, ale na podstawie wskaźników trwałego dobrobytu ekonomicznego (ISEW, ang. *index of sustainable economic welfare*), faktycznego postępu (GPI, ang. *genuine progress indicator*) oraz „zielonego” HDI odnotował, że w badanych latach miał miejsce postęp w rozwoju.

J. Korol⁷ uwzględnił w swoich badaniach ład gospodarczy (9 wskaźników), ład społeczny (13 wskaźników) i ład środowiskowy (13 wskaźników). Okres badań to porównanie lat 1998 i 2005. Wyniki wskazują na kształtujący się podział Polski na dwie strefy, tj. mniej rozwiniętą północno-wschodnią i lepiej rozwiniętą zachodnio-południową wraz z województwem mazowieckim. Pozytywny kierunek zmian zanotowano w województwach: wielkopolskim, łódzkim, opolskim i kujawsko-pomorskim. Negatywny w województwach: pomorskim, lubelskim i świętokrzyskim.

K. Kozłowska⁸ objęła swoimi badaniami 23 powiaty z województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2004-2007. Wynika z nich, że regiony, w których znajdują się duże skupiska miejskie, osiągały znacznie wyższe wskaźniki gospodarcze i społeczne, niższe zaś – środowiskowe. Natomiast powiaty o charakterze rolniczym czy turystycznym znacznie lepiej radziły sobie z problemami środowiskowymi. Wywnioskowała, iż z tego względu działania na rzecz rozwoju regionu i zmniejszania dysproporcji muszą uwzględniać jego charakter.

Metodyka badań

Poziom rozwoju w poszczególnych wymiarach określono przy wykorzystaniu metody TOPSIS (ang. *The Technique for Order of Preference by Simi-*

⁶ M. Nourry, *Measuring sustainable development: Some empirical evidence for France from eight alternative indicators*, „Ecological Economics” 2008, no. 67, 441-456.

⁷ J. Korol, *Ocena zrównoważonego rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1998-2005*, „Gospodarka Narodowa” 2008, nr 7-8, ss. 81-98.

⁸ K. Kozłowska, *Zróżnicowanie rozwoju zrównoważonego województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2004-2007 w świetle wyników analizy taksonomicznej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 3(41), ss. 81-98.

larity to Ideal Solution)⁹. Do budowy wskaźnika rozwoju przyjęto zmienne diagnostyczne, które poddano podstawowej weryfikacji statystycznej. Ostatecznie do badania przyjęto 12 zmiennych sklasyfikowanych w trzy wymiary:

- ekonomiczny
 - x_1 – stopa bezrobocia [%],
 - x_2 – wartość eksportu na 1 mieszkańca [EUR],
 - x_3 – PKB według parytetu siły nabywczej na 1 mieszkańca [EUR],
 - x_4 – wydatki na badania i rozwój w przedsiębiorstwach na 1 mieszkańca [EUR],
- społeczny
 - x_5 – wskaźnik zagrożenia ubóstwem [%],
 - x_6 – studenci szkół wyższych na 10 tys. ludności,
 - x_7 – liczba ludności na 1 lekarza,
 - x_8 – użytkownicy Internetu na 10 tys. ludności,
- ekologiczny
 - x_9 – udział ekologicznej powierzchni uprawnej w całkowitej powierzchni użytków rolnych [%],
 - x_{10} – emisja zanieczyszczeń powietrza [t/m^2],
 - x_{11} – udział energii odnawialnej w ostatecznym zużyciu energii [%],
 - x_{12} – odpady komunalne wytworzone na 1 mieszkańca [kg].

Spośród podanych zmiennych $x_1, x_5, x_7, x_{10}, x_{12}$ uznano za destymulanty, a pozostałe zmienne za stymulanty. Metoda TOPSIS należy do wzorcowych metod porządkowania liniowego. Polega na ustaleniu wzorca i antywzorca rozwoju i obliczeniu od nich odległości badanych krajów. Kraj, który ma najmniejszą odległość od idealnego rozwiązania, a jednocześnie największą od rozwiązania antyidealnego uważa się za kraj o najlepszym poziomie rozwoju. Wskaźnik przyjmuje wartości od 0 do 1. Im bliżej 1, tym wyższy poziom rozwoju. Pierwszym etapem było sprowadzenie wartości wszystkich cech do porównywalności, dokonano tego na podstawie poniższych formuł:

$$\begin{aligned}
 & \text{– dla stymulant} \\
 & z_{ik} = \frac{x_{ik} - \min_i \{x_{ik}\}}{\max_i \{x_{ik}\} - \min_i \{x_{ik}\}}, \quad (i = 1, 2, \dots, n; k = 1, 2, \dots, m) \\
 & \text{– dla destymulant} \\
 & z_{ik} = \frac{\max_i \{x_{ik}\} - x_{ik}}{\max_i \{x_{ik}\} - \min_i \{x_{ik}\}}, \quad (i = 1, 2, \dots, n; k = 1, 2, \dots, m)
 \end{aligned}$$

⁹ C.L. Hwang, K. Yoon, *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*, Springer-Verlag, New York 1981.

Kolejnym etapem było obliczenie odległości euklidesowych od wzorca $z^+ = (1,1,\dots,1)$ i antywzorca rozwoju $z^- = (0,0,\dots,0)$ ¹⁰ dla poszczególnych krajów:

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{k=1}^m (z_{ik} - z_k^+)^2}, d_i^- = \sqrt{\sum_{k=1}^m (z_{ik} - z_k^-)^2}$$

Ostatnim etapem było wyznaczenie wartości syntetycznego wskaźnika rozwoju:

$$q_i = \frac{d_i^-}{d_i^+ + d_i^-}, (i = 1, 2, \dots, n)$$

Dalej dla każdego z badanych wymiarów we wszystkich krajach określono dynamikę zmian (2014/2005). Następnie na podstawie średniej dynamiki obliczono odchylenia w poszczególnych wymiarach. Te kraje, których odchylenia były najmniejsze, uznano za kraje o najwyższym stopniu zrównoważenia.

Wyniki badań

Tabela 1 prezentuje wskaźniki syntetyczne zrównoważonego rozwoju krajów UE w latach 2005 i 2014 r. w podziale na wymiary: ekonomiczny, społeczny i ekologiczny. Biorąc pod uwagę wymiar ekonomiczny najwyższymi wartościami wskaźników w 2005 r., jak i w 2014 r. charakteryzowały się Luksemburg, Belgia, Szwecja, Irlandia. Największy wzrost wskaźnika odnotowano w Grecji (o 0,138) i Hiszpanii (o 0,125) mimo, iż stopa bezrobocia w tych krajach wzrosła o ponad 140%. Wpływ na wzrost wskaźnika w przypadku Grecji miały wartość eksportu na 1 mieszkańca oraz wydatki na badania i rozwój w przedsiębiorstwach w przeliczeniu na 1 mieszkańca (wzrost o odpowiednio o 57% i 42%). W przypadku Hiszpanii były to wartość eksportu na 1 mieszkańca i PKB według parytetu siły nabywczej na 1 mieszkańca (wzrost o odpowiednio 37% i 24%). Największy spadek wskaźnika odnotowano w Polsce (o 0,29), mimo znaczącej poprawy wszystkich zmiennych odnoszących się do wymiaru ekonomicznego. Oznacza to, że tempo rozwoju w Polsce było znacznie niższe niż w innych krajach. Ponadto wśród najsłabszych krajów w wymiarze ekonomicznym znalazły się Litwa, Estonia, Węgry i Malta.

¹⁰ D. Czerwińska-Kayzer, J. Florek, J. Stanisławska, *Zastosowanie metody TOPSIS do oceny sytuacji finansowej przemysłu spożywczego*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2013, nr 2, ss. 22-37.

Analizując wymiar społeczny zrównoważonego rozwoju stwierdzono, iż w pierwszej trójce najlepszych krajów znalazła się Finlandia, zarówno w 2005 r., jak i w 2014 r. Kolejne to: Wielka Brytania i Polska (2005 r.) oraz Estonia i Łotwa (2014 r.). Największy wzrost wskaźnika zanotowały Austria (o 0,131) i Francja (o 0,127). W Austrii wartości wybranych zmierzających poprawiły się, oprócz wskaźnika zagrożenia ubóstwem. Natomiast we Francji tylko dwie zmienne uległy poprawie, z czego najbardziej – liczba użytkowników Internetu na 1000 ludności (wzrost o 97%). Największe spadki wskaźnika odnotowano w Wielkiej Brytanii i Polsce, jednak były one na tyle niskie, iż nie wpłynęły znacząco na pozycję wśród innych krajów. W 2005 r. najłabsze pod względem wymiaru społecznego były: Czechy, Malta i Austria, a w 2014 r. – Malta, Włochy, Portugalia.

Pod względem wymiaru środowiskowego najlepsze były: Niemcy, Austria, Szwecja, Dania i Finlandia. Kraje te znajdowały się w czołówce rankingu w obydwu analizowanych latach. Największy wzrost wskaźnika odnotowano w Danii (o 0,09), co nie wpłynęło na pozycję tego kraju w rankingu i dalej pozostawała ona na 4 miejscu. Największy spadek wskaźnika wystąpił w Wielkiej Brytanii (o 0,06), głównie za sprawą niewielkiego spadku udziału ekologicznej powierzchni uprawnej w całkowitej powierzchni upraw rolnych. Wśród najłabszych krajów pod względem wymiaru ekologicznego w 2005 r. okazały się: Polska, Słowacja oraz Węgry. W roku 2014 były to Węgry, Polska i Wielka Brytania.

Tabela 1. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju w oparciu o metodę TOPSIS w wymiarach: ekonomicznym, społecznym i ekologicznym

Kraj	Wymiar ekonomiczny		Wymiar społeczny		Wymiar ekologiczny	
	2005 r.	2014 r.	2005 r.	2014 r.	2005 r.	2014 r.
1	2	3	4	5	6	7
Austria	0,357	0,390	0,352	0,482	0,527	0,494
Belgia	0,492	0,487	0,510	0,601	0,240	0,252
Cypr	0,149	0,233	0,553	0,574	0,312	0,312
Czechy	0,192	0,203	0,304	0,422	0,235	0,296
Dania	0,383	0,388	0,529	0,591	0,382	0,468
Estonia	0,153	0,131	0,600	0,698	0,310	0,366
Finlandia	0,425	0,349	0,636	0,645	0,367	0,384
Francja	0,303	0,267	0,378	0,505	0,242	0,254
Grecja	0,237	0,375	0,462	0,518	0,294	0,309
Hiszpania	0,248	0,373	0,502	0,574	0,289	0,248
Holandia	0,386	0,418	0,540	0,572	0,269	0,238
Irlandia	0,432	0,452	0,571	0,598	0,329	0,277
Litwa	0,147	0,152	0,539	0,568	0,222	0,276
Luksemburg	0,614	0,589	0,434	0,464	0,303	0,296
Łotwa	0,196	0,138	0,609	0,642	0,353	0,354

1	2	3	4	5	6	7
Malta	0,143	0,120	0,305	0,404	0,324	0,335
Niemcy	0,419	0,352	0,426	0,486	0,542	0,585
Polska	0,379	0,090	0,687	0,625	0,146	0,178
Portugalia	0,158	0,200	0,447	0,418	0,322	0,308
Słowacja	0,370	0,237	0,464	0,465	0,164	0,219
Słowenia	0,187	0,233	0,601	0,550	0,291	0,294
Szwecja	0,461	0,396	0,512	0,527	0,444	0,496
Węgry	0,135	0,137	0,480	0,427	0,187	0,157
Wielka Brytania	0,270	0,207	0,688	0,623	0,262	0,202
Włochy	0,238	0,228	0,417	0,414	0,344	0,356

Źródło: badania własne.

Tabela 2 prezentuje pozycje rankingowe badanych krajów oraz syntetyczny wskaźnik zrównoważonego rozwoju ujmujący w sobie łącznie wymiary ekonomiczny, społeczny i ekologiczny. Na pierwszym miejscu w obydwu porównywanych latach znalazły się Niemcy. Kolejne pięć miejsc zajmowały te same państwa (Szwecja, Finlandia, Luksemburg, Austria, Dania), wymieniając nieznacznie swoje pozycje. Największy wzrost wskaźnika wystąpił w Czechach (o 0,068), co pozwoliło na zmianę w rankingu o 3 miejsca w górę. Natomiast wzrost wskaźnika w Grecji (o 0,062) wpłynął na poprawę pozycji w rankingu aż o 7 miejsc. Wskaźnik syntetyczny w 2014 r. spadł tylko w 8 krajach, najbardziej w Polsce. Wpłynęło to na zmianę pozycji rankingowej o 9 miejsc. W analizowanych latach w trójce najsłabszych krajów pod względem poziomu zrównoważonego rozwoju znalazły się: Węgry, Malta, Czechy i Słowacja. Sam wzrost lub spadek wartości wskaźnika syntetycznego danego kraju nie musi przekładać się na zmianę pozycji w rankingu w tym samym kierunku.

Tabela 2. Ranking krajów Unii Europejskiej pod względem zrównoważonego rozwoju oraz wskaźniki syntetyczne w oparciu o metodę TOPSIS w latach 2005 i 2014

Kraj	2005 r.		2014 r.		Zmiana:	
	Wskaźnik	Pozycja	Wskaźnik	Pozycja	wskaźnika	pozycji
1	2	3	4	5	6	7
Austria	0,437	5	0,459	5	0,022	0
Belgia	0,406	9	0,448	7	0,042	2
Cypr	0,360	15	0,376	14	0,015	1
Czechy	0,245	25	0,314	22	0,068	3
Dania	0,428	6	0,484	2	0,056	4
Estonia	0,369	14	0,414	10	0,045	4
Finlandia	0,468	3	0,461	4	-0,007	-1
Francja	0,301	22	0,344	19	0,043	3
Grecja	0,354	16	0,417	9	0,062	7

7. ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

1	2	3	4	5	6	7
Hiszpania	0,352	17	0,402	12	0,051	5
Holandia	0,389	12	0,409	11	0,021	1
Irlandia	0,422	7	0,428	8	0,007	-1
Litwa	0,342	18	0,374	15	0,031	3
Luksemburg	0,454	4	0,450	6	-0,003	-2
Łotwa	0,394	10	0,395	13	0,000	-3
Malta	0,276	24	0,302	24	0,026	0
Niemcy	0,479	1	0,485	1	0,006	0
Polska	0,415	8	0,360	17	-0,055	-9
Portugalia	0,324	21	0,317	21	-0,007	0
Słowacja	0,334	20	0,311	23	-0,023	-3
Słowenia	0,380	13	0,371	16	-0,009	-3
Szwecja	0,471	2	0,474	3	0,003	-1
Węgry	0,283	23	0,257	25	-0,025	-2
Wielka Brytania	0,390	11	0,355	18	-0,035	-7
Włochy	0,341	19	0,342	20	0,001	-1

Źródło: badania własne.

Ostatnim elementem badań było określenie stopnia zrównoważenia rozwoju badanych krajów (tabela 3).

Tabela 3. Stopień zrównoważenia rozwoju krajów Unii Europejskiej (EKON – ekonomiczny, SPOŁ – społeczny, EKOL – ekologiczny)

Kraj	Dynamika wskaźnika syntetycznego 2014/2005 [%]			Średnia dynamika [%]	Odchylenia dynamiki wskaźnika syntetycznego od średniej dynamiki			Suma odchyżeń
	EKON	SPOŁ	EKOL		EKON	SPOŁ	EKOL	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Austria	109,34	137,17	93,65	113,38	4,05	23,78	19,74	47,57
Belgia	98,98	117,77	104,93	107,23	8,24	10,54	2,30	21,09
Cypr	156,23	103,91	99,81	119,98	36,25	16,07	20,17	72,49
Czechy	106,03	138,79	126,06	123,63	17,60	15,16	2,44	35,20
Dania	101,51	111,83	122,65	112,00	10,49	0,17	10,65	21,31
Estonia	85,47	116,26	117,92	106,55	21,08	9,71	11,37	42,15
Finlandia	82,11	101,40	104,59	96,04	13,92	5,37	8,56	27,85
Francja	88,01	133,69	105,14	108,95	20,94	24,75	3,81	49,49
Grecja	158,15	112,11	105,09	125,12	33,03	13,01	20,02	66,06
Hiszpania	150,11	114,19	85,55	116,62	33,50	2,42	31,07	66,99
Holandia	108,13	105,90	88,45	100,83	7,30	5,07	12,38	24,75
Irlandia	104,81	104,69	84,47	97,99	6,82	6,70	13,52	27,04
Litwa	103,65	105,53	124,23	111,14	7,49	5,61	13,10	26,20
Luksemburg	95,85	107,12	97,57	100,18	4,33	6,94	2,61	13,88
Łotwa	70,47	105,38	100,31	92,06	21,58	13,32	8,26	43,16
Malta	83,83	132,45	103,16	106,48	22,65	25,97	3,32	51,94
Niemcy	83,94	113,94	108,03	101,97	18,03	11,97	6,06	36,06
Polska	23,61	90,97	121,81	78,80	55,19	12,17	43,02	110,4
Portugalia	126,40	93,63	95,72	105,25	21,15	11,62	9,53	42,30
Słowacja	64,06	100,06	133,74	99,29	35,22	0,78	34,45	70,45

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Słowenia	124,45	91,60	100,90	105,65	18,80	14,05	4,75	37,59
Szwecja	85,87	102,90	111,71	100,16	14,29	2,74	11,55	28,58
Węgry	101,72	88,86	84,15	91,58	10,14	2,72	7,43	20,28
Wielka Brytania	76,58	90,66	77,13	81,46	4,88	9,21	4,33	18,41
Włochy	95,94	99,30	103,35	99,53	3,59	0,23	3,82	7,64

Źródło: badania własne.

Pierwszym krokiem było obliczenie dynamiki wskaźnika syntetycznego dla trzech wymiarów zrównoważonego rozwoju. Dalej obliczenie średniej dynamiki i obliczanie od niej odchyłeń dynamiki wskaźników syntetycznych dla poszczególnych wymiarów. Odchylenia zapisano w wartościach bezwzględnych, ponieważ w określaniu stopnia zrównoważenia nie jest istotne, w którym kierunku odchyła się dany wymiar. Według wyników krajem o najmniejszej sumie odchyłeń, czyli o najlepszym stopniu zrównoważenia okazały się Włochy, Luksemburg i Wielka Brytania. Natomiast kraje, w których rozwój jest najmniej zrównoważony to Polska, Cypr i Słowacja. Suma odchyłeń była największa w wymiarze ekonomicznym, a najmniejsza w wymiarze społecznym.

Podsumowanie

Zrównoważony rozwój to zagadnienie często podejmowane przez badaczy, którzy tworzą coraz to nowe sposoby jego oceny. Rozdział prezentuje sposób kwantyfikacji poziomu zrównoważonego rozwoju krajów UE za pomocą metody TOPSIS. Wartością dodaną tej pracy jest próba oceny stopnia zrównoważenia, która w badaniach innych autorów jest pomijana, a według auterek to kluczowa kwestia. Według wyników badań za kraj o najwyższym poziomie rozwoju i stopniu zrównoważenia rozwoju można uznać Luksemburg. Natomiast krajem o niskim poziomie rozwoju i niskim stopniu zrównoważenia okazała się Słowacja.

Literatura

- Brundtland Commission, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford 1987.
- Czerwińska-Kayzer D., Florek J., Stanisławska J., *Zastosowanie metody TOPSIS do oceny sytuacji finansowej przemysłu spożywczego*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2013, nr 2.
- Dasgupta P., *Measuring Sustainable Development: Theory and Application*, „Asian Development Review” 2007 no. 24(1).
- Hwang C.L., Yoon K., *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*, Springer-Verlag, New York 1981.
- Korol J., *Ocena zrównoważonego rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1998-2005*, „Gospodarka Narodowa” 2008, nr 7-8.

7. ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

- Kozłowska K., *Zróżnicowanie rozwoju zrównoważonego województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2004-2007 w świetle wyników analizy taksonomicznej*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 3 (41).
- Moran D., Wackernagel M., Kitzes J.A., Goldfinfer S.H., Boutaud A., *Measuring sustainable development – Nation by nation*, „Ecological Economics” 2008, no. 64 (3).
- Munitlak Ivanovic O.D., Golusin M.T., Dodic S.N., Dodic J.M., *Perspectives of sustainable development in countries of Southeastern Europe*, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” 2009, no. 13(8).
- Nourry M., *Measuring sustainable development: Some empirical evidence for France from eight alternative indicators*. „Ecological Economics” 2008, nr 67.
- Wilson J., Tyedmers P., Pelot R., *Contrasting and comparing sustainable development indicator metrics*, „Ecological Indicators” 2007, no. 7(2).

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION

Summary

The main aim of the study was to determine the level of development of European Union countries in three dimensions, which were economic, social and ecological aspects. Based on the TOPSIS method, these countries were placed in rankings, indicating which of them characterize the lowest and highest level of development. The comparison was made between years 2005 and 2014. Then, according to index of dynamics estimated due to synthetic metrics calculated for each dimension, level of sustainable development was determined.

Key words: sustainable development, European Union countries, TOPSIS method.

Autorzy

mgr Katarzyna Drabarczyk

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Finansów

mgr Katarzyna Kułaga

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomiki Edukacji,
Komunikowania i Doradztwa

lic. Aleksandra Jakubiec

Szkoła Główna Handlowa

8

ODDZIAŁYWANIE PŁACY MINIMALNEJ NA RYNEK PRACY – ZARYS PROBLEMATYKI

Agata Obszyńska

Słowa kluczowe: płaca minimalna, wynagrodzenie, zatrudnienie, rynek pracy.

Wprowadzenie

Początkowe regulacje odnoszące się do płacy minimalnej wprowadzano na świecie już pod koniec XIX w. Główne cele dotyczyły ochrony pracowników przed wyzyskiem, gwarancji uzyskania dochodu przez pracownika, który zapewni mu odpowiedni poziom życia, a co więcej zmniejszy dysproporcje płacowe.

Rozdział podejmuje problem oddziaływania płacy minimalnej na rynek pracy. W pierwszej części przedstawiono zarys pojęcia płacy minimalnej, dalej dokonano analizy płacy minimalnej w wybranych krajach Unii Europejskiej (UE), przedstawiono kierunki oddziaływania najniższego wynagrodzenia na zatrudnienie. Zagadnienie omówiono w kontekście podstawowych wielkości rynku pracy, czyli: struktury zatrudnienia, bezrobocia, jak też rozbieżności zarobków w gospodarce. Celem artykułu jest analiza możliwych kierunków oddziaływania płacy minimalnej na rynek pracy.

Podstawy teoretyczne

Pojęcie płacy minimalnej

Płaca minimalna rozumowana jest jako najniższy poziom wynagrodzenia, który określany jest w legislacjach narodowych każdego kraju dla przyjętej jednostki czasu. Warunkiem pobierania płacy minimalnej przez pracownika jest zatrudnienia na podstawie stosunku pracy. Analogicznie, osobom zatrudnionym na podstawie umowy zlecenie albo umowy o dzieło, takie prawo do odbierania wynagrodzenia minimalnego nie przysługuje. Jak podają dane Banku Światowego i Międzynarodowej Organizacji Pracy, ponad 120 krajów stosuje minimalne wynagrodzenie¹.

¹ *World Development Indicators 2006*, Bank Światowy 2006, Minimum Wage Fixing: A Summary of Selected Issues. ILO 1998

Wynagrodzenie minimalne to kwota, poniżej której zabronione jest opłacanie pracownika, który jest zatrudniony w pełnym wymiarze czasu pracy². Jej aspekty społeczne to podniesienie standardu życia osób, które najmniej zarabiają, a także zmniejszenie rozpiętości płacowych. Natomiast aspekt ekonomiczny jest związany z faktem, że płaca minimalna to element polityki płac, mający wpływ na koszt pracy, rynek pracy, a także konkurencyjność przedsiębiorstw³. W rzeczywistości ekonomicznej wynagrodzenie minimalne nie stanowi gwarancji stawianych przed nim celów, gdyż na poziom i skalę zatrudnienia ma wpływ wiele innych czynników poza płacą i kosztami pracy dla pracodawców. Ze względu na działanie tych innych czynników, skutki stosowania płacy minimalnej mogą być negatywne, co jest wykazane w neoklasycznym modelu doskonale konkurencyjnego rynku pracy. Zgodnie z nurtem tej myśli, przyczyną takiego zdarzenia może być przewyższanie przez płacę minimalną poziomu wynagrodzenia, który równoważy rynek pracy. Może to spowodować jednocześnie spadek popytu na pracę, a także wzrost podaży pracy, co więcej doprowadzić do blokady mechanizmu równoważenia się rynku. Konsekwencją spadku zatrudnienia jest brak efektywnej alokacji zasobów pracy w gospodarce, jak również zmniejszenie produkcji krajowej. Przedsiębiorstwa zmagające się z jak najefektywniejszego wykorzystania posiadanych zasobów w celu usprawnienia prowadzonej działalności gospodarczej, mogą wpływać na to, by płaca minimalna nie wywołała negatywnych skutków.⁴

Płaca minimalna została wprowadzona w Polsce w 1956 r. W przeciągu kolejnych lat podlegała licznym zmianom. Podstawowym aktem prawnym regulującym wynagrodzenie minimalne, obowiązującym od 10 października 2002 r. jest Ustawa o minimalnym wynagrodzeniu za pracę⁵. Wysokość tego wynagrodzenia w świetle tej ustawy jest negocjowana co roku przez Komisję Trójstronną, składającą się z przedstawicieli rządu, pracodawców, a także związków zawodowych. W momencie, gdy decyzja nie zostanie podjęta, ostateczną decyzję podejmuje sam rząd. Wynagrodzenie minimalne nie może być również niższe niż wynagrodzenie z roku poprzedniego powiększone o prognozowany wzrost cen konsumpcyjnych.

Zapis odnoszący się do otrzymywania płacy minimalnej przez pracowników znalazł także odzwierciedlenie w dokumentach ogólnościatowych

² Z. Jacukowicz, *Płaca minimalna w Polsce i w innych krajach o gospodarce rynkowej*, IPISS, Warszawa 1992, s.5

³ B. Kłós, *Płaca minimalna w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 2005, s. 2.

⁴ W. Golnau, *Znaczenie płacy minimalnej dla funkcjonowania rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, s. 69.

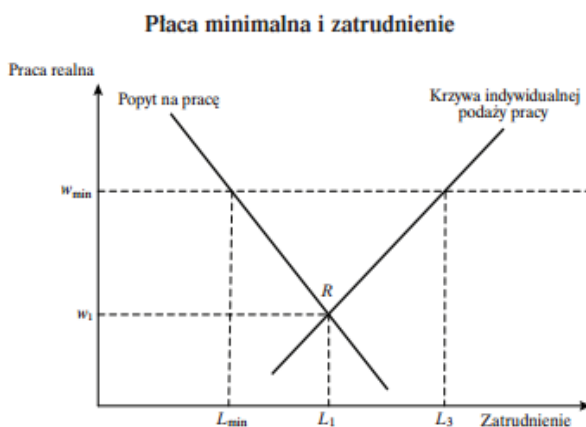
⁵ Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. z 2015 poz. 2008).

i europejskich. Takimi dokumentami są: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka czy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, jak również dokument Międzynarodowej Organizacji Pracy.

Płaca minimalna a zatrudnienie

Zastosowanie wynagrodzenia minimalnego zapobiega spadkowi wynagrodzeń poniżej określonego poziomu, czyli jest konsekwencją usztywnienia płac. Jak mówi teoria ekonomii, zbyt wysoki poziom płac, które przewyższają płace „oczyszczającą” rynek doprowadza do pojawienia się negatywnych skutków, jakimi są przymusowe bezrobocie, a także braku efektywnej alokacji zasobów pracy i kapitału⁶.

Wpływ zastosowania płacy minimalnej na rynek pracy można zobrazować w oparciu o zależność między popytem na pracę a indywidualną podażą pracy, w warunkach gdy popyt na pracę i podaż pracy mają charakter liniowy. Przyjmując w uproszczeniu liniowość tych zależności, można je przedstawić jak na rysunku 1⁷.

Rysunek 1. Płaca minimalna i zatrudnienie

Źródło: D. Begg, S. Fisher, R. Dornbusch, *Ekonomia*, t. I, PWE, Warszawa 2002.

Uproszczeniem jest liniowość. Doprowadzając do zmniejszenia popytu na pracę poniżej poziomu, który jest wyznaczony przez punkt przecięcia krzywej popytu z krzywą indywidualnej podaży pracy, który jednocześnie jest punktem równowagi wolnorynkowej, ma się do czynienia z pojawieniem się bezrobocia przymusowego. Związane jest to z osobami posiadają-

⁶ W. Golnau, *op. cit.*

⁷ D. Begg, S. Fisher, R. Dornbusch, *Ekonomia*, t. I, PWE, Warszawa 2002.

cymi niskie wykształcenie, czyli analogicznie potencjał ich zarobków jest niski, gdyż płaca minimalna uniemożliwia im dostosowanie poziomu płac do efektywności ich pracy.

Na rysunku 1 punkt R jest punktem przecięcia krzywej popytu na pracę z krzywą indywidualnej podaży pracy, wyznacza on także równowagę na rynku pracy w warunkach wolnej konkurencji. W tym punkcie również płaca minimalna w_{\min} jest wyższa niż poziom płacy w_1 . Zastosowanie wynagrodzenia minimalnego doprowadza do sytuacji, gdzie poziom zatrudnienia jest uzależniony tylko i wyłącznie od popytu na pracę. Zatem wielkość zatrudnienia przy wprowadzeniu płacy minimalnej L_{\min} jest niższa niż poziom zatrudnienia przy indywidualnej podaży pracy. Dodatkowo spadek zatrudnienia wzrasta proporcjonalnie wraz ze zwiększeniem się poziomu minimalnego wynagrodzenia, a także elastyczności popytu i podaży pracy. Bezrobocie przymusowe przedstawione jest za pomocą nadwyżki $L_3 - L_{\min}$ w skład którego wchodzi każdy pracownik, który pozostaje bez pracy, pomimo tego, że wykazuje chęci do podjęcia zatrudnienia, ale nie może go znaleźć. Bardzo istotnym stwierdzeniem jest również fakt, iż płaca minimalna, która ustalona by była na poziomie wyższym niż ten rynkowy poziom w_1 , nie powoduje żadnych zmian na rynku pracy⁸.

Analiza płacy minimalnej w krajach Unii Europejskiej

W krajach UE istnieją znaczące różnice w systemach dotyczących wysokości ustawowej płacy minimalnej. W Polsce, Belgii czy Portugalii stosuje się płacę minimalną określoną w wymiarze miesięcznym. Niektóre wprowadzają elementy prowadzące do urealnienia regulacji dotyczących płacy minimalnej m.in. przez wprowadzenie polityki wyłączenia pewnych grup pracowników. Głównym kryterium różnicowania stawek jest wiek osoby zatrudnionej lub wiek i staż pracy⁹.

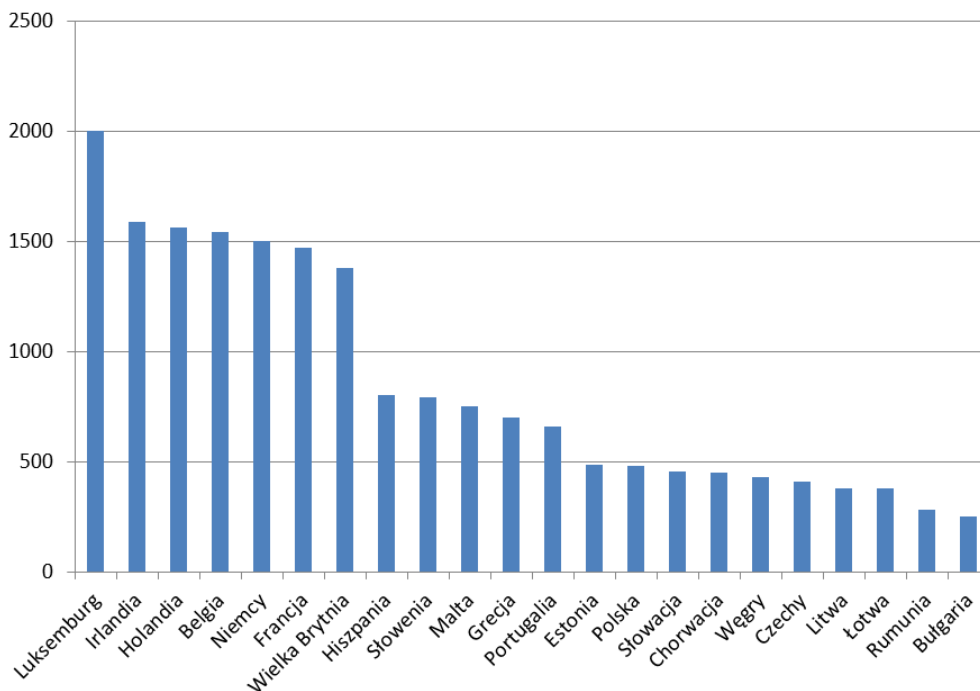
W krajach UE występuje widoczne zróżnicowanie w odniesieniu do wysokości stosowanych stawek minimalnego wynagrodzenia. Odnosi się to do wartości brutto owej płacy wyrażonej w walucie EUR, udziału jej wartości w stosunku do wynagrodzenia średniego, jak również wysokości płacy minimalnej po przyjęciu parytetu siły nabywczej.

Porównując wysokość najwyższych do najniższych płac nominalnych w krajach UE nasuwa się wniosek, iż występuję 13-krotna różnica między najniższą, a najwyższą płacą minimalną. W Luksemburgu kwota ta wynosi

⁸ W. Golnau, *op. cit.*

⁹ M. Nyk, *Płaca minimalna wobec oczekiwań podażowej strony rynku pracy*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCV, s. 289-300

2000 EUR, zaś w Bułgarii płaca ta wynosi około 200 EUR. Najmniejszy poziom wynagrodzenia jest zaobserwowany w nowych państwach UE, zaś najwyższy (przekraczający 1500 EUR) występuje w: Holandii, Belgii, Irlandii, a także w Luksemburgu. W innych krajach UE wynagrodzenie minimalne kształtuje się w przedziale 500-1500 EUR – wykres 1.

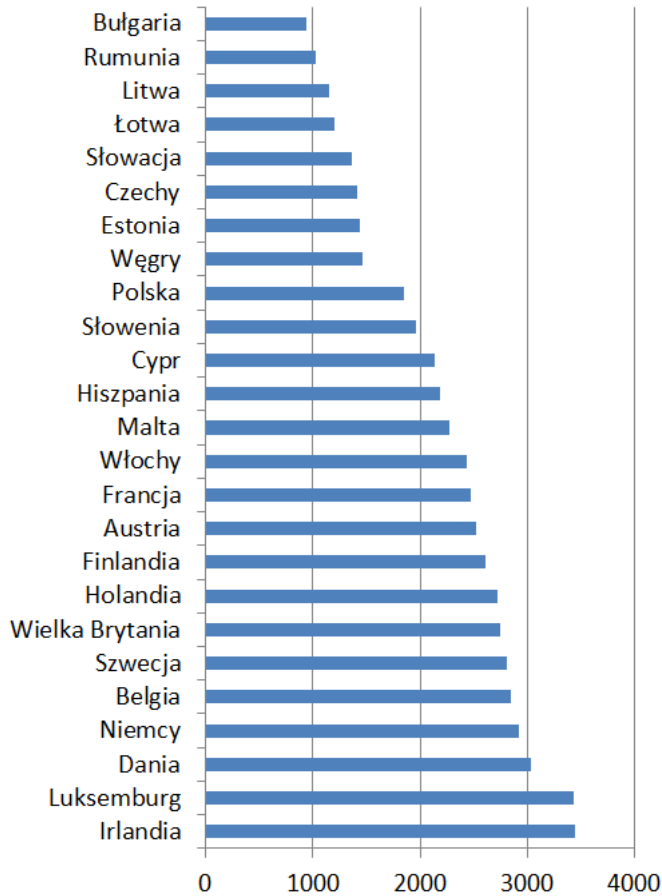

Wykres 1. Kształtowanie się płac nominalnych w krajach UE w styczniu 2017 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *National minimum wages in the EU. Monthly minimum wages below €500 in east and well above €1000 in northwest*, „Eurostat Newsrelease” 25/2017, 10 February 2017, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics/pl (online: 20.06.2017).

Destabilizacja płacy ulega spłaszczeniu, gdy uwzględnia się wskaźnik parytetu siły nabywczej (PPP). Po uwzględnieniu parytetu siły nabywczej, stosunek płacy zmniejsza się lecz pozycja krajów w kolejności w większości przypadków nie zmienia się. Także zmianom nie ulega skład państw o najniższym, średnim oraz najwyższym wynagrodzeniu minimalnym, co obrazuje wykres 2.

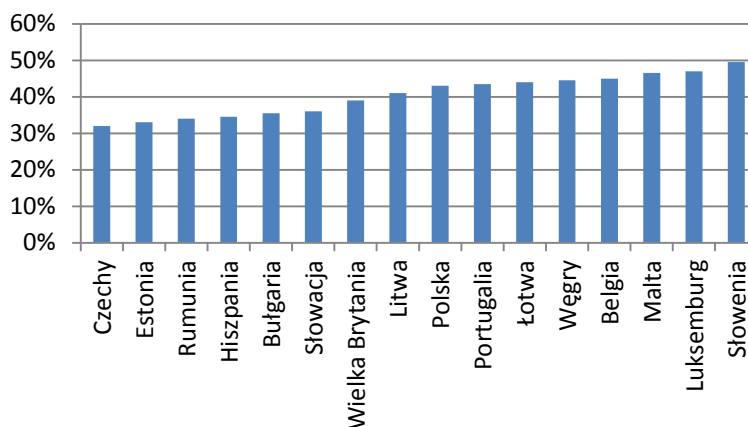
8. ODDZIAŁYWANIE PŁACY MINIMALNEJ NA RYNEK PRACY

Wykres 2. Płaca minimalna w UE wg PPP

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat, Dane dotyczące płac minimalnych, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics/pl (online: 20.06.2017).

Znaczące zróżnicowanie w krajach Unii Europejskiej uwidacznia się w obszarze płacy minimalnej i średniego wynagrodzenia (tzw. wskaźnik *Kaitz*). Wykres 3 przedstawia procentowe ujęcie płacy minimalnej w stosunku do średniego wynagrodzenia w krajach UE.

Wykres 3. Płaca minimalna w UE odnośnie średniego wynagrodzenia w roku 2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat, Dane dotyczące płac minimalnych, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics/pl (online: 20.06.2017).

Analizując ten wskaźnik, w 2016 r. wyróżniono trzy grupy krajów:

1. kraje o najniższym poziomie wskaźnika wynoszącym poniżej 35%: Czechy Rumunia, Hiszpania, Estonia,
2. kraje o średnim poziomie wskaźnika wynoszącym 36-45%: Węgry, Bułgaria, Polska, Litwa, Łotwa, Portugalia, Słowacja, Belgia i Wielka Brytania,
3. kraje o najwyższym poziomie wskaźnika, który przekracza 46%: Słowenia, Luksemburg, Malta.

Wpływ płacy minimalnej na zatrudnienie

Zdaniem P. Broniatowskiej, A. Majchrowskiej i Z. Żółkiewskiego obecne analizy nie dostarczają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o kierunek i siłę zjawiska oddziaływania płacy minimalnej na zatrudnienie. Zwraca się uwagę, że minimalne wynagrodzenie nie jest jedynym elementem warunkującym sytuację na rynku pracy¹⁰. Co więcej badania korelacji między wynagrodzeniem najniższym a zatrudnieniem są ograniczone co do grup pracowników, których pobory są wyznaczane pod względem zmian najniższej krajowej. Innym czynnikiem jest oddziaływanie minimalnej płacy na

¹⁰ P. Broniatowska, A. Majchrowska, Z. Żółkiewski, *Wynagrodzenia minimalne w Polsce. Czy powinno być zróżnicowanie regionalne?*, „Studia BAS” 2013, nr 4(36), ss. 125-157.

popyt i podaż pracy. Zatrudniający może zmniejszyć czas pracy pracowników w związku ze wzrostem płacy minimalnej nie poddając zmianom poziomu zatrudnienia¹¹. Wynika to m.in. z rzadkim zmian w poziomach płacy minimalnej.

Wzrost minimalnego wynagrodzenia niekorzystnie wpłynie na zatrudnienie młodszej grupy pracowników. Osoby wchodzące na rynek pracy, to grupa nie posiadająca doświadczenia. Krańcowy produkt pracy tej grupy w związku z niską wydajnością nieco przekracza krańcowy koszt pracy. Gdyby nastąpiła podwyżka najniższej krajowej odnośnie tych osób, wówczas mógłby powstać nowy poziom krańcowego kosztu pracy powyżej krańcowego przychodu pracy, a co za tym idzie doszłoby do zwolnień pracowników¹².

Skutki negatywne w związku ze wzrostem płacy minimalnej są uwarunkowane skalą jej wzrostu¹³. Gdy podwyższenie jest umiarkowane, wtedy poziom zatrudnienia nie powinien ulegać zmianie. Natomiast w przypadku ustalenia poziomu minimalnego wynagrodzenia na stanowczo za wysokim poziomie, w odniesieniu do rynkowych stawek wynagrodzeń oraz jeśli będzie odbiegać ona od wydajności pracy, wówczas mogą pojawić się negatywne skutki związane ze spadkiem zatrudnienia, czy wzrostem bezrobocia wśród osób wkraczających na rynek pracy. Co więcej negatywny wpływ zależy może również od cech osobowych, takich jak: wiek, płeć, zawód, czy też od sposobu ustalania płacy minimalnej, sektorów własności i dziedzin działalności. Zwraca się uwagę na to, że szczególne znaczenie ma wiek pracowników¹⁴.

Z danych przedstawionych na wykresie 4, że w 2015 r. tylko w 3 krajach poziom zatrudnienia osób wchodzących na rynek pracy przekroczył 50%. Były to: Holandia, Dania i Austria.

Udział osób wkraczających na rynek pracy w tych państwach jest ponad dwukrotnie wyższy niż w państwach o najniższej stopie zatrudnienia. Należy zwrócić uwagę na to, że te różnice w poziomie zatrudnienia wynikają nie tylko ze stosowania minimalnych wynagrodzeń, lecz także z innych czynników.

Niekorzystne oddziaływanie najniższego wynagrodzenia na poziom zatrudnienia młodych ludzi może być niwelowane poprzez stosowanie odrębnych stawek wynagrodzenia najniższego w różnych grupach wiekowych¹⁵. Innym przykładem może być również wyłączenie grup pracowników z regulacji dotyczących najniższego wynagrodzenia. Praktykowane

¹¹ P. Broniatowska, A. Majchrowska, Z. Żółkiewski, *op. cit.*, ss. 125-157.

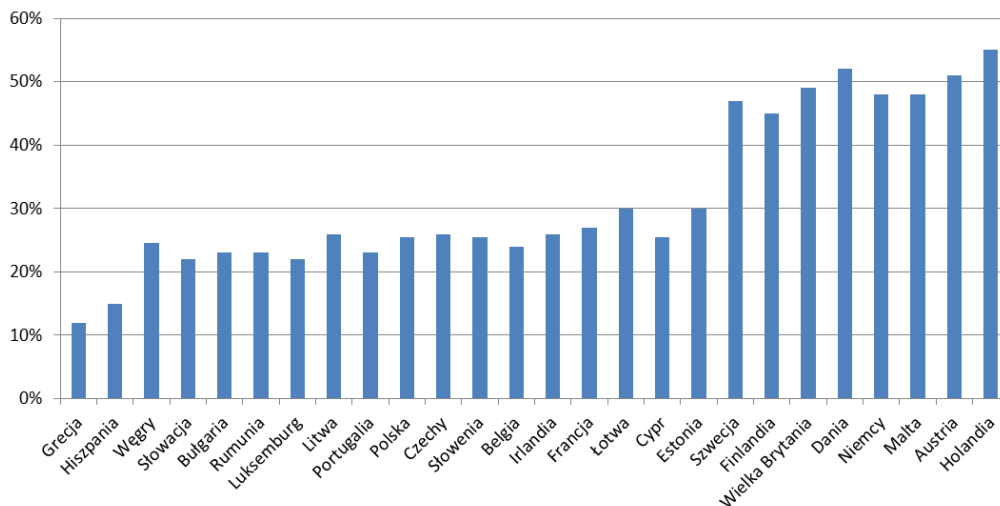
¹² Golnau W., *op. cit.*

¹³ T. Budnikowski, *Bezrobocie wyzwaniem współczesności*, Instytut Zachodni, Poznań 2009.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

jest także zróżnicowanie z uwagi na region danego państwa, głównie przy występowaniu niskiej mobilności siły roboczej. Owe zróżnicowanie jest uzasadnione wówczas, gdy występuje nierównomierny rozwój gospodarczy państwa¹⁶.

Wykres 4. Stopa zatrudnienia w krajach UE w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *National minimum wages in the EU. Monthly minimum wages below €500 in east and well above €1000 in northwest*, „Eurostat Newsrelease” 25/2017, 10 February 2017,

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics/pl
(online: 20.06.2017r.)

Oddziaływanie płacy minimalnej na poziom zatrudnienia musi być oceniane ostrożnie, ze względu na istnienie wiele innych czynników o charakterze mikro- i makroekonomicznym. Jak zauważa Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w odniesieniu do wprowadzenia w Polsce 13-złotowej minimalnej stawki godzinowej dla zleceniobiorców i świadczących usługi „potencjalne negatywne efekty podwyższania poziomu wynagrodzenia minimalnego mogą ujawnić się przede wszystkim na lokalnych rynkach pracy lub w określonych sektorach działalności gospodarczej. Wynika to ze zróżnicowania poziomów wynagrodzenia przeciętnego, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i sektorowym. W takim przypadku, ustalanie poziomu wynagrodzenia minimalnego do wynagrodzenia przeciętnego w całej gospodarce może prowadzić do niezamierzonych negatywnych efektów w ujęciu lokalnym, zaś w mniejszym stopniu na poziomie całego kraju”¹⁷.

¹⁶ M. Cieślak, *Płace od A do Z w 2017*, Wydawnictwo HR Services, Warszawa, 2017.

¹⁷ W. Mchałek, *Płaca minimalna negatywnie wpływa na rynek pracy*, Stanowisko Związku Pracodawców Business Centre Club w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia na 2014 r.

Podsumowanie

Płaca minimalna wywiera istotny wpływ na rynek pracy. Trzeba zachować ostrożność przy ustalaniu wysokości płacy minimalnej, aby nie doprowadzić do pogłębiania się nierównowagi i wzrostu bezrobocia. Zbyt wysoki poziom wynagrodzenia minimalnego doprowadza do zahamowania zatrudnienia osób o niskich kwalifikacjach i stanowi poważną barierę dla tych osób, które wchodzi na rynek pracy po raz pierwszy.

Literatura

- Broniatowska P., Majchrowska A., Żółkiewski Z., *Wynagrodzenia minimalne w Polsce. Czy powinno być zróżnicowanie regionalne?*, „Studia BAS” 2013, nr 4(36).
- Begg D., Fisher S., Dornbusch R., *Ekonomia*, t. I, PWE, Warszawa 2002.
- Budnikowski T., *Bezrobocie wyzwaniem współczesności*, Instytut Zachodni, Poznań 2009
- Cieślak M., *Płace od A do Z w 2017*, HR Services, Warszawa 2017
- Golnau W., *Znaczenie płacy minimalnej dla funkcjonowania rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.
- Jacukowicz Z., *Płaca minimalna w Polsce i w innych krajach o gospodarce rynkowej*, IPISS, Warszawa 1992.
- Kłós B., *Płaca minimalna w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 2005.
- Michałek W., *Płaca minimalna negatywnie wpływa na rynek pracy*, Stanowisko Związku Pracodawców Business Centre Club w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia na 2014 r.
- Nyk M., *Płaca minimalna wobec oczekiwań podażowej strony rynku pracy*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCV.
- World Development Indicators 2006, Bank Światowy 2006, Minimum Wage Fixing: A Summary of Selected Issues. ILO 1998.

Akty prawne

Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. z 2015 poz. 2008).

Źródła internetowe

- National minimum wages in the EU. Monthly minimum wages below €500 in east and well above €1000 in northwest*, „Eurostat Newsrelease” 25/2017, 10 February 2017, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics/pl (online: 20.06.2017).
- Eurostat, *Dane dotyczące płac minimalnych*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics/pl (online: 20.06.2017).

Autor

lic. Agata Obszyńska

Politechnika Warszawska Filia w Płocku
Kolegium Nauk Ekonomicznych i Społecznych

9 SYSTEM ZARZĄDZANIA JAKOŚCIĄ W PORTACH LOTNICZYCH

**Anna Szymczak
Kornelia Osieczko**

Słowa kluczowe: lotnictwo, porty lotnicze, zarządzanie jakością, TQM.

Wprowadzenie

W rozdziale przedstawiono charakterystykę portów lotniczych, ich wpływ na otoczenie oraz elementy liniowe i punktowe transportu lotniczego. W dalszej części omówiono rolę systemów zarządzania jakością w portach lotniczych. Opisano koncepcję kompleksowego zarządzania jakością. Przedstawiono normy ISO, które zapewniają dostosowanie organizacji do międzynarodowych wymagań i zdolność do ciągłego dostarczania usług. Charakterystyka definicji norm związanych z zarządzaniem ryzykiem, zarządzaniem środowiskowym, bezpieczeństwem i higieną pracy, bezpieczeństwem informacji oraz zapewnienie działania organizacji w sytuacjach kryzysowych stanowi fundament w tak ważnych miejscach, jakimi są porty lotnicze. Ponadto przedstawiono dokumenty ICAO charakteryzujące wymagania stawiane lotniskom.

Opracowanie ma charakter przeglądu, a jego celem jest przedstawienie międzynarodowych wymagań mających wpływ na systemy zarządzania jakością w organizacjach typu porty lotnicze.

Charakterystyka sektora lotniczego w Polsce

Ważnym elementem infrastruktury gospodarczej jest transport lotniczy, przyczyniający się do dynamicznego rozwoju miast i regionów. Związany on jest z przemieszczaniem w przestrzeni osób oraz dóbr materialnych przy użyciu statków powietrznych i wykorzystaniu odpowiedniej infrastruktury lotniskowej. Jest zaliczany do najbardziej nowoczesnego i najszybciej rozwijającego się rodzaju transportu¹. Szczególnie umożliwiająca-

¹ H. Karbowski, *Podstawy infrastruktury transportu*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2009, ss. 136-138.

go przewóz na duże odległości zarówno w relacjach kontynentalnych, jak też międzykontynentalnych².

W celu realizacji zadań przewozowych linie lotnicze korzystają z elementów liniowych i punktowych infrastruktury lotniczej. Do infrastruktury punktowej można zaliczyć lądowiska, porty lotnicze oraz lotniska. Lotnisko jest wydzielonym płaskim obszarem przystosowanym i przeznaczonym do startów oraz lądowań statków powietrznych. W jego skład wchodzi: pole wzlotów, drogi kołowania, pas startowy i zabudowania portowe³.

W transporcie lotniczym koszty zakupu pojedynczych urządzeń infrastruktury liniowej jest jednym z najdroższych. Jednocześnie inwestycja ta jest źródłem znacznych przychodów, poprzez opłaty nawigacyjne. Wyspecjalizowane, państwowe lub rządowe agencje sprawują nadzór nad funkcjonowaniem liniowej infrastruktury lotniczej. Opłata za około 40 minutowy przelot tranzytowy nad Polską, w przypadku dużego samolotu komunikacyjnego, wynosi od 600 do 1000 USD. Od kwietnia 2007 r. opłaty te są pobierane przez Polską Agencję Żeglugi Powietrznej (PAŻP)⁴. Nadzór nad przestrzenią powietrzną członkowskich krajów Unii Europejskiej (UE) koordynuje *EUROCONTROL* – Europejska Organizacja Bezpieczeństwa Żeglugi Powietrznej⁵.

W transporcie lotniczym środek transportu stanowi modelowy przykład zależności od elementów infrastruktury. Ze względu na proceduralną i techniczną specyfikę funkcjonowania tej gałęzi, w awaryjnych sytuacjach obsługa poza przygotowanymi punktami transportowymi (portami) jest praktycznie niewykonalna⁶. Jedynie pomiędzy odpowiednio przystosowanymi punktami może odbywać się transport lotniczy. Są nimi lądowiska, lotniska, porty lotnicze⁷.

W latach 30. minionego stulecia pojawiło się pojęcie – port lotniczy, występujące w kontekście operacji handlowych i ekonomicznych przewozów lotniczych⁸. Porty lotnicze powstają zazwyczaj w dużych miastach. Liczba obsługiwanych pasażerów decyduje o liczbie i wielkości portów lotniczych. Natomiast na wybór lokalizacji lotniska wpływa odległość od miejscowości i powiązania komunikacyjne⁹.

² J. Neider, *Transport międzynarodowy*, PWE S.A., Warszawa 2015, ss. 77-78.

³ S. Chakuu, P. Kozłowski, M. Nęcza, *Podstawy transportu lotniczego*, Konsorcjum Akademickie, Kraków-Rzeszów-Zamość 2012, ss. 35-39.

⁴ A. Ruciński, *Gospodarowanie w gałęziach i rodzajach transportu* [w:] K. Wojewódzka-Król, E. Załoga (red.), *Transport. Nowe wyzwania*, PWN SA, Warszawa 2016, ss. 233-234.

⁵ www.eurocontrol.int (online:13.02.2017).

⁶ P. Nita, *Projektowanie lotnisk i portów lotniczych*, WKŁ, Warszawa 2014, ss. 42-44.

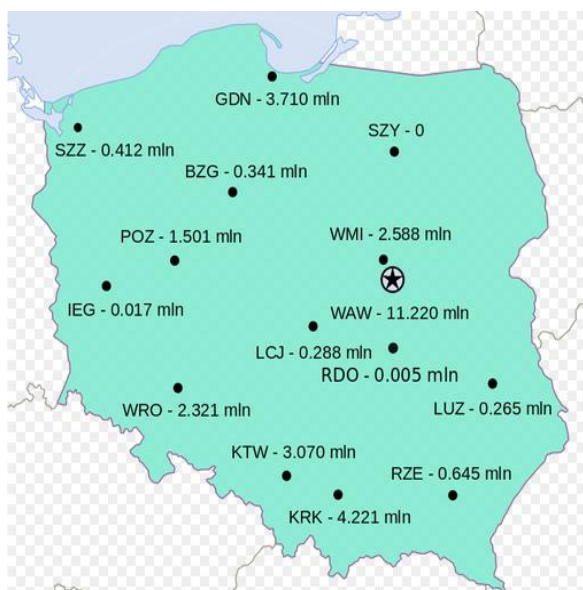
⁷ A. Ruciński, *op. cit.*, ss. 234-235.

⁸ *Ibidem*, s. 235.

⁹ E. Zabłocki, *Podstawy funkcjonowania lotnictwa cywilnego*, WSOSP, Dęblin 2010, ss. 24-26.

Obecnie porty lotnicze są technologiczno-ekonomicznymi organizacjami, które są w stanie w ciągu roku obsłużyć wiele milionów pasażerów oraz setek tysięcy ton ładunków. Według rejestru Urzędu Lotnictwa Cywilnego z roku 2016 w Polsce znajduje się 59 lotnisk i portów lotniczych. Lotnisk użytku publicznego i certyfikowanych zgodnie z wymaganiami przepisu art. 59 a ust. 5 ustawy Prawo lotnicze¹⁰ z dnia 3 lipca 2002 r. jest 15, lotnisk użytku publicznego o ograniczonej certyfikacji – 5, natomiast lotnisk użytku wyłącznego – 39 (w tym 29 należących do Aeroklubu Polski). Dodatkowo w wykazie lądowisk cywilnych wpisanych do ewidencji jest ich 340 (dane za 2016 r.)¹¹

Istniejące porty lotnicze zostały przedstawiono na rysunku 1. Międzynarodowy port lotniczy Warszawa-Chopin oznaczono na rysunku gwiazdą.

Rysunek 1. Porty lotnicze w Polsce w roku 2015

Źródło: pl.wikipedia.org/wiki/Porty_lotnicze_w_Polsce (online: 10.02.2017).

Wyznaczone przez państwo miejsce startów i lądowań w międzynarodowym ruchu powietrznym, z określonym zapleczem do wykonywania czynności regulowanych przez przepisy celne, imigracyjne, kwarantanny, zdrowia publicznego i innych – nazywa się międzynarodowym portem lotniczym¹². Nazwy portów przedstawiono w kodzie IATA (Międzynarodowe

¹⁰ Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (Dz. U. z 2017 r. poz. 959 i 1089).

¹¹ <http://www.ulc.gov.pl/pl/> (online: 18.02.2017).

¹² ICAO, Annex 9 to the Convention an International Civil Aviation, kwiecień 1964.

Zrzeszenie Przewoźników Powietrznych)¹³, obok zestawiono liczbę obsłużonych pasażerów w roku 2015.

Zarządzanie jakością wg standardu ISO 9001. Jakość wg koncepcji TQM

Zarządzanie jakością w oparciu o normy ISO opiera się na kilku zasadach. Są nimi: orientacja na przywództwo, zaangażowanie ludzi, podejście procesowe, podejście systemowe do zarządzania, ciągłe doskonalenie, podejmowanie decyzji na podstawie faktów oraz korzystne powiązania z dostawcami.

Orientacja na klienta – zrozumienie jego obecnych i przyszłych potrzeb. Przywództwo – ustalenie jedności celu i kierunku działania organizacji. Zaangażowanie ludzi – na wszystkich szczeblach jest istotą organizacji, pozwala na wykorzystanie zdolności każdej osoby dla dobra organizacji. Podejście procesowe – zarządzanie każdym działaniem i związanych z nim zasobów jako proces pozwoli na osiągnięcie pożądanego wyniku z większą efektywnością. Podejście systemowe do zarządzania – zrozumienie i zarządzanie powiązanymi procesami jako systemem wpływającym na zwiększenie skuteczności i efektywności w osiąganiu zamierzonych celów. Podejście procesowe uwzględnia cykl *PDCA* (Planuj, Wykonaj, Sprawdź, Działaj). Ciągłe doskonalenie – powinno być stałym celem organizacji. Podejmowanie decyzji na podstawie faktów – dokładna analiza danych oraz informacji. Wzajemne korzystne powiązania z dostawcami – obie strony, organizacje i dostawcy, są od siebie zależni, korzystne wzajemne powiązania pomiędzy nimi zwiększają zdolność obydwu stron do tworzenia wartości¹⁴.

Norma ISO 9001 jest najbardziej popularnym standardem, który jest potwierdzeniem zgodności organizacji z międzynarodowymi wymaganiami poprzez zewnętrzne certyfikacje. Zawarte w niej wymagania dla systemu zarządzania jakością znajdują zastosowanie w każdej organizacji, niezależnie od rodzaju oraz wielkości. Wykazuje ona zdolność do ciągłego dostarczania wyrobów, bądź usług zgodnych z wymaganiami klienta, mających zastosowanie przepisów i dążącej do zwiększenia zadowolenia klienta¹⁵.

Koncepcja kompleksowego zarządzania jakością *TQM* (ang. *Total Quality Management*) oparta jest na dostrzeżeniu, że warunkiem zysku finansowego i realizacji podstawowych celów organizacji jest satysfakcja klienta. Ja-

¹³ www.iata.org (online: 18.02.2017).

¹⁴ www.centrum.jakosci.pl/podstawy-jakosci,8-zasad-zarzadzania.html (online: 18.02.2017).

¹⁵ www.iso.org.pl (online: 18.02.2017).

poński ekspert Noraki Kano określa tę filozofię jako „systematyczne, oparte na naukowych podstawach i dotyczącej całej firmy przywiązanie wysokiej rangi do wymagań klienta”¹⁶.

TQM to kompleksowe podejście do procesu zarządzania, które w sposób optymalny wykorzystuje zasoby przedsiębiorstwa i uzyskiwanie przez nie wysokiej rentowności poprzez utrzymywanie prawidłowych relacji z klientami, dostarczanie im produktów najwyższej jakości. Filozofia ta oznacza również stworzenie pomiędzy pracownikami odpowiednich relacji oraz wysokiej jakości pracy w całej organizacji¹⁷.

Według I. Penca koncepcja „*TQM* to dzisiaj nowy sposób zarządzania przedsiębiorstwem zorientowany na ustawiczne doskonalenie jego potencjału i struktury, a także działalności we wszystkich aspektach, sferach, rezultatach, co prowadzi do dobrego *image* firmy w otoczeniu i trwałego jej rozwoju”¹⁸.

Modelowanie procesów. Statystyczne metody i narzędzia zarządzania jakością

Branża lotnicza jest branżą dynamiczną, a wraz ze wzrostem liczby pasażerów oraz statków powietrznych regularnie wprowadza się i ulepsza programy zapewniające bezpieczeństwo oraz jakość oferowanych usług.

Metody zarządzania jakością stanowią zespół systematycznych i powtarzalnych działań, które prowadzą do osiągnięcia określonych celów, czyli są wykorzystywane w wybranych etapach procesów. Często metody powiązane są z narzędziami jakości, które są źródłem danych i informacji przetwarzanych dalej w ramach metody.

Głównie stosuje się metodę projakościową, czyli ogólny sposób postępowania, świadomie i konsekwentnie stosowany dla osiągnięcia celu związanego z jakością. Przez pojęcie techniki projakościowej należy rozumieć szczegółowy sposób postępowania, świadomie i konsekwentnie stosowany dla osiągania celów cząstkowych związanych z jakością, zaś termin narzędzie projakościowe należy rozumieć jako prosty element stosowany w ramach rozmaitych metod lub technik projakościowych. Brassard¹⁹ oraz

¹⁶ P. Rogala, *Total Quality Management – rzeczywistość czy fikcja?*, „Problemy Jakości” 2002, nr 5, s. 34.

¹⁷ M. Żemigala, *Jakość w systemie zarządzania przedsiębiorstwem*, Placet, Warszawa 2009, s. 53.

¹⁸ J. Penc, *Strategiczny system zarządzania*, Placet, Warszawa 2001, s. 91.

¹⁹ M. Brassard, *The Memory Jogger Plus: Featuring The Seven Management And Planning Tools, GOAL/QPC*, Methuen, MA. 1989, p. 289.

Anjard²⁰ określili siedem nowych narzędzi pojęciem „narzędzi zarządzania i planowania” dla rozróżnienia ich od „siedmiu głównych narzędzi statystycznych”. Są nimi:

- diagram pokrewieństwa (podobieństw),
- diagram relacji (zależności),
- diagram drzewa,
- macierz poszukiwania priorytetów,
- diagram macierzowy,
- wykres programowy procesu decyzji (PDPC),
- diagram strzałkowy.

Zarządzanie ryzykiem wg standardu ISO 31000

Proces zarządzania ryzykiem bezpieczeństwa w lotnictwie cywilnym rozpoczyna się od zidentyfikowania zagrożeń mających wpływ na wykonywanie bezpiecznych operacji lotniczych. Następnie dokonuje się oceny prawdopodobnych skutków oraz konsekwencji tych zagrożeń, z punktu widzenia ich dotkliwości oraz prawdopodobieństwa ich wystąpienia. Analiza ryzyka bezpieczeństwa obejmuje sześć etapów: (1) identyfikację zagrożeń, (2) analizę skutków /konsekwencji, (3) ocenę ryzyka, (4) ustalenie sposobów/metod/środków ograniczenia ryzyka (barier ochronnych), (5) zatwierdzenie ryzyka po wdrożeniu barier ochronnych, (6) dokumentacja oceny bezpieczeństwa. W tabeli 1 przedstawiono typowe zagrożenia występujące w lotnictwie cywilnym.

Tabela 1. Przykładowe zagrożenia typowe dla lotnictwa

Burza	Łatwopalny ładunek <i>cargo</i>
Nietypowe usytuowanie lotniska	Często wiejące na lotnisku silne wiatry boczne
Zużyte (nieczytelne) oznakowanie drogi startowej	Oblodzenie statku powietrznego w locie
Zła konfiguracja statku powietrznego do startu	

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentacji Urzędu Lotnictwa Cywilnego.

Korzystanie z systemów bezpieczeństwa wymaga wstępnej identyfikacji zagrożeń, których rodzaje wymieniono w tabeli 2. Na tej podstawie tworzone są zasady postępowania w sytuacjach kryzysowych.

²⁰ R.P. Anjard, *Management and planning tools*, „Training for Quality” 1995, vol. 3, no. 2, p. 35.

Tabela 2. Metody wspomagające identyfikację zagrożeń

Burza mózgów	Identyfikacja przyszłych zagrożeń metodą FAST
Badanie Zagrożeń i Wykonalności (HAZOP)	Dane z wypadków i incydentów z przeszłości
Listy kontrolne	Wewnętrzne i zewnętrzne audyty bezpieczeństwa
Analiza rodzajów i skutków awarii (FMEA)	Informacje ze źródeł zewnętrznych
Metoda „Co będzie, jeśli” (SWIFT)	Obowiązkowe systemy zgłaszania zdarzeń lotniczych
Metody dynamiczne	Dobrowolne systemy zgłaszania incydentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentacji Urzędu Lotnictwa Cywilnego.

Zarządzanie środowiskowe wg standardu ISO 14001

Porty lotnicze prowadząc działalność muszą uwzględniać zapisy wynikające z obowiązujących dokumentów rządowych, wymogów prawa ochrony środowiska, wykorzystywać istniejące instrumenty ekonomiczne do finansowania działań na rzecz ochrony środowiska oraz coraz częściej stosować dobre praktyki gospodarowania, zapewniające poprawę konkurencyjności na rynku.

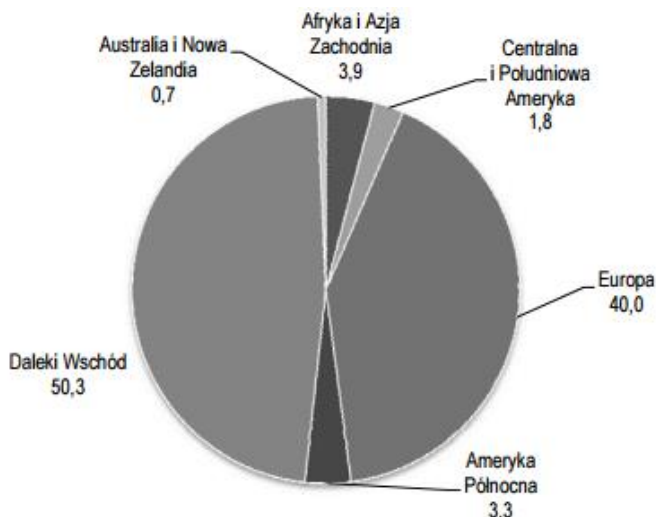
W 1991 r. w ramach Międzynarodowej Organizacji Standaryzacji wyłoniono Strategiczną Grupę do spraw Środowiska (ang. *Strategic Advisory Group of Environment – SAGE*). Głównym celem powołanej grupy projektowej było określenie obszarów w zarządzaniu środowiskiem, dla których należy opracować międzynarodowe normy. Zespół strategiczny zarekomendował powołanie w ramach ISO nowego komitetu technicznego mającego opracować standardy w zakresie zarządzania środowiskowego.

Wzrost zainteresowania aspektami środowiskowymi funkcjonowania przedsiębiorstw w ciągu ostatnich lat wynika ze zmieniającej się ich roli społecznej. Coraz częściej ochronę środowiska uznaje się za społeczny obowiązek organizacji, który zaowocuje w przyszłości²¹.

W Polsce odnotowywany jest stały wzrost zainteresowania systemami zarządzania środowiskowego PN-EN ISO 14001. Według danych Klubu

²¹ A. Ichikawa, *Japanese environmental Policy: Towards public – private partnership*, [w:] J. Famielec (red.), *Finansowanie ochrony środowiska w Polsce w warunkach osłabienia finansów publicznych*, Akademia Ekonomiczna, Kraków 2004, cyt. za: J. Ejdyś, U. Kobylińska, A. Lulewicz-Sas, *Zintegrowane systemy zarządzania jakością, środowiskiem i bezpieczeństwem pracy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2012, s. 87.

Polskie Forum ISO 14000 na dzień 28 kwietnia 2016 r. liczba certyfikatów ISO 14001 w Polsce wynosiła 2012²² – wykres 1.

Wykres 1. Udział regionów świata w ogólnej liczbie certyfikatów ISO 14001 na świecie w 2009 r. [w proc.]

Źródło: J. Ejdyś, *Model doskonalenia znormalizowanych systemów zarządzania oparty na wiedzy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2011, s. 30.

Wśród najważniejszych korzyści płynących z wdrożenia ISO 14001 wskazuje się: (1) lepsze zarządzanie środowiskowe prowadzące do zmniejszenia ilości odpadów i poboru energii, (2) zwiększanie efektywności, prowadzące do obniżenia kosztów prowadzenia działalności, (3) rozwijanie możliwości biznesowych i pozyskiwanie nowych klientów²³.

Zarządzanie bezpieczeństwem i higieną pracy wg standardu PN 18001

Norma PN-N-18001:2004 definiuje bezpieczeństwo i higienę pracy (BHP) jako stan warunków i organizacji pracy oraz zachowań pracowników zapewniających wymagany poziom ochrony zdrowia i życia przed zagrożeniami występującymi w środowisku pracy²⁴.

²² www.eko-net.pl/baza-wiedzy/certyfikaty.html (online: 13.03.2017).

²³ www.bsigroup.com/pl-PL/Zarzadzanie-Srodowiskowe-ISO-14001/ (online: 13.03.2017)

²⁴ PN-N-18001: 2004 *Systemy zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy. Wymagania*, PKN, Warszawa 2004.

System Zarządzania Bezpieczeństwem i Higieną Pracy to część ogólnego systemu zarządzania organizacją, która obejmuje strukturę organizacyjną, planowanie, odpowiedzialności, zasady postępowania, procedury, procesy i zasoby potrzebne do opracowania, wdrażania, realizowania, przeglądu i utrzymywania polityki BHP. Ta ostatnia, zgodnie z wymaganiami normy PN-N 18001, powinna deklarować zobowiązanie do²⁵:

- zapobiegania wypadkom, chorobom zawodowym oraz zdarzeniom potencjalnie wypadkowym,
- dążenia do stałej poprawy warunków BHP,
- spełnienia wymagań prawnych dotyczących BHP oraz innych wymagań z zakresu BHP na terenie zakładu,
- ciągłego doskonalenia działań w zakresie BHP,
- zapewnienia środków i zasobów do realizacji polityki BHP,
- podnoszenia kwalifikacji oraz uwzględniania roli pracowników i ich zaangażowania w działania na rzecz BHP.

Zarządzanie bezpieczeństwem informacji wg standardu ISO 27001

Zagrożenia związane z bezpieczeństwem informacji można scharakteryzować w postaci trzech składowych: utrata poufności, ograniczenie dostępności oraz naruszenie integralności informacji. Zdarzenia te mogą mieć charakter przypadkowy, w postaci awarii, pomyłek ludzkich czy błędów oprogramowania lub mogą być powodowane przez czynniki naturalne, np. pożar, piorun albo powódź. Mogą być także celowym działaniem człowieka.

Podstawową normą w zakresie zarządzania bezpieczeństwem informacji jest norma ISO 27000. Zawiera przegląd systemów zarządzania bezpieczeństwem informacji, stosowane terminy i definicje niezbędne w procesie certyfikacji organizacji na zgodność z ISO 27001²⁶.

W normie ISO 27001 określono wymagania dotyczące: ustanowienia, wdrożenia oraz utrzymania i ciągłego doskonalenia systemu zarządzania bezpieczeństwem informacji. Wymagania mają charakter ogólny. Zwrócono uwagę na uwzględnienie uwarunkowań, w których działa organizacja. Przedstawiono wymagania dotyczące szacowania oraz postępowania z zagrożeniami bezpieczeństwa informacji²⁷.

²⁵ Pkt. 4.2.2 normy PN-N 18001:2004.

²⁶ www.iso27000.pl (online: 18.03.2017).

²⁷ <https://wiedza.pkn.pl/web/wiedza-normalizacyjna/zarzadzanie-bezpieczenstwem-informacji> (online: 18.03.2017)

Według norm ISO 27001 można wyróżnić trzy atrybuty informacji:

- poufność – informacje nie są udostępniane lub wyjawiane nieupoważnionym osobom, podmiotom,
- integralność – zapewnienie dokładności i kompletności,
- dostępność – bycie dostępnym i użytecznym dla upoważnionych podmiotów.

Natomiast w systemie zarządzania bezpieczeństwem informacji, wyszczególniono trzy rodzaje informacji:

- wewnętrzne – które nie mogą dotrzeć do konkurencji,
- dotyczące konsumentów, klientów, kontrahentów – nie mogą być ujawnione ze względu na poufność danych osobowych,
- informacje, które muszą być przekazane innym partnerom handlowym.

Standard normy ISO 27001 pozwala w sposób usystematyzowany dostosowywać poziom bezpieczeństwa informacji do wymogów organizacji. Dostarcza on również kompletną listę zabezpieczeń i celów kontrolnych dotyczącą ochrony wszystkich aspektów bezpieczeństwa danych. Proces zarządzania bezpieczeństwem informacji bazuje na wynikach procesu zarządzania ryzykiem, dzięki czemu odpowiednie środki mogą zostać skierowane w miejsce największego ryzyka²⁸.

Zarządzanie ciągłością działania wg standardu ISO 22301

Zarządzanie ciągłością działania (BCM, ang. *Business Continuity Management*) to zbiór działań podejmowanych przez organizację w celu zapewnienia klientom, dostawcom i innym zainteresowanym stronom jej krytycznych funkcji biznesowych w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowej definiuje zarządzanie ciągłością działania.

Międzynarodowa norma ISO 22301 ma na celu zminimalizowanie ryzyka związanego z zakłóceniem działania organizacji w wyniku incydentu lub katastrofy. Wdrożenie jej wymagań ma na celu gwarancję działania organizacji w niespodziewanych sytuacjach. Ma na celu ochronę personelu, reputacji i podtrzymanie zdolności do dalszego funkcjonowania²⁹.

Swoim zakresem norma ISO 22301 obejmuje³⁰:

- politykę zarządzania ciągłością działania definiującą cele kierownictwa,

²⁸ www.iso.org/isoiec-27001-information-security.html (online: 18.03.2017).

²⁹ www.iso.org/standard/50038.html (online: 18.03.2017).

³⁰ www.iso27000.pl/sites/view/faq=17 (online: 18.03.2017).

- zapewniający systemowe podejście proces zarządzania ciągłością funkcjonowania organizacji,
- analizę działalności pod kątem ryzyka,
- odpowiedź na istniejące ryzyka w postaci strategii zarządzania ciągłością działania,
- testowanie (szczególnie planów awaryjnych), zarządzanie i przegląd środków ochrony technicznych i organizacyjnych,
- opracowanie, wdrożenie środków ochrony (BCP – planowanie ciągłości dla krytycznych procesów biznesowych, DRP – planowanie sposobu działania na wypadek awarii) wynikające z realizacji strategii,
- budowanie świadomości pracowników oraz podmiotów współpracujących.

Zarządzanie bezpieczeństwem wg standardu ICAO Doc 9859

Bezpieczeństwo, w kontekście lotnictwa to stan, w którym możliwość uszkodzenia ciała lub mienia jest zredukowana i utrzymywana na akceptowalnym poziomie lub poniżej tego poziomu poprzez ciągły proces identyfikacji zagrożeń i zarządzania ryzykiem dotyczącym bezpieczeństwa. Choć wyeliminowanie wypadków i/lub poważnych incydentów lotniczych pozostaje celem ostatecznym, uznaje się, że lotnictwo nie może być całkowicie wolne od zagrożeń i związanego z nim ryzykiem. Nie można zagwarantować, że działalność ludzka i systemy zbudowane przez człowieka będą całkowicie wolne od błędów eksploatacyjnych i ich następstw. Dlatego bezpieczeństwo jest dynamiczną cechą systemów lotniczych, w których ryzyko dotyczące bezpieczeństwa musi być stale łagodzone³¹.

Stworzony przez J. Reasona model „sera szwajcarskiego” pokazuje związek wypadków z naruszeniami elementów obronnych systemu. Mogą one zostać zainicjowane między innymi przez awarie sprzętu lub błędy operacyjne. Model ten zakłada, że lotnictwo jest dobrze chronionym systemem przez poszczególne formy zabezpieczeń, w których jednostkowe uchybienia rzadko mogą powodować negatywne skutki. Decyzje podjęte na najwyższym szczeblu systemu, mogą pozostawać uśpione do momentu, gdy ich skutki oraz destrukcyjny potencjał uaktywni się w wyniku konkretnych okoliczności. Ten sam autor proponuje rozpatrywanie wypadków jako kombinacji czynników aktywnych i uśpionych.

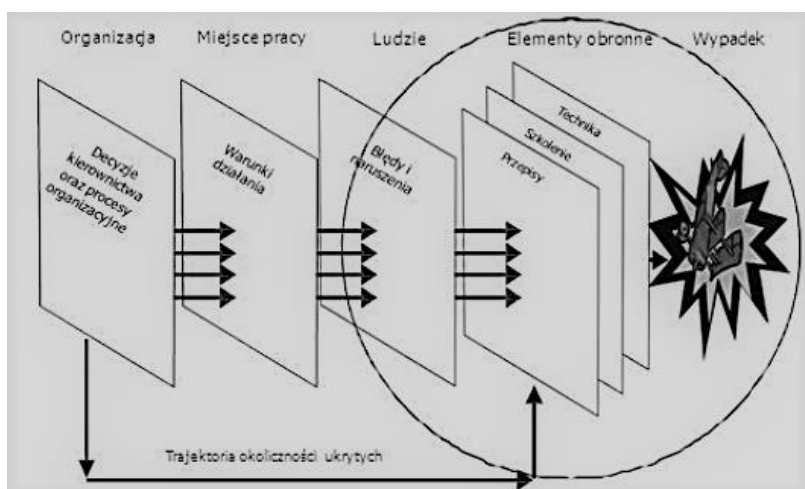
Uchybieniami aktywnymi mogą być działania lub zaniechania, błędy oraz naruszenia, które mają natychmiastowy skutek negatywny. Z reguły

³¹ ICAO DOC 9859 AN/474, Załącznik do wytycznych Nr 11 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 24 listopada 2015 r.

kojarzone są z personelem z pierwszej linii (mechanicy statków powietrznych, kontrolerzy ruchu lotniczego, piloci itp.) i mogą prowadzić do szkodliwych następstw.

Stany uśpione występują w systemie lotniczym przed pojawieniem się szkodliwych następstw. Mogą one obejmować stany wynikające z braku kultury w zakresie bezpieczeństwa, wadliwą konstrukcję procedur, wadliwe lub sprzeczne cele/systemy organizacyjne, błędne decyzje kierownicze czy nieodpowiedni sprzęt.

Rysunek 2 ilustruje model „sera szwajcarskiego”, który pomaga w zrozumieniu przyczyn wypadków w wyniku wzajemnego oddziaływania czynników zarządczych i organizacyjnych.

Rysunek 2. Koncepcja J. Reasona – przyczynowość wypadków

Źródło: ICAO DOC 9859 AN/474, Załącznik do wytycznych Nr 11 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 24 listopada 2015 r.

Nadzór nad dokumentacją zarządzającego portem lotniczym (INOP, DRL, RUPL, PDSZ)

Znajomość prawa oraz dokumentów o charakterze operacyjnym, dotyczących startów i lądowań jest rzeczą nieodzowną w funkcjonowaniu lotnictwa. Właściwe udokumentowanie wykonywanych czynności może pomóc w rozwiązywaniu problemów. W dobie informatyzacji szerokie zastosowanie znalazły, również w lotnictwie, dokumenty elektroniczne. Stosowane dokumenty w służbie informacji lotniczej są podstawowymi źródłami wiedzy na temat danego lotniska i kraju. Dlatego też muszą one spełniać normy bezpieczeństwa. Wyróżnić można następujące rodzaje dokumentów lotniczych:

- 1) akty prawne i zalecane praktyki – prawo UE, ustawa Prawo lotnicze oraz akty wykonawcze, normy *ICAO, JAR, IATA*, przeznaczone dla: władz lotniczych, zarządzających lotniskami, służb ruchu lotniczego, operatorów statków powietrznych;
- 2) zbiór Informacji Lotniczych (*AIP*) – jest to oficjalny dokument państwowy, posiadający status informatora, dla wszystkich zainteresowanych stron, zawierający przepisy i procedury stosowane w danym kraju;
- 3) instrukcje operacyjne (*INOP*) – są to wew. przepisy dla służb ruchu lotniczego, na podstawie których podejmowane są decyzje operacyjne na różnych płaszczyznach;
- 4) oficjalna dokumentacja do stosowania w kabinie dla załóg – przygotowywana przez firmy na podstawie *AIP*;
- 5) tymczasowa dokumentacja operacyjna (*NOTAM*, Suplementy do *AIP*);
- 6) podręczniki, poradniki, materiały szkoleniowe, zestawienia informacyjne;
- 7) raporty o bezpieczeństwie lotniczym oraz zgłoszenia zdarzeń lotniczych;
- 8) cyfrowe źródła informacji, np. plan użycia przestrzeni powietrznej, pogodowe serwisy informacyjne, serwis mapowy dla trasowych przeszkód lotniczych, serwis stref ochronnych, aplikacje mobilne.

Praktyka oraz znajomość powyższych źródeł wiedzy pozwala zarządzającym lotniskiem i pilotom zminimalizować ryzyko wystąpienia incydentów i wypadków lotniczych. W celu poprawy stanu bezpieczeństwa lotnictwa, kluczowe znaczenie ma składanie raportów o incydentach lub zdarzeniach stwarzających ryzyko. PAŻP zachęca personel oraz pilotów do dobrowolnego zgłaszania informacji o sytuacjach, które stwarzają szeroko rozumiane zagrożenie bieżące lub potencjalne (tzw. *Just Culture*). UE dąży by wspomniana wyżej zasada była obowiązującym standardem³².

Podsumowanie

W opracowaniu przedstawiono charakterystykę sektora lotniczego oraz jego wpływ na otoczenie. Koszty infrastruktury lotniczej należą do wysokich, generując tym samym znaczące przychody poprzez pobieranie opłat nawigacyjnych za przelot w polskiej przestrzeni powietrznej.

³² H. Jaferník, R. Fellner, *Otoczenie prawne a funkcjonowanie lotnisk lotnictwa ogólnego – przegląd zagadnień*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Transport. 2015, 89, ss. 37-46

Sektor lotniczy dąży do ograniczenia zanieczyszczenia środowiska, poprzez modernizację floty oraz ograniczenia spalania paliwa lotniczego. W tym celu wdraża się zarządzanie środowiskowe, które stanowi zasób wiedzy, umiejętności i technik zarządzania przedsiębiorstwem, który zapewnia uzyskanie wysokiej efektywności ekonomicznej produkcji i usług, minimalne obciążenie środowiska przyrodniczego i dobry komfort pracy załogi przedsiębiorstwa³³.

W branży lotniczej kładzie się nacisk również na zarządzanie jakością oraz na zaspokajanie potrzeb klientów, zarówno linii lotniczych jak i pasażerów. Wdrażanie i udoskonalanie filozofii koncepcji TQM w optymalny sposób wykorzystuje zasoby przedsiębiorstwa oraz zapewnia utrzymywanie pozytywnych relacji z klientami.

Bezpieczeństwo w sektorze lotniczym stanowi również kluczowe znaczenie. Przedsiębiorstwa dążą do zredukowania czynników zagrożeń poprzez proces identyfikacji sytuacji kryzysowych oraz zarządzanie ryzykiem w przypadku ich wystąpienia. Kluczowe w procesie bezpieczeństwa są również zalecenia zamieszczone w dokumencie ICAO Doc.9850.

Literatura

- Anjard R.P., *Management and planning tools*, „Training for Quality” 1995, vol. 3, no. 2.
- Brassard M., *The Memory Jogger Plus: Featuring The Seven Management And Planning Tools*, GOAL/QPC, Methuen, MA. 1989.
- Chakuu S., Kozłowski P., Nęcza M., *Podstawy transportu lotniczego*, Konsorcjum Akademickie, Kraków-Rzeszów-Zamość 2012.
- Ejdys J., Kobylińska U., Lulewicz-Sas A., *Zintegrowane systemy zarządzania jakością środowiskiem i bezpieczeństwem pracy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2012.
- ICAO, Annex 9 to the Convention an International Civil Aviation, kwiecień 1964.
- Ichikawa A., *Japanese environmental Policy: Towards public – private partnership*, [w:] Famielec J. (red.), *Finansowanie ochrony środowiska w Polsce w warunkach osłabienia finansów publicznych*, Akademia Ekonomiczna, Kraków 2004.
- Jafernik H., Fellner R., *Otoczenie prawne a funkcjonowanie lotnisk lotnictwa ogólnego – przegląd zagadnień*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Transport. 2015.
- Karbowiak H., *Podstawy infrastruktury transportu*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2009.
- Neider J., *Transport międzynarodowy*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S.A., Warszawa 2015.
- Nita P., *Projektowanie lotnisk i portów lotniczych*, WKŁ, Warszawa 2014.
- Penc J., *Strategiczny system zarządzania*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2001.

³³ B. Poskrobko, *Zarządzanie ekologiczne w przedsiębiorstwie jako narzędzie wdrażania ekorozwoju*, [w:] S. Wrzosek (red.), *Mechanizmy i uwarunkowanie ekorozwoju*, t. 1, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1996, s. 286

- PN-N-18001:2004 *Systemy zarządzania bezpieczeństwem i higieną pracy. Wymagania*, PKN, Warszawa 2004.
- Poskrobko B., *Zarządzanie ekologiczne w przedsiębiorstwie jako narzędzie wdrażania ekorozwoju*, [w:] Wrzosek S. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowanie ekorozwoju*, t. 1, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1996
- Rogała P., *Total Quality Management – rzeczywistość czy fikcja?*, „Problemy Jakości” 2002, nr 5.
- Ruciński A., *Gospodarowanie w gałęziach i rodzajach transportu* [w:] K. Wojewódzka-Król, E. Załoga (red.), *Transport. Nowe wyzwania*, PWN SA, Warszawa 2016.
- Zabłocki E., *Podstawy funkcjonowania lotnictwa cywilnego*, WSOSP, Dęblin 2010.
- Żemigała M., *Jakość w systemie zarządzania przedsiębiorstwem*, Placet, Warszawa 2009.

Akty prawne

Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (Dz. U. z 2017 r. poz. 959 i 1089).

Źródła internetowe

- www.eurocontrol.int (online: 13.02.2017).
- <http://www.ulc.gov.pl/pl/> (online: 18.02.2017).
- www.centrum.jakosci.pl/podstawy-jakosci,8-zasad-zarzadzania.html (online: 18.02.2017).
- www.iso.org.pl (online: 18.02.2017).
- www.iata.org (online: 18.02.2017).
- www.eko-net.pl/baza-wiedzy/certyfikaty.html (online: 13.03.2017).
- www.bsigroup.com/pl-PL/Zarzadzanie-Srodowiskowe-ISO-14001/ (online: 13.03.2017).
- <https://wiedza.pkn.pl/web/wiedza-normalizacyjna/zarzadzanie-bezpieczenstwem-informacji> (online: 18.03.2017).
- www.iso.org/isoiec-27001-information-security.html (online: 18.03.2017).
- www.iso.org/standard/50038.html (online: 18.03.2017).
- www.iso27000.pl/sites/view/faq=17 (online: 18.03.2017).
- www.iso27000.pl/ (online: 18.03.2017).
- ICAO DOC 9859 AN/474, Załącznik do wytycznych Nr 11 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 24 listopada 2015 r. - www.ulc.gov.pl (online: 18.03.2017).

Autorzy

mgr Anna Szymczak
Uniwersytet Łódzki
Wydział Zarządzania
Katedra Marketingu

mgr inż. Kornelia Osieczko
Politechnika Rzeszowska
Wydział Zarządzania

10 ZARZĄDZANIE RYZYKIEM W JEDNOSTKACH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

**Patryk Dunał
Małgorzata Kozik**

Słowa kluczowe: zarządzający ryzykiem, jednostka samorządu terytorialnego.

Wprowadzenie

Zarządzanie ryzykiem jest procesem składających się z kilku etapów, wśród których należy wymienić przede wszystkim: identyfikację ryzyka, analizę ryzyka (prawdopodobieństwo wystąpienia określonych zdarzeń oraz ich możliwe skutki), określenie akceptowalnego poziomu zidentyfikowanego ryzyka, mapowanie ryzyka, zidentyfikowanie reakcji na ryzyko, monitorowanie i kontrolę podejmowanych działań¹.

Osoby zarządzające ryzykiem, podczas podejmowania decyzji, powinny uwzględniać istotne czynniki warunkujące potencjalne zagrożenia w procesie, tj.: charakter organizacji, jej otoczenie, wielkość, strukturę, kulturę itp. Konsekwencje poszczególnych działań powinny odpowiadać długoterminowej strategii danej organizacji na szczeblu najwyższej kadry menedżerskiej. W celu zachowania tej spójności, kierownik organizacji systematycznie i w sposób holistyczny dokonuje przeglądu procesu zarządzania ryzykiem, weryfikując jego kompletność i efektywność, a w razie potrzeby – dokonuje zmian i poprawek².

Według normy ISO 31000 zarządzanie ryzykiem nie powinno być domeną jedynie kadry zarządzającej, ekspertów czy ubezpieczeniowców. Jest to integralna część systemu zarządzania całą organizacją i nie należy go odizolowywać od pozostałych. Takie podejście do zarządzania ryzykiem podnosi świadomość ogółu uczestników organizacji oraz – obejmując wszystkie szczeble funkcjonowania i procesy – wspomaga jego efektywność.

¹ U. Malinowska, *Charakterystyka kluczowych koncepcji zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie*, [w:] S. Kasiewicz (red.), *Zarządzanie zintegrowanym ryzykiem przedsiębiorstwa w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 64.

² J. Folga, T. Redliński, J. Słobosz, *Czego potrzeba, aby wprowadzić w firmie zarządzanie ryzykiem*, *Raport specjalny, Zarządzanie ryzykiem*, Stowarzyszenie POLRISK, www.risklogic.pl/files/CFO_Polrisk-raport.pdf (online: 27.05.2016).

W normie ISO 31000 zapisano również rekomendację dotyczącą implementacji zasad i ram dla zarządzania ryzykiem w organizacji. Pewne ustandaryzowanie ryzyka z pewnością pomaga zaprogramować cały system. Natomiast z uwagi na istnienie tzw. ryzyka specyficznego w poszczególnych rodzajach działalności czy procesach, należy pozostawić w tym zakresie pewną swobodę zarządzającym ryzykiem, w celu zapewnienia szczelności i kompletności systemu³.

Celem opracowania jest analiza i ocena problemu zarządzania ryzykiem w jednostce samorządu terytorialnego (JST) w kontekście działań, jakie powinny być podejmowane, aby ten proces był efektywny. Opracowanie przygotowano przy zastosowaniu metody analizy opisowej⁴.

Podmioty zaangażowane w zarządzanie ryzykiem

Jak zostało wcześniej wspomniane – pożądanym stanem jest, kiedy wszyscy uczestnicy danej organizacji są zaangażowani w proces zarządzania ryzykiem. Należy jednak wyróżnić najważniejsze podmioty, na których spoczywa szczególna odpowiedzialność w tym zakresie, tj. właściciele i menedżerów ryzyka. Pierwsi zajmują się konkretnymi rodzajami ryzyka i posiadają określone umocowanie do podejmowania decyzji. Drudzy są projektantami systemu zarządzania ryzykiem, odpowiadają przy tym za implementację wypracowanych zasad i metod.

Właściciel danego ryzyka zarządza nim w zakresie wszystkich zadań – od procesu identyfikacji, po sam proces doprowadzenia go do poziomu akceptowalnego przez kierownictwo organizacji. Akceptowalnym poziomem ryzyka jest taki poziom, co do którego kierownictwo jest w stanie nie podejmować żadnych dalszych działań. W zależności od danej organizacji, kierownictwa i ryzyka może być różny, a nawet zmieniać się w czasie. W danym momencie musi jednak być precyzyjnie określony, jako cel do którego powinny zmierzać wszystkie działania w zakresie zarządzania ryzykiem. Dla podniesienia efektywności tych działań, powinien być on dobrze komunikowany, tak aby wszystkie zaangażowane osoby były w pełni doinformowane⁵. Nawiązując do teorii ryzyka w naukach ekonomicznych,

³ S. Pijanowski, *Nowy standard i praktyczne aspekty ERM*, „Przegląd Corporate Governanace” 2010, nr 3, s. 64.

⁴ M. Jastrzębska, *Zarządzający ryzykiem jednostki samorządu terytorialnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 786. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia 2013, nr 64, t. 2, ss. 83-91.

⁵ Załącznik do komunikatu nr 6 Ministra Finansów z 6 grudnia 2012 r. w sprawie szczególnych wytycznych dla sektora finansów publicznych w zakresie planowania i zarządzania ryzykiem (Dz.Urz. MF nr 29, poz. 56).

należy wspomnieć, że akceptowalny poziom ryzyka jest w istocie bezpośrednim odzwierciedleniem zjawiska określonego w literaturze przedmiotu jako stosunek decydenta do ryzyka. Wyróżnia się następujące podejścia:

- awersja do ryzyka (*risk aversion*) – decydent podejmuje ryzyko jedynie w sytuacji, kiedy spodziewa się rekompensaty w postaci premii za ryzyko,
- obojętność (neutralność) względem ryzyka (*risk neutrality*) – w procesie podejmowania decyzji poziom ryzyka nie ma znaczenia,
- skłonność do ryzyka (*risk seeking*) – decydent wykazuje skłonność do poniesienia dodatkowych nakładów w celu podjęcia decyzji o wyższym ryzyku⁶.

Do obowiązków właściciela ryzyka należy ostateczne zweryfikowanie, czy poziom ryzyka został poprawnie określony. Aby ten warunek został spełniony, należy ponieść nakłady w postaci czasu, pracy oraz środków finansowych, które są proporcjonalne do wielkości danego ryzyka. Właściciel ryzyka podejmuje ostateczne decyzje w całym procesie, jest zobowiązany podzielić go na poszczególne zadania oraz delegować je na członków swojego zespołu. Właścicielem ryzyka powinna być osoba, która nie tylko posiada odpowiednią wiedzę i doświadczenie w danej dziedzinie, ale również charakteryzuje się zdolnościami menedżerskimi. Aby działania właściciela ryzyka były skuteczne, musi on posiadać odpowiednie kompetencje i stosowne umocowanie. Należy również wspomnieć, że jedna osoba jest w stanie efektywnie zarządzać niewielką liczbą rodzajów ryzyka. Zarządzanie ryzykiem powinno być skoncentrowane głównie na najniższym poziomie zarządczym, ponieważ w dłuższej perspektywie stwarza to możliwości do kreowania tam odpowiedzialności, kompetencji i umiejętności. Właściciel ryzyka raportuje do wyższego poziomu zarządczego o wszelkich istotnych ryzykach oraz wyzwaniach stanowiących trudności⁷.

Jak już zostało wcześniej wspomniane, obowiązkiem menedżera ryzyka jest zaprojektowanie skutecznego i kompletnego systemu zarządzania ryzykiem w organizacji. Wśród jego zadań należy przede wszystkim wymienić odpowiedni dobór członków zespołu, który w następnej kolejności będzie odpowiadał za podejmowane działania w zakresie tworzenia i implementacji systemu zarządzania ryzykiem. Menedżer zajmuje się także monitorowaniem stanu ryzyka w organizacji, w szczególności po to, aby ocenić skuteczność działania systemu. Menedżer jest również odpowiedzialny za wypracowanie i podtrzymywanie odpowiednich relacji z działem audytu wewnętrznego w ramach swoich kompetencji dotyczących kontroli we-

⁶ K. Jajuga (red.), *Zarządzanie ryzykiem*, PWN, Warszawa 2007, s. 14.

⁷ R. Rudnicki, *Polski rynek pracy dla menedżerów ryzyka – czy w ogóle istnieje?*, „Przegląd Corporate Governance” 2009, nr 4, ss. 25-26.

wewnętrznej w organizacji. Menedżer raportuje do najwyższego kierownictwa w zakresie podejmowanych przez siebie zadań. Organizuje również coroczne przeglądy polityki zarządzania ryzykiem, w celu jej oceny i odpowiedniego dostosowania do potrzeb organizacji. Skuteczność działania menedżera ryzyka jest uwarunkowana przede wszystkim jego umiejscowieniem w strukturze organizacyjnej, tak aby był w stanie dostrzec wyzwania na najniższym szczeblu, ale jednocześnie utrzymywał ścisły kontakt z kierownictwem najwyższego szczebla⁸.

Zróźnicowanie zadań wykonywanych przez jednostki samorządu terytorialnego (JST) oraz wynikająca z tego złożona struktura organizacyjna powodują, że model zdecentralizowany stanowi fundament ich działania, w tym również w procesie zarządzania ryzykiem. W procesie tym JST powinny dążyć do współpracy wszystkich zaangażowanych podmiotów, to jest:

- kierownika JST i jednocześnie kierownika urzędu JST (w gminie wójt, burmistrz, prezydent miasta, starosta, marszałek województwa);
- kierowników poszczególnych wydziałów (względnie: referatów) urzędu JST (urzędu gminy, starostwa powiatowego, urzędu marszałkowskiego);
- kierowników jednostek organizacyjnych i nadzorowanych⁹ (dalej zwanych kierownikami jednostek) odpowiedzialnych za poszczególne sfery działania JST;
- skarbnika JST, pracowników służb finansowych, w tym komórek kontroli wewnętrznej;
- pozostałych pracowników samorządowych;
- pełnomocnika ds. zarządzania ryzykiem lub zespołu ds. zarządzania ryzykiem.

Prowadzenie procesu zarządzania ryzykiem w JST jest realizowane na poziomie strategicznym, ponieważ jest on elementarną częścią zarządzania strategicznego. Z tego powodu za ten proces odpowiedzialny jest głównie kierownik JST, którego zadaniem jest zapewnienie działania odpowiednich i skutecznych procesów kontroli zarządczej, w tym w szczególności zarzą-

⁸ R. Rudnicki, *Polski, op. cit.*, s. 51.

⁹ Formy organizacyjno-prawne podmiotów realizujących zadania JST można podzielić na dwie grupy, tj. jednostki organizacyjne JST i jednostki nadzorowane. Do pierwszej grupy zalicza się jednostki sektora finansów publicznych niemające osobowości prawnej, podległe kierownikowi JST, np. samorządowe jednostki budżetowe, samorządowe zakłady budżetowe. Do drugiej grupy zalicza się jednostki sektora finansów publicznych mające osobowość prawną i nadzorowane przez kierownika JST, np. samorządowe osoby prawne (gminne, powiatowe, wojewódzkie), tj. instytucje kultury, samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej, spółki komunalne, podmioty sektora prywatnego realizujące zadania JST na podstawie umowy cywilno-prawnej.

dzania ryzykiem JST (na podstawie Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych¹⁰). Kierownik JST poprzez wydawanie zarządzeń dokonuje implementacji procedur regulujących proces zarządzania ryzykiem w danej JST, a także samą politykę zarządzania ryzykiem w danej JST. Dodatkowo każdy kierownik JST ma obowiązek ustanowienia zasad zarządzania ryzykiem w kierowanej przez siebie jednostce. W związku z tym należy zatem stwierdzić, że kierownicy jednostek spełniają szczególnie ważną funkcję w zarządzaniu ryzykiem w JST. Bliskim współpracownikiem w pełnieniu tych obowiązków jest pełnomocnik lub zespół ds. zarządzania ryzykiem, którzy pełnią role koordynatorów procesu zarządzania ryzykiem. Niemniej jednak to kierownik JST dzieli proces zarządzania ryzykiem na konkretne pojedyncze zadania, które z kolei przypisuje osobom odpowiedzialnym za ich wykonanie. Osoby odpowiedzialne za konkretny rodzaj ryzyka określa się mianem właścicieli ryzyka. W tym miejscu rola audytu wewnętrznego sprowadza się do oceny ustanowionych mechanizmów kontrolnych podczas wykonywania poszczególnych zadań, których zwieńczeniem jest raport roczny na temat systemu działania kontroli wewnętrznej. Taki raport zostaje przedstawiony kierownikowi JST oraz pełnomocnikowi ds. zarządzania ryzykiem.

W procesie zarządzania ryzykiem w JST należy zwrócić również uwagę na przekazywanie celów i ryzyka strategicznego z poziomu zarządczego do poziomu operacyjnego. W dużych (liczebnych pod względem kadry) jednostkach JST proces ten jest wspierany przez koordynatorów ds. zarządzania ryzykiem, na których spoczywa odpowiedzialność za kontrolowanie ryzyka na poziomie strategicznym oraz rozlokowanie celów strategicznych na poziomie operacyjnym. Z reguły funkcję koordynatora pełni pełnomocnik lub zespół ds. zarządzania ryzykiem¹¹.

Skład zespołu ds. zarządzania ryzykiem tworzą konkretni pracownicy powołani z poszczególnych wydziałów (względnie referatów) urzędu JST. Taki dobór zespołu jest niezbędny w celu pokrycia i objęcia swoim zakresem wszystkich potencjalnych rodzajów ryzyka z perspektywy specyfiki pracy każdego wydziału. Dopuszczalną praktyką jest, aby w pracach zespołu brał udział audytor wewnętrzny, jednak jedynie w charakterze doradcy. Funkcje kierownicze nad pracami wspomnianego zespołu pełni przewodniczący zespołu. Zajmuje się on głównie działaniami organizacyjnymi, w tym zwoływaniem i prowadzeniem obrad, a także bierze udział w doborze członków zespołu – ma kompetencje wnioskodawcze do kierownika JST w tym zakresie. Funkcję przewodniczącego powinna pełnić osoba cha-

¹⁰ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2013 poz. 885).

¹¹ *Raport II z przeprowadzonego badania benchmarkingowego trzech obszarów zarządzania w pięciu wybranych urzędach wojewódzkich*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, *Quality Progress*, Poznań 16.05.2011, www.kprm.gov.pl (dostęp: 27.05.2016 r.), ss. 41-44.

rakteryzująca się stosownym poziomem decyzyjności. Niemniej jednak ostatecznym decydentem jest kierownik JST.

Wśród zadań zespołu ds. zarządzania ryzykiem w JST należy wymienić przede wszystkim:

- opracowywanie i aktualizację procedur związanych z zarządzaniem ryzykiem;
- zapewnienie aktualności i adekwatności polityki zarządzania ryzykiem względem potrzeb JST;
- podejmowanie oraz koordynację działań w zakresie zarządzania ryzykiem;
- budowanie świadomości na temat zagrożeń mogących mieć wpływ na realizację celów i zadań JST.

Działania poszczególnych członków zespołu powinny koncentrować się na:

- edukowaniu pracowników w zakresie poszczególnych rodzajów ryzyka oraz samego procesu zarządzania ryzykiem i jego roli w organizacji;
- analizowaniu i ocenie zastosowanych mechanizmów obniżających poziom ryzyka;
- planowaniu wspólnych działań międzywydziałowych;
- opracowywaniu procedur ograniczających ryzyko;
- prowadzeniu zbiorczego rejestru ryzyka;
- sporządzaniu mapy ryzyka;
- przeprowadzaniu wtórnych analiz oceny zarządzania ryzykiem w poszczególnych wydziałach (względnie referatach) JST;
- identyfikowaniu i analizowaniu ryzyka krzyżowego (tj. ryzyka potencjalnie powtarzalnego przy wykonywaniu wielu różnych czynności);
- dokonywaniu hierarchizacji rodzajów ryzyka;
- analizowaniu cykliczności występowania poszczególnych rodzajów ryzyka;
- sporządzaniu raportów i analiz ryzyka;
- definiowaniu obszarów ryzyka – wspólnych dla całej JST oraz specyficznych dla danego wydziału (względnie referatu).

Zespół ds. zarządzania ryzykiem w JST może napotkać różnego rodzaju wyzwania, nad którymi kierownik JST oraz pełnomocnik muszą być w stanie zapanować. Wśród nich należy wymienić przede wszystkim:

- odpowiednią selekcję kandydatów na członków zespołu;
- wygospodarowanie czasu na dodatkowe zadania związane z pracą w zespole;
- z reguły małą liczbę ochotników;

- brak zgłębienia zagadnień merytorycznych w zakresie zarządzania ryzykiem – członkowie zespołu odbywają zazwyczaj jedynie powierzchniowe i krótkie szkolenia;
- brak pełnej umiejętności pracy w grupie oraz metod rozwiązywania konfliktów;
- brak wsparcia ze strony kierownika JST oraz jednostek audytu wewnętrznego;
- opór ze strony kierownictwa średniego szczebla oraz pracowników operacyjnych;
- niski priorytet rekomendacji i zaleceń wypracowanych przez zespół;
- opóźnianie wykonalności rekomendacji i zaleceń wypracowanych przez zespół.

W celu efektywnego radzenia sobie z powyższymi wyzwaniami, kierownik JST oraz pełnomocnik powinni odpowiednio zorganizować zarówno sam zespół, jak i jego pracę.

Z pewnością praca zespołu powinna zostać poprzedzona serią merytorycznych szkoleń, na podstawie których poszczególne członkowie zgłębią wiedzę i posiadą umiejętności konieczne do rozpoczęcia pracy. Przewodniczący zespołu powinien również nauczyć się odpowiedniego motywowania pracowników oraz rozwiązywania konfliktów pomiędzy nimi.

Bezpośredni przełożeni każdego z członków zespołu powinni zostać poinformowani o priorytecie pracy w zespole ds. zarządzania ryzykiem. W razie trudności z wygospodarowaniem czasu, pełnomocnik powinien podejmować rozmowy z przełożonymi w taki sposób, aby wspólnie znaleźć czas lub rozdystrybuować zadania tak, aby zapewnić odpowiedni poziom zaangażowania danej osoby w zadania związane z zarządzaniem ryzykiem. Poszerzanie świadomości o roli zarządzania ryzykiem zarówno wśród kierownictwa średniego szczebla, jak i pracowników operacyjnych powinno doprowadzić do odnoszenia się do rekomendacji i zaleceń wypracowanych przez zespół z odpowiednim szacunkiem i priorytetem wykonalności. W celu zwiększenia motywacji członków zespołu oraz przyciągnięcia najlepszych pracowników w tej materii, kierownik JST może zastosować gratyfikacje finansowe w postaci premii oraz nagród.

Identyfikacja ryzyka i analiza ryzyka w JST

W myśl standardów najważniejszą częścią kontroli zarządczej w jednostkach sektora finansów publicznych jest odpowiedni system wyznaczania celów i zadań oraz obserwowania i oceny ich realizacji przy zastosowaniu właściwych wskaźników. Natomiast celem zarządzania ryzykiem, stano-

wiącego istotną część systemu kontroli wewnętrznej, jest zwiększenie prawdopodobieństwa osiągnięcia celów oraz wykonania zadań jednostki. Dla lepszego określenia i zrozumienia celów jednostki, warto sprecyzować jej misję. Powinna ona zostać uregulowana w dokumentach wewnętrznych, w szczególności regulaminie organizacyjnym, zarządzeniach z zakresu kontroli zarządczej, polityce jakości (w przypadku JST będących po implementacji systemu zarządzania jakością)¹².

Pierwszym etapem procesu zarządzania ryzykiem w jednostce sektora finansów publicznych jest przede wszystkim ocena poziomu ryzyka na poziomie całej organizacji, jako sumy poszczególnych rodzajów ryzyk występujących w określonych obszarach jej działalności. Po dokonaniu takiej oceny kadra zarządzająca wskazuje cele strategiczne, do których z kolei opracowuje się cele szczegółowe na poziomie poszczególnych komórek organizacyjnych. Warto zauważyć, że wyznaczone cele powinny mieć określony stopień szczegółowości, być jasne i zrozumiałe, a przede wszystkim mierzalne (tak aby można było ocenić status ich wykonalności) oraz umiejscowione w czasie (odpowiedni realny termin ich realizacji). W praktyce, w większości JST proces identyfikacji ryzyka jest przeprowadzany w oparciu o cele i zadania zawarte w dokumentach wewnętrznych, np. w regulaminie organizacyjnym. Z kolei, w jednostkach z budżetem zadaniowym, identyfikacja ryzyka odbywa się na podstawie wyciągu z tego budżetu lub na bazie podzadań.

Najpowszechniejszym narzędziem służącym do identyfikacji ryzyka na poziomie JST są odpowiednio opracowane kwestionariusze. Niebagatelne znaczenie mają również ankiety z samooceną, spotkania kierownictwa, doradztwo komórek audytu wewnętrznego oraz nabyte doświadczenie odpowiednich pracowników, dzięki któremu opracowuje się prognozy na przyszłość.

Kierownicy poszczególnych komórek organizacyjnych (w JST – wydziałów/referatów) na bieżąco dokonują przeglądu działań związanych z zarządzaniem ryzykiem, w celu zidentyfikowania kompletności uwzględnianych rodzajów ryzyka. Wyniki identyfikacji są dokumentowane w odpowiednich arkuszach ryzyka, tworzonych w oparciu o wzory zamieszczone w zarządzeniach i procedurach dotyczących zarządzania ryzykiem.

Kierownik danej komórki organizacyjnej dokonuje wstępnej oceny zidentyfikowanych i przeanalizowanych rodzajów ryzyka. Arkusze ryzyka następnie trafiają do pełnomocników lub zespołu ds. zarządzania ryzykiem oraz kierownika JST. Na ich podstawie podejmowane są odpowiednie de-

¹² Komunikat nr 23 Ministra Finansów z 16 grudnia 2009 r. w sprawie standardów kontroli zarządczej dla sektora finansów publicznych (Dz. Urz. MF nr 15, poz. 84).

cyzje¹³. Zidentyfikowane ryzyko poddawane jest analizie, podczas której określa się jego przyczyny oraz potencjalne skutki jego materializacji. Dokonuje się również jego oceny za pomocą kategoryzacji ryzyka. Należy tutaj wspomnieć, że w praktyce i literaturze przedmiotu, wyróżnia się następujące kategorie ryzyka: strategiczne, operacyjne, finansowe, zasobów ludzkich, działalności, zewnętrzne, wewnętrzne, korupcji, rezydualne (oceniane z wzięciem pod uwagę istniejących mechanizmów kontrolnych), nieodłączne (oceniane tak, jakby nie istniały żadne mechanizmy kontrolne).

Ocena ryzyka dokonywana jest przede wszystkim z uwzględnieniem jego wpływu na jednostkę oraz prawdopodobieństwa jego wystąpienia. W oparciu o takie dane budowana jest macierz ryzyka „5 x 5”¹⁴.

Z punktu widzenia efektywności systemu zarządzania ryzykiem, konieczne jest określenie skłonności do ryzyka, które z kolei ma wpływ na akceptowalny poziom ryzyka.

W jednostkach sektora finansów publicznych, w szczególności w JST, ryzyko akceptowalne jest przeważnie na nieznanym poziomie. Bardzo rzadko dokonuje się wyznaczenia akceptowalnego poziomu ryzyka – w zależności od danego obszaru działalności JST, uwzględniając sytuację, poziom kosztów oraz możliwości wpływu na ryzyko.

W JST reakcja na ryzyko z reguły jest wyrażana w następujących formach:

- zmniejszenie istotności ryzyka poprzez zaprojektowanie i implementację mechanizmów kontroli,
- przeniesienie ryzyka (zakup polisy),
- tolerancja na ryzyko (akceptacja istniejącego poziomu ryzyka),
- transfer ryzyka w czasie (zaniechanie określonej działalności)¹⁵.

Warto dodać, że podczas określania akceptowalnego poziomu ryzyka dla danej organizacji uwzględnia się jej kondycję finansową, otoczenie prawne, społeczne oczekiwania co do sposobu prowadzenia działalności przez organizację. W systemie kontroli wewnętrznej programuje się systemy ostrzegania o zbliżaniu się do granicy wartości dopuszczalnych oraz limitów. Działania kontrolne pomagają również w identyfikacji nowych rodzajów ryzyka oraz usunięcia rodzajów, które przestały już występować¹⁶.

¹³ Załącznik do komunikatu nr 6 Ministra Finansów z dnia 6 grudnia 2012 r. w sprawie szczegółowych wytycznych dla sektora finansów publicznych w zakresie planowania i zarządzania ryzykiem.

¹⁴ B. Jenninson, *Zarządzanie ryzykiem w sektorze publicznym. Podręcznik wdrożenia systemu zarządzania ryzykiem w administracji publicznej w Polsce*, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2004, ss. 41-42.

¹⁵ *Raport II*, *op. cit.*, s. 14 i 15.

¹⁶ S. Pijanowski, *Nowy*, *op. cit.*, ss. 64-65.

Katalog wybranych czynników warunkujących skuteczne zarządzanie ryzykiem

Zarządzanie ryzykiem z punktu widzenia regulacji zawartych w ustawie o finansach publicznych jest obligatoryjne. Efektywność tego systemu jest jedna warunkowana przez odpowiednie zidentyfikowanie i zaadoptowanie podstawowych czynników zarządzania ryzykiem. Zwiększają one szanse na poprawne rozpoznanie, pomiar oraz ADEKWATNE działanie. Wśród czynników warunkujących skuteczne zarządzanie ryzykiem należy wymienić:

- niestabilność regulacji prawnych w zakresie działalności JST. Należy zauważyć, że JST są klasyfikowane do podmiotów sektora finansów publicznych. Jest to jednoznaczne z tym, że zgodnie z postanowieniami art. 7 Konstytucji RP¹⁷ powinny działać na podstawie i w granicach prawa. Z kolei częste zmiany regulacji prawnych, w szczególności w obszarze finansów publicznych i rachunkowości budżetowej, skutkują istnieniem niepewności i ryzyka niezgodności działania;
- brak adekwatnych źródeł finansowych dla realizowanych zadań. Samorząd terytorialny na podstawie przepisów Konstytucji RP oraz samorządowej ustawy ustrojowej realizuje zadania własne i zdania zlecone przez państwo. Ze względu na pojawiające się obecnie problemy finansowe, w przypadku niektórych JST można przyjąć założenie, zgodnie z którym, delegowane przez państwo zadania zlecone bez jednoczesnego zapewnienia na ich realizację odpowiednich środków finansowych mogą w efekcie powodować ryzyko utraty płynności finansowej bądź też pojawienia się tendencji do ograniczania zadań własnych;
- wdrożenie polityki zarządzania z określeniem misji dotyczącej wykonywania zadań własnych i zleconych JST. Zapisy tej polityki powinny być powiązane z innymi regulacjami wewnętrznymi, np. statutem czy regulaminem organizacyjnym, ograniczając w ten sposób możliwość wystąpienia ryzyka;
- wysokich kompetencji kadry zarządzającej i personelu pracowniczego. Zgodnie z tezą M. Kosek-Wojnar: „osoby, które będą sprawować władzę w różnych jednostkach samorządowych, obok kompetencji powinny mieć określone predyspozycje. I tak bezsprzecznie jest to uczciwość, rzetelność, bezinteresowność, niezależność, a także duże znaczenie odgrywa obiektywizm, polegający na tym, że przy podej-

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

mowaniu decyzji kierują się oni wyłącznie kryteriami merytorycznymi”¹⁸;

- poprawnie zorganizowaną strukturę organizacyjną. Ograniczenie możliwości wystąpienia ryzyka w działaniu gospodarki finansowej JST zapewnia właściwa struktura organizacyjna. Powinna być ona adekwatna do zakresu realizowanych celów i zadań;
- dostęp do użytecznej informacji oraz zapewnienie drożności kanałów informacyjnych. Skuteczne zarządzanie każdym podmiotem wymaga posiadania wiarygodnych informacji, w szczególności o sytuacji finansowej. Decydenci samorządowi, ze względu na różne potrzeby procesu decyzyjnego, muszą czerpać informacje ze źródeł sprawdzonych i wiarygodnych, w szczególności z systemu rachunkowości oraz sprawozdawczości;
- sformułowanie celów i zadań, oraz ewaluacja ich realizacji. Zgodnie z zaleceniami standardów kontroli zarządczej cele i zadania należy określać jasno. Powinny one obejmować co najmniej roczną perspektywę. Ich wykonanie należy monitorować za pomocą wyznaczonych mierników¹⁹;
- wcześniejsza identyfikacja i analiza ryzyka. Są to istotne czynniki warunkujące prawidłowe działanie systemu zarządzania ryzykiem. Według wytycznych standardów kontroli zarządczej zaleca się dokonywanie identyfikacji ryzyka przynajmniej raz w roku, w odniesieniu do celów i zadań. Identyfikacja ryzyka ukierunkowana jest na powiązanie zagrożeń i szans organizacji z podstawowymi procesami biznesowymi oraz misją organizacji²⁰;
- mechanizmy kontroli. Należy zwrócić uwagę, że żaden system kontroli nie jest całkowicie skuteczny przed pojawieniem się dysfunkcji. Należy co najmniej raz w roku przeprowadzać ocenę w zakresie skuteczności ustanowionych mechanizmów kontroli. Ponadto, w świetle wspomnianych już wcześniej standardów kontroli w jednostkach sektora finansów publicznych, powinny istnieć przynajmniej takie mechanizmy kontroli w zakresie gospodarki finansowej, które zapewnią będą w szczególności: rzetelne i pełne dokumentowanie i rejestrowanie operacji finansowych i gospodarczych, zatwierdzanie

¹⁸ M. Kosek-Wojnar, K. Surówka, *Podstawy finansów samorządu terytorialnego*, PWN, Warszawa 2007, s. 136.

¹⁹ Komunikat nr 23 Ministra Finansów z dnia 16 grudnia 2009 r. w sprawie standardów kontroli zarządczej dla sektora finansów publicznych (Dz. Urz. MF z 2009 r., nr 15, poz. 84).

²⁰ K. Czerwiński, *Audyt wewnętrzny*, InfoBiznes, Warszawa 2004, s. 76.

(autoryzacja) operacji finansowych, a także weryfikację operacji finansowych i gospodarczych przed i po ich realizacji²¹.

Podsumowanie

Zarządzanie ryzykiem w JST jest obowiązkiem zdeterminowanym przez obowiązujące regulacje prawne, w szczególności zawarte w ustawie o finansach publicznych. Dokument ten od 2010 r. zobowiązał jednostki sektora finansów publicznych do wprowadzenia kontroli zarządczej, której ważnym elementem jest zarządzanie ryzykiem. W celu efektywnego zarządzania ryzykiem, niezbędne jest osiągnięcie odpowiedniego poziomu wiedzy i świadomości członków organizacji, jasno określone cele oraz sprawny system monitorowania ich realizacji.

Proces zarządzania ryzykiem powinien mieć charakter ciągły, w który zaangażowani są wszyscy pracownicy objęci wspólną odpowiedzialnością za realizację celów i zadań JST. Dla uzyskania takiego efektu potrzebne jest odpowiednie przeszkolenie pracowników z zakresu zarządzania ryzykiem, a kadry zarządzającej z organizowania pracy zespołu, rozwiązywania konfliktów oraz motywowania.

Odpowiedzialność za skuteczność w zarządzaniu ryzykiem spoczywa przede wszystkim na kierowniku JST. Powinien być on jednak wspomagany przez odpowiednie osoby: pełnomocników i koordynatorów, którzy będą pomagać przełożyć cele strategiczne na poszczególne zadania na szczeblu operacyjnym. Organizacja potrzebuje również stosowania odpowiednich technik identyfikacji i analizy ryzyka. Wyniki analiz są konfrontowane z akceptowalnym poziomem ryzyka, które może się zmieniać, w szczególności w zależności od kadry zarządzającej, jej skłonności do podejmowania ryzyka, a także charakteru zadań zleconych JST przez państwo. W celu osiągnięcia efektywności w zarządzaniu ryzykiem, kadra zarządzająca musi mieć również wiedzę w zakresie czynników warunkujących skuteczne zarządzanie ryzykiem.

Literatura

Czerwiński K., *Audyty wewnętrzne*, InfoBiznes, Warszawa 2004.

Malinowska U., *Charakterystyka kluczowych koncepcji zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie*, [w:] Kasiewicz S. (red.), *Zarządzanie zintegrowanym ryzykiem przedsiębiorstwa w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.

²¹ Komunikat nr 23 Ministra Finansów z dnia 16 grudnia 2009 r. w sprawie standardów kontroli zarządczej dla sektora finansów publicznych.

- Folga J., Redliński T., Słobosz J., *Czego potrzeba, aby wprowadzić w firmie zarządzanie ryzykiem, Raport specjalny, Zarządzanie ryzykiem*, Stowarzyszenie POLRiSK.
- Kosek-Wojnar M., Surówka K., *Podstawy finansów samorządu terytorialnego*, PWN, Warszawa 2007.
- Pijanowski S., *Nowy standard i praktyczne aspekty ERM*, „Przegląd Corporate Governance” 2010, nr 3.
- Jastrzębska M., *Zarządzający ryzykiem jednostki samorządu terytorialnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 786. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2013, nr 64, t. 2.
- Jajuga K. (red.), *Zarządzanie ryzykiem*, PWN, Warszawa 2007.
- Jenninson B., *Zarządzanie ryzykiem w sektorze publicznym. Podręcznik wdrożenia systemu zarządzania ryzykiem w administracji publicznej w Polsce*, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2004.
- Rudnicki R., *Polski rynek pracy dla menedżerów ryzyka – czy w ogóle istnieje?*, „Przegląd Corporate Governance” 2009, nr 4.
- Raport II z przeprowadzonego badania benchmarkingowego trzech obszarów zarządzania w pięciu wybranych urzędach wojewódzkich*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Quality Progress, Poznań 2011.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2013 poz. 885).
- Komunikat nr 23 Ministra Finansów z 16 grudnia 2009 r. w sprawie standardów kontroli zarządczej dla sektora finansów publicznych (Dz.Urz. MF nr 15, poz. 84).
- Załącznik do komunikatu nr 6 Ministra Finansów z 6 grudnia 2012 r. w sprawie szczegółowych wytycznych dla sektora finansów publicznych w zakresie planowania i zarządzania ryzykiem (Dz. Urz. MF nr 29, poz. 56).

Autorzy

Patryk Dunał
Małgorzata Kozik
Uniwersytet Ekonomiczny
w Krakowie

11

ROLA ZASOBÓW LUDZKICH W OSIĄGANIU SUKCESU ORGANIZACJI

Roma Sośnicka

Słowa kluczowe: organizacja, personel, wewnętrzna załoga, zarządzanie zasobami ludzkimi.

Wprowadzenie

Uczestnicy organizacji stanowią centralny czynnik w dowolnym systemie zarządzania, ponieważ przedsiębiorstwo to przede wszystkim pracujący w nim ludzie. W ramach każdej organizacji można wyodrębnić konkretne funkcje, których realizacja jest niezbędna do osiągnięcia jej celów. Jedną z nich jest funkcja personalna współcześnie określana terminem „zarządzanie zasobami ludzkimi”. Kompetentny sposób zarządzania potencjałem pracowniczym prowadzi do osiągnięcia sukcesu przez przedsiębiorstwo.

Celem rozdziału jest zaprezentowanie strategicznej i wielowymiarowej roli jaką odgrywają pracownicy organizacji. Przedstawiono także koncepcje strategicznego zarządzania zasobami ludzkimi, których zadaniem jest integracja posiadanych zasobów ludzkich ze strategią przedsiębiorstwa oraz strukturą organizacyjną.

Ludzie – aktorzy organizacji

Amerykański praktyk i teoretyk zarządzania Ch.I. Barnard zdefiniował organizację jako układ świadomie skoordynowanych działań lub sił dwóch lub więcej ludzi¹. Z kolei A. Czermiński oraz M. Grzybowski stoją na stanowisku, że organizacje tworzą ludzie spełniający w nich opisane funkcje oraz czynności, którzy za pomocą właściwie wybranych zasobów i metod działania zdolni są wykonywać wyznaczone zadania². Organizacja to zamierzona konfiguracja aktywności określonej liczby osób dla osiągnięcia wspólnego celu przez podział pracy i funkcji oraz za sprawą hierarchii

¹ Za: K. Krzakiewicz (red.), *Teoretyczne podstawy organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2008, s. 8.

² A. Czermiński, M. Grzybowski, *Wybrane zagadnienia z organizacji i zarządzania*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni, Gdynia 1996, s. 52.

władzy oraz odpowiedzialności³. Zdaniem J. Zieleniewskiego organizacje we współczesnym świecie stały się dominującą formą życia zbiorowego, obejmującą pewnie wszystkie aspekty działalności ludzkiej. Jedne organizacje powstają, inne się rozpadają. Ich funkcjonowanie jest obciążone niepewnością, ponieważ działają cały czas w zmieniającym się otoczeniu. Nie ma dwóch takich samych organizacji ani sytuacji – dlatego więc, nie jest możliwe znalezienie wspólnego rozwiązania organizacyjnego dla dwóch organizacji, nawet jeśli wydaje się, że są one do siebie bardzo podobne⁴. Organizacje powstają i istnieją za sprawą grupy ludzi, którzy odnajdują korzyści ze wspólnego działania, które prowadzi do osiągnięcia wybranego celu⁵. Każda organizacja jest inna – ma inne zasoby, funkcjonuje w innym otoczeniu, zaspokaja odrębne potrzeby oraz realizuje odmienne cele⁶. Łączy je jedna rzecz. Ludzie – aktorzy organizacji, którzy ją tworzą i rozwijają, a przede wszystkim stanowią centralny czynnik w dowolnym systemie zarządzania.

Polscy psychologowie M. Adamiec oraz B. Kożusznik zainspirowani pojęciem wewnętrznej załogi, używanym w teoriach rozwoju wewnętrznego i doradztwie psychologicznym, zaproponowali trzy elementy, które mimo małej liczebności, przy wzajemnej współpracy posiadają zdolność do wszelkich działań zawodowych⁷. Zdaniem M. Watersa, załoga wewnętrzna to „pewne „ja”, złożone z kilku – być może nieskończenie wielu – mniejszych „ja”, które są rozmaicie określane jako aspekty, części czy poziomy. Doskonalenie tej załogi przez zachęcanie wszystkich „ja” do harmonijnej i owocnej współpracy może przynieść korzyść ogólnemu rozwojowi⁸. Aktor, Kreator oraz Inspirator to trzy postacie wspomnianej wyżej wewnętrznej załogi organizacji. Pierwszy z nich, aktor, to postać dysponująca przede wszystkim poczuciem zdolności działania, sprawstwa, efektywności i skuteczności. Wpływa on na otaczającą go rzeczywistość, potrafi działać samodzielnie, podejmować wyzwania oraz jest asertywny. Bycie aktorem, chociaż w minimalnym stopniu, warunkuje wykonanie każdej pracy. Kolejna postać to kreator – twórca, który posiada zdolność do tworzenia nowych rzeczy, wizji i modeli rzeczywistości. Wymyśla, projektuje i kojarzy fakty w nowy sposób. Jest biegły w myśleniu twórczym i rozwiązywaniu problemów. Potrafi krytycznie ocenić nowe pomysły i je wyselekcjonować. Ostatnia postać to inspirator, którego zadaniem jest pobudzenie innych do działania i realizacji danego pomysłu. Inspirator daje swoim współpra-

³ B. Kożusznik, *Zachowania człowieka w organizacji*, PWE, Warszawa 2011, s. 21.

⁴ Za: K. Krzakiewicz (red.), *op. cit.*, s. 7.

⁵ J.A.F. Stoner, R.E. Freeman, D.R.J.R. Gilbert, *Kierowanie*, PWE, Warszawa 2001, s. 20.

⁶ K. Krzakiewicz (red.), *op. cit.*, s. 7.

⁷ Za: B. Kożusznik, *op. cit.*, s. 66.

⁸ *Ibidem*, s. 66.

cownikom natchnienie, przekonuje ich i przedstawia atrakcyjną przyszłość. Utalentowani inspiratorzy potrafią skutecznie „zarazić” innych pomysłami, a także organizować ich, stymulować do działań oraz motywować⁹. Za sprawą kwalifikacji oraz umiejętności personelu, a w głównej mierze ich zaangażowaniu w realizację zadań firmy, organizacja zyskuje na sile¹⁰. Zdaniem M. Adamca i B. Kozusznik efektywne działanie pracowników jest zdefiniowane przez dwa czynniki. Pierwszy to posiadanie w sobie w dostatecznym stopniu wymienionych wyżej wewnętrznych postaci, a drugi to umiejętność elastycznego przenoszenia aktywności z jednej postaci na drugą, które inaczej można określić jako plastyczne i dynamiczne wykorzystanie aktora, kreatora i inspiratora, w zależności od sytuacji w której się znajdziemy. Taką zdolność skutecznego wykorzystywania swoich umiejętności autorzy koncepcji nazwali metacechą¹¹.

Zdaniem A. Szałkowskiego człowiek, jako najważniejszy reprezentant czynnika pracy decyduje o powodzeniu, jak i niepowodzeniu firmy. Tak więc każdy, nawet najmniejszy sukces organizacji zależy przede wszystkim od ludzi – zarówno tych, którzy w niej pracują, jak i tych, którzy nią zarządzają. To oni są najbardziej wartościowym kapitałem, który wykorzystując swoją wiedzę, kwalifikacje i inne pożądane cechy tak indywidualnie, jak i zbiorowo, dąży do osiągnięcia szczególnego celu i strategii, które z kolei są niezbędnymi do powodzenia całości¹².

Geneza i rozwój koncepcji zarządzania zasobami ludzkimi

Określenie „zarządzanie zasobami ludzkimi” wywodzi się z literatury amerykańskiej (HRM, ang. *Human Resources Management*) i wskazuje podejście do sprawowania funkcji personalnej w danym przedsiębiorstwie, które z kolei było próbą poszukania nowej formuły odnoszącej się do zarządzania ludźmi, innej niż ta, która była stosowana dotychczas. Wszystkie zmiany, które zachodziły zarówno w otoczeniu, jak i wewnątrz organizacji, doprowadziły do znacznego wzrostu znaczenia kompetencji wszystkich grup zawodowych oraz zmiany poglądów na temat miejsca i roli ludzi w organizacji. Wyraźnie akcentowano potrzebę postrzegania personelu nie jako składnika kosztów działalności, lecz jako ważną część aktywów przedsię-

⁹ Za: B. Kozusznik, *op. cit.*, s. 66-67.

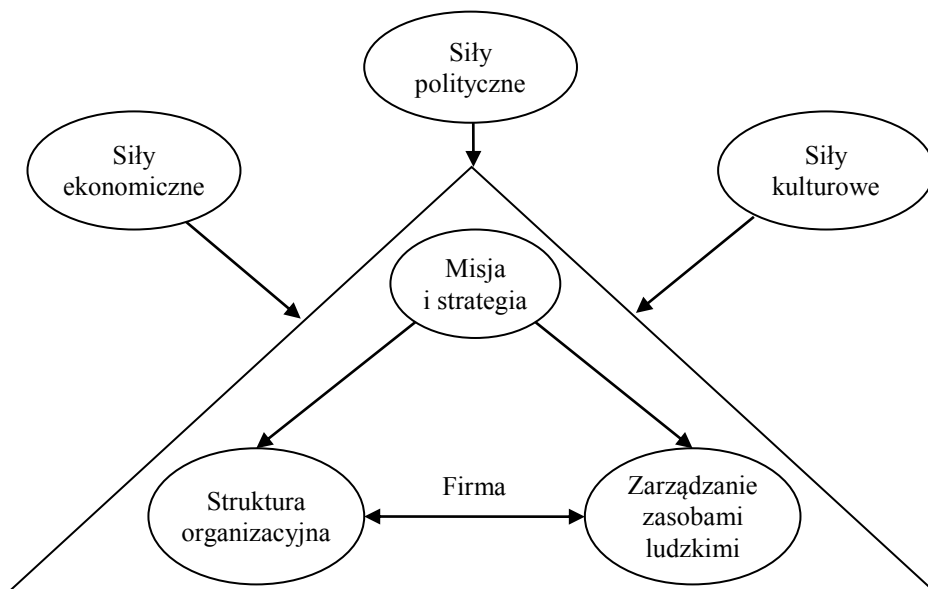
¹⁰ Z. Janowska, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, PWE, Warszawa 2010, s. 13.

¹¹ B. Kozusznik, *op. cit.*, s. 67.

¹² A. Szałkowski, *Zasoby ludzkie w organizacji w kontekście wiedzy*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie nr 711, Prace z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi”, Kraków 2006, s. 16.

biorstwa¹³. Duży wpływ na rozwój dyscypliny zarządzania zasobami ludzkimi wywarli badacze pracujący w dwóch ośrodkach w Stanach Zjednoczonych, w Michigan i w Harvardzie¹⁴.

Pierwsza koncepcja strategicznego zarządzania zasobami ludzkimi integrująca je ze strategią przedsiębiorstwa i jego strukturą organizacyjną, tzw. model Michigan lub *matching model* (rysunek 1), została opracowana przez grupę badaczy z Uniwersytetu Michigan. Naukowcy z tej Uczelni uznali, że systemami HR i strukturami organizacyjnymi powinno się zarządzać zgodnie ze strategią organizacji – stąd też nazwa „model zgodności”¹⁵. Twórcy koncepcji: Ch. Fombrun, N. Tichy oraz M. Devanna, nadrzędną rolę przyznali więc strategii przedsiębiorstwa, traktując strukturę organizacyjną i zarządzanie zasobami ludzkimi jako wynikające ze strategii¹⁶.

Rysunek 1. Zarządzanie zasobami ludzkimi w kontekście strategii i struktury organizacyjnej, tzw. *matching model*

Źródło: opracowanie własne na podstawie: H. Król, A. Ludwicyński (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Podręcznik*, PWN, Warszawa 2008, s. 61.

¹³ A. Pochtowski, *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, PWE, Warszawa 2003, s. 22.

¹⁴ U. Bukowska, *Interesariusze a zarządzanie zasobami ludzkimi*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie nr 711, Prace z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi”, Kraków 2006, s. 47.

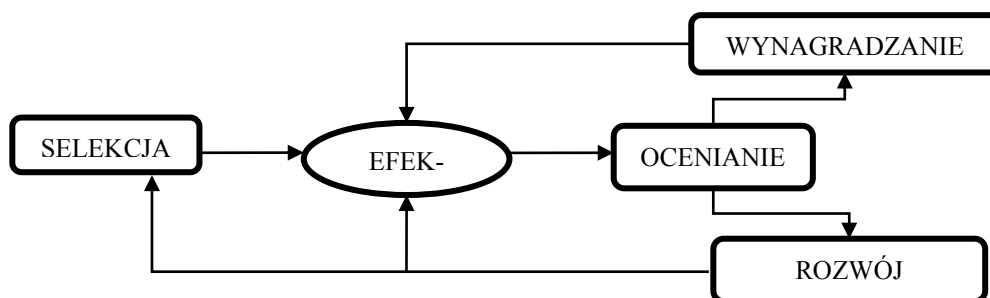
¹⁵ M. Armstrong, *Strategiczne zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 16.

¹⁶ Za: A. Pochtowski, *op. cit.*, s. 23

W modelu Michigan wyodrębnić można cztery funkcje zarządzania zasobami ludzkimi¹⁷:

- dobór pracowników – selekcję (*selection*);
- ocenianie efektów pracy (*appraisal*);
- nagradzanie pracowników (*reward*);
- rozwój pracowników (*development*).

Wymienione wyżej komponenty zarządzania zasobami ludzkimi są ze sobą wzajemnie połączone. W ten sposób tworzą razem cykl – proces zasobów ludzkich, który graficznie przedstawia rysunek 2. Zakłada się, że odpowiednie kształtowanie elementów cyklu daje możliwość skutecznego oddziaływania na zachowania personelu przedsiębiorstwa, prowadzące do osiągnięcia celów odnoszących się do efektywności¹⁸. Przedstawione w omawianym modelu funkcje są istotne na każdym z trzech poziomów zarządzania, tj. strategicznym, taktycznym oraz operacyjnym¹⁹. Priorytet przydziela się jednak ujęciu strategicznemu zarządzania zasobami ludzkimi, ograniczając jego zakres tylko do instrumentu implementacji strategii, a nie jej tworzenia²⁰.

Rysunek 2. Cykl zasobów ludzkich w modelu Michigan

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Armstrong, *Strategiczne zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 16.

Drugie ujęcie zarządzania zasobami ludzkimi to koncepcja, którą opracowali naukowcy M. Beer, R. Walton oraz B. Spector z Uniwersytetu Harvarda, tzw. *map of the HRM territory*. Wyszli oni z założenia, że postępujący rozwój gospodarczy wymaga szerszego, bardziej wszechstronnego oraz perspektywistycznego rozpatrywania koncepcji zarządzania zasobami lu-

¹⁷ Cz. Zając, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 2007, s. 14.

¹⁸ A. Pochtowski, *op. cit.*, s. 24

¹⁹ Cz. Zając, *op. cit.*, s. 15

²⁰ A. Pochtowski, *op. cit.*, s. 24.

dzkimi²¹. W modelu wyodrębniono cztery wiodące obszary zarządzania zasobami ludzkimi, w których to podejmuje się kluczowe decyzje. Są to²²:

- partycypacja pracowników;
- ruchliwość pracownicza (przyjmowanie, przemieszczanie czy zwalnianie pracowników);
- systemy motywowania (bodźce, płace oraz udziały);
- organizacje – strukturyzację pracy.

Model zakłada, że wymienione wyżej obszary stanowią przedmiot oddziaływania interesariuszy organizacji, tzw. *stakeholders*, zewnętrznych (akcjonariuszy, klientów, dostawców, organów rządu i samorządu) oraz wewnętrznych (menedżerów, pracowników, związków zawodowych)²³. Interesariuszami organizacji są pojedyncze osoby lub grupy osób, bez udziału których działalność przedsiębiorstwa nie byłaby możliwa²⁴. Dziedziny te pozostają pod wpływem czynników sytuacyjnych (np. struktury zatrudnienia, strategii przedsiębiorstwa, koncepcji zarządzania, sytuacji na rynku pracy, technologii, prawa i kultury organizacyjnej)²⁵. Twórcy modelu harwardzkiego zwrócili uwagę też na to, że wszystkie decyzje w sferze zarządzania zasobami ludzkimi pociągają za sobą w obszarze zasobów ludzkich skutki bezpośrednie (produktywność, zaangażowanie, współpraca) oraz pośrednie (zadowolenie pracowników, efektywność organizacji, dobrobyt społeczny), które powodują efekt sprzężenia zwrotnego w stosunku do interesariuszy organizacji oraz wyżej wymienionych czynników sytuacyjnych²⁶. W wyniku tych oddziaływań powstaje układ wzajemnych zależności, które charakteryzują harwardzki model zarządzania zasobami ludzkimi, zobrazowany na rysunku 3.

Głównym zadaniem zarządzania zasobami ludzkimi jest koordynacja wymienionych wyżej czterech obszarów oraz ich integracja ze strategią organizacji, która w przedstawionym modelu jest jednym z czynników sytuacyjnych, wpływających na zarządzanie zasobami ludzkimi i równocześnie wynikiem przedsięwzięć w tej dziedzinie zarządzania²⁷.

²¹ Za: H. Król, A. Ludwiczynski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Podręcznik.*, PWN, Warszawa 2008, s. 62.

²² Cz. Zając, *op. cit.*, s. 15.

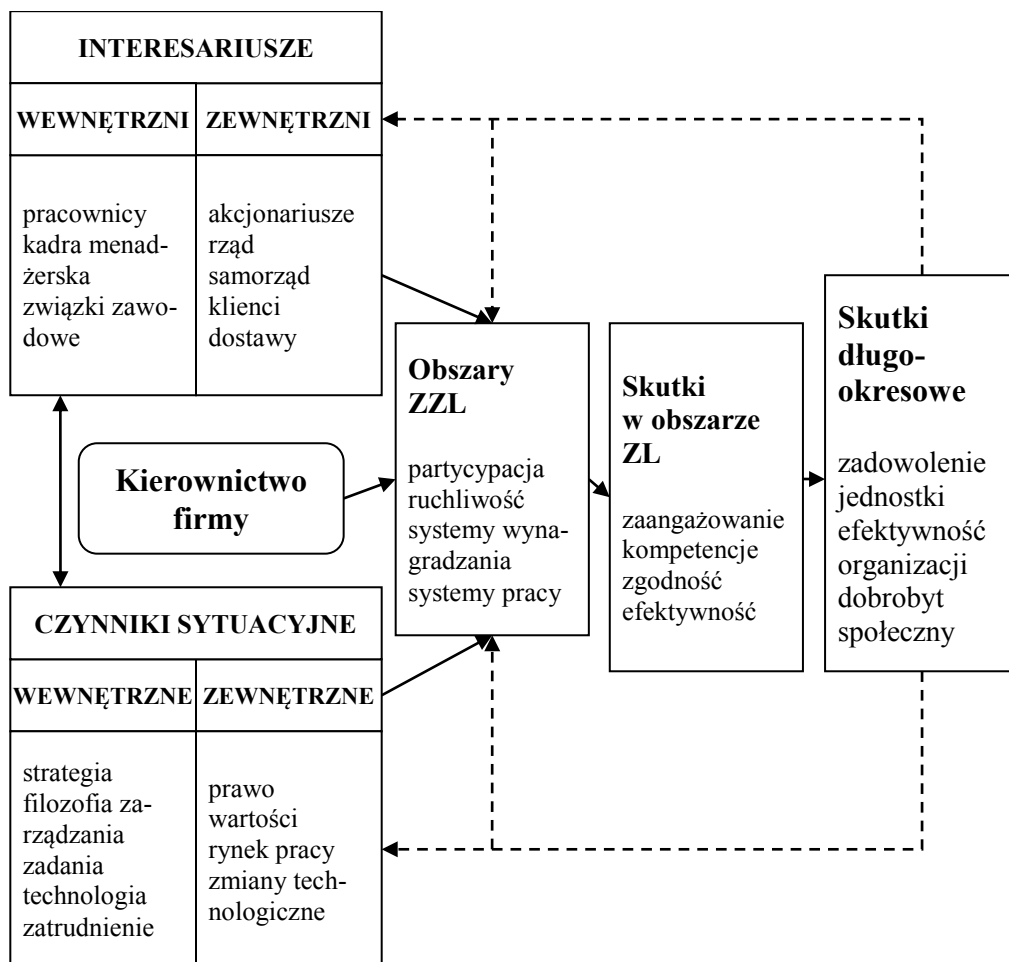
²³ A. Pocztowski, *op. cit.*, s. 25.

²⁴ H. Król, A. Ludwiczynski (red.), *op. cit.*, s. 62.

²⁵ A. Pocztowski, *op. cit.*, s. 25.

²⁶ Cz. Zając, *op. cit.*, s. 15.

²⁷ A. Pocztowski, *op. cit.*, s. 25.

Rysunek 3. Harwardzki model zarządzania zasobami ludzkimi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Pocztowski, *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, PWE, Warszawa 2003, s. 26.

Autorzy harwardzkiego modelu zidentyfikowali trzy warianty zarządzania zasobami ludzkimi. Różnią się one ze względu na przyjęty zakres partycypacji pracowniczej, od „biurokracji”, w której pracownik jest podwładnym poprzez „rynek”, gdzie staje się pracobiorcą; do „klanu”, gdzie zmienia się w pełnoprawnego członka organizacji²⁸. Aby móc w pełni rozwinąć temat, należy najpierw wyjaśnić samo pojęcie partycypacji pracowników, które można rozumieć jako pewien proces realizacji przez pracowników szczebla wykonawczego, bezpośrednio lub poprzez swoich przedstawicieli, niektó-

²⁸ U. Bukowska, *op. cit.*, s. 47.

rych funkcji, zadań oraz uprawnień, które wespół z regułą podziału władzy przynależą do podmiotów szczebla zarządzania w przedsiębiorstwie²⁹.

W wariancie „biurokracja” pracownik traktowany jest jako podwładny. Możliwości partycypowania w życiu organizacji ograniczają się wyłącznie do drogi służbowej. Wewnątrz komórek funkcjonalnych przebiegają przemieszczenia pracownicze, wynagradzanie odbywa się na podstawie wymogów stanowiska pracy, a organizację pracy charakteryzuje wysoki stopień podziału prac oraz integracja poprzez hierarchię³⁰. Wiele tendencji oraz postaw kadry kierowniczej jest sprzecznych z ideą współzarządzania. Podstawowa grupa podmiotów, które stawiają opory idei partycypacji, to ci przełożeni, którzy widzą w niej uszczuplenie swojej władzy³¹.

W wariancie „rynek” pracownik traktowany jest jako pracobiorca. Partycypacja jest wyznaczona ramami umowy o pracę. Przyjmowanie, przemieszczanie i zwalnianie pracowników odbywa się według określonych potrzeb organizacji. Podstawę wynagradzania stanowią osiągnięte efekty pracy. Charakterystyczną cechą organizacji pracy w tym wariancie są zlecenia oraz zadania przekazywane poszczególnym pracownikom lub ich grupom³². Zdaniem B. Kozusznik umiejętności przywódcze wiążą się z zaakceptowaniem faktu, iż prócz kierownika część władzy mają też jego podwładni i są sytuacje, gdzie to oni powinni podejmować decyzje lub przynajmniej w ich podejmowaniu uczestniczyć³³.

W ostatniej z wymienionych możliwości, w wariancie „klan” pracownik traktowany jest jako członek organizacji. Partycypacja w życiu organizacji jest możliwa przez udział w różnych grupach projektowych, kołach oraz naradach jakości. W tym wariancie realizuje się politykę stabilnego i długotrwałego zatrudniania pracowników oraz poziome i pionowe przemieszczenia pracowników wewnątrz organizacji. Przy wynagradzaniu uwzględnia się staż pracy i kompetencje danego pracownika. Istnieją także możliwości udziału pracowników w zysku firmy. Dla organizacji pracy jest charakterystyczne scalanie pracy oraz samosterujące grupy³⁴.

Zdaniem M. Armstronga³⁵ zarządzanie zasobami ludzkimi sprzyja rozwojowi oraz wdrażaniu kierunków działania, które balansują różne potrzeby uczestników oraz się do nich dostosowują, a zarządzającym zapew-

²⁹ J. Piwowarczyk, *Partycypacja pracownicza i jej klasyfikacja*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie nr 711, Prace z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi”, Kraków 2006, s. 65.

³⁰ A. Pochtowski, *op. cit.*, s. 25.

³¹ J. Piwowarczyk, *op. cit.*, s. 66.

³² A. Pochtowski, *op. cit.*, ss. 25-27.

³³ B. Kozusznik, *op. cit.*, s. 154.

³⁴ A. Pochtowski, *op. cit.*, s. 27.

³⁵ M. Armstrong, *op. cit.*, s. 23.

nią zróznicowaną siłę roboczą, biorąc przy tym pod uwagę indywidualne oraz grupowe odmienności w zakresie zatrudnienia, wymogów osobistych, stylów pracy czy aspiracji. Jednak należałoby się powołać na opinię A. Pocztowskiego³⁶, że część autorów używa obecnie terminu „zarządzanie zasobami ludzkimi”, aby odciąć się od nie najlepszego wizerunku dotychczasowego zarządzania personelem i unikać stosowania terminu „siła robocza” (ang. *Manpower*). Podkreśla się występujące między tymi terminami różnice w zakresie ujmowania funkcji personalnej. Aby połączyć odmiennie interesy pracowników oraz menedżerów w zarządzaniu personelem coraz częściej wychodzi się z założenia, że każdy pracownik jako istota ludzka, ma swoją godność, a także prawo do odpowiedniego traktowania. Pracownicy są bardziej efektywni, kiedy ich potrzeby związane z pracą są zaspokajane. Z kolei w zarządzaniu zasobami ludzkimi, jako pierwsze bierze się pod uwagę potrzeby przedsiębiorstwa w obszarze pozyskiwania oraz rozwijania zasobów ludzkich, kładąc nacisk na takie sprawy jak: jakość, elastyczność czy strategiczną integrację funkcji personalnej. Zapewnienie organizacji wymaganej ilości i jakości zasobów ludzkich jest zdecydowanie ważniejsze niż ingerowanie w osobiste sprawy pracowników³⁷.

Pojęcie, cele i zakres zarządzania zasobami ludzkimi

Określenie pojęcia, celu i zakresu zarządzania zasobami ludzkimi, wymaga najpierw wyjaśnienia pojęcia samego zasobu ludzkiego. Kapitał ludzki reprezentuje czynnik ludzki w organizacji, czyli połączenie inteligencji, umiejętności oraz fachowej wiedzy, które razem kształtują jej unikatowy charakter³⁸. A. Pocztowski stwierdził, że sami ludzie nie są zasobem, lecz dysponują zasobem, czyli ogółem cech i właściwości ucieleśnionych w nich, które stwarzają możliwość pełnienia rozmaitych ról w organizacji³⁹. Do najistotniejszych składników zasobu ludzkiego zalicza się wiedzę, umiejętności, zdolności, zdrowie oraz motywację do pracy⁴⁰. Potencjał ludzki, który stał się istotnym czynnikiem rozwoju przedsiębiorstwa, pomaga w sprośtaniu wyzwaniom zmieniającego się otoczenia, na jakie współczesna organizacja musi nieustannie reagować⁴¹. W swoich dalszych rozważaniach A. Pocztowski przedstawił zdanie, że należy pamiętać, iż właścicielem zasobu ludzkiego są poszczególni pracownicy i to oni ostatecznie decydują

³⁶ A. Pocztowski, *op. cit.*, s. 27.

³⁷ *Ibidem*, s. 27-29.

³⁸ M. Armstrong, *op. cit.*, s. 21.

³⁹ A. Pocztowski, *op. cit.*, s. 36.

⁴⁰ H. Król, A. Ludwiczynski (red.), *op. cit.*, s. 44.

⁴¹ Z. Janowska, *op. cit.*, s. 13.

o stopniu zaangażowania tego zasobu podczas pracy⁴². Zasoby ludzkie organizacji wyróżnia umiejętność uczenia się, zmiany, innowacji oraz dostarczania kreatywnych bodźców⁴³. Laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii z 1979 r., T. Schultz określił kapitał ludzki poprzez stwierdzenie, że wszystkie ludzkie zdolności są wrodzone, bądź nabyte. Każdy człowiek rodzi się z pewnym szczególnym zestawem genów, które określają jego wrodzone umiejętności, zdolności⁴⁴. Cechy, które przedstawiają wartość i mogą być wzbogacone za pomocą inwestowania, uważa się za kapitał ludzki. Odnosząc się do działalności przedsiębiorstw oraz powyższych stwierdzeń kapitał ludzki można zdefiniować jako kompozycję czynników, takich jak⁴⁵:

- cechy wnoszone przez człowieka, np. inteligencja, energia, pozytywna postawa, zaangażowanie;
- zdolności pracownika do uczenia się, np. wyobraźnia, chłonność umysłu, zdolności twórcze, zdrowy rozsądek;
- motywacja pracownika do dzielenia się informacjami i wiedzą, np. duch zespołowy i orientacja na cel.

Podsumowując powyższe można skonstatować, że zarządzanie zasobami ludzkimi jest to określona koncepcja zarządzania w obszarze funkcji personalnej organizacji, w której to zasoby ludzkie postrzegane są jako element aktywów przedsiębiorstwa oraz źródło konkurencyjności, postuluje się strategiczną integrację spraw personalnych ze sprawami biznesowymi, czynne znaczenie kierownictwa liniowego w rozwiązywaniu kwestii personalnych oraz wskazuje się na potrzebę formowania kultury organizacyjnej, integracji procesów personalnych, a także budowania zaangażowania pracowników jako narzędzi niezbędnych do osiągnięcia celów⁴⁶. Celem zarządzania zasobami ludzkimi jest zagwarantowanie firmie możliwości osiągnięcia sukcesów dzięki zatrudnionym w niej ludziom⁴⁷.

Pojęciem bliskoznacznym do zarządzania zasobami ludzkimi jest niewątpliwie potencjał ludzki, czyli ta część zasobów, która dopiero zostanie odkryta i powinna zostać jak najlepiej rozwinięta. Potocznie terminy zarządzanie zasobami ludzkimi i potencjał ludzki często są używane zamiennie. Podobnie jest z pojęciem kapitału ludzkiego, którego istotą są jednak cechy już istniejące oraz te, które dopiero czekają na odkrycie i rozwój,

⁴² A. Poczrowski, *op. cit.*, 36.

⁴³ M. Armstrong, *op. cit.*, s. 21.

⁴⁴ Za: H. Król, A. Ludwiczynski (red.), *op. cit.*, s. 44.

⁴⁵ H. Król, A. Ludwiczynski (red.), *op. cit.*, s. 44.

⁴⁶ A. Poczrowski, *op. cit.*, ss. 36-37.

⁴⁷ M. Armstrong, *op. cit.*, s. 20.

a które stanowią źródło obecnych i przyszłych wartości finansowych organizacji⁴⁸.

Podsumowanie

Poddając analizie dotychczasowe rozważania, na wyróżnienie zasługuje fakt, że ludzie – pracownicy wypełniający swoje zadania w organizacji, jako najważniejszy reprezentant czynnika pracy, odpowiadają za stan tak pozytywny, jak i negatywny, w jakim znajduje się przedsiębiorstwo. Każdy sukces organizacji, ale i każda porażka, zależą nade wszystko od ludzi – zarówno tych, którzy w niej pracują, jak i tych, którzy nią zarządzają. Działanie organizacji w ciągle zmieniającym się otoczeniu powoduje wzrost znaczenia posiadanych zasobów ludzkich, które na przestrzeni lat zaczęły być traktowane jako cenne aktywa a nie koszty. To właśnie pracownicy stanowią najbardziej wartościowy kapitał, który dzięki posiadanej wiedzy, kwalifikacjom i innym pożądanym cechom, dąży do osiągnięcia założonych krótko- i długoterminowych celów oraz realizacji strategii organizacji.

Na przestrzeni lat zmieniło się podejście do zarządzania tym kapitałem i funkcja personalna przestała być traktowana jako jedna z wielu, a zaczęła być doceniana przez naczelne kierownictwo organizacji. Pozyskiwanie, ocenianie, wynagradzanie oraz rozwijanie pracowników jest dla organizacji dużym wyzwaniem. Jednak wykwalifikowani, lojalni i zmotywowani pracownicy zaangażowani w realizację celów, są niezwykle cennym i trudnym do skopiowania elementem niezbędnym do osiągnięcia długotrwałej przewagi nad konkurentami.

Literatura

- Armstrong M., *Strategiczne zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- Bukowska U., *Interesariusze a zarządzanie zasobami ludzkimi*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie nr 711, Prace z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi”, Kraków 2006.
- Czermiński A., Grzybowski M., *Wybrane zagadnienia z organizacji i zarządzania*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni, Gdynia 1996.
- Janowska Z., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, PWE, Warszawa 2010.
- Kożusznik B., *Zachowania człowieka w organizacji*, PWE, Warszawa 2011.
- Król H., Ludwicyński A. (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Podręcznik*, PWN, Warszawa 2008.

⁴⁸ A. Poczowski, *op. cit.*, s. 292.

11. ROLA ZASOBÓW LUDZKICH W OSIĄGANIU SUKCESU ORGANIZACJI

- Krzakiewicz K. (red.), *Teoretyczne podstawy organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2008.
- Piwowarczyk J., *Partycypacja pracownicza i jej klasyfikacja*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie nr 711, Prace z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi”, Kraków 2006.
- Pocztowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, PWE, Warszawa 2003.
- Stoner J. A. F., Freeman R. E., Gilbert D. R. JR., *Kierowanie*, PWE, Warszawa 2001.
- Szałkowski A., *Zasoby ludzkie w organizacji w kontekście wiedzy*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie nr 711, Prace z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi”, Kraków 2006.
- Zajac Cz., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań 2007.

Autor

mgr Roma Sośnicka
Uniwersytet Ekonomiczny
w Poznaniu

12

OBSERWACJA JAKO METODA GROMADZENIA INFORMACJI O WARTOŚCI ORGANIZACJI. WYNIKI BADAŃ

Anna Kondak

Słowa kluczowe: wartość organizacji, wartości dla klienta, gromadzenie informacji, obserwacja, studium przypadku.

Wprowadzenie

Korzystanie z informacji na temat funkcjonowania różnych interesariuszy na rynku należy łączyć z procesami podejmowania decyzji. Ich rola sprawdza się do zmniejszenia niepewności określonego działania oraz zapewnienia większej trafności dokonanych wyborów. Tworzy to szczególne warunki do wykorzystywania obserwacji, jako jednej z metod gromadzenia informacji o wartości organizacji.

Celem głównym niniejszego opracowania jest przybliżenie, na gruncie teorii i praktyki, metody obserwacji, Badania własne dotyczyły funkcjonowania Banku Zachodniego WBK z perspektywy obsługi klienta oraz szeroko pojętej komunikacji pomiędzy firmą a konsumentem. Dzięki obserwacji uczestniczącej z wykorzystaniem kwestionariuszy badawczych pozyskano informacje mogą być przydatne dla praktyków biznesu oraz naukowców zainteresowanych zagadnieniami związanymi z zarządzaniem relacjami i kreowaniem wartości.

Badania własne poprzedzono studiami literaturowymi, które umożliwiły przybliżenie podstawowych zagadnień teoretycznych na temat wykorzystania obserwacji w zarządzaniu.

Zagadnienia teoretyczne

Aby rozpocząć rozważania na temat wartości organizacji, słuszne wydaje się wyjaśnienie samego pojęcia wartości. Wszystko co jest pożądane, godne i cenne dla jednostki, coś co stanowi cel dążeń, zbiór korzyści, które można

uzyskać, to przykładowe sposoby jej definiowania¹. W procesach wymiany przedsiębiorstwa dostarczają odbiorcom wartość, otrzymując w zamian inne wartości od klientów². Pojęcia wartości dla klienta pojawiają się w różnych nurtach nauk o zarządzaniu, uwzględniając publikacje takich autorów, jak J. Brillman³, M. Porter⁴, czy A. Payne i S. Holt⁵. Jak wskazują B. Dobiegała-Korona i T. Doligalski⁶ sam proces oraz istota kształtowania wartości opiera się na zapewnianiu takich zasobów, rozwiązań organizacyjnych oraz kompetencji, aby firma miała możliwość dostarczyć wybranej grupie odbiorców zbiór wartości, określony na etapie definiowania. Ponadto w obecnych warunkach rynkowych, uwzględniających postęp technologii informacyjnej i internetowej warto odwołać się do stanowiska T. Doligalskiego⁷ na temat wartości dostarczanych klientom z wykorzystaniem Internetu, tj. wartości: celu, komunikacji, wygody, doświadczeń, indywidualizacji, przynależności, czasu i bezpieczeństwa.

Zdaniem P. Doyle celem działań w kwestii definiowania wartości jest osiągnięcie przewagi wyróżniającej, czyli postrzeganych przez konsumentów różnic w wartościach im oferowanych, które powodują, że klienci wybierają ofertę danej firmy spośród innych⁸.

Kolejną ważną kwestią, w kontekście niniejszego opracowania, jest rola informacji w zarządzaniu wartością klienta. Należy zwrócić uwagę na obustronny proces jej wymiany, który uwzględnia⁹: nadawcę, odbiorcę, przekaz, kanał, sprzężenie zwrotne oraz kontekst sytuacyjny. Zarządzanie wartością klienta zakłada budowanie przez przedsiębiorstwa bazy wiedzy o klientach, według ich długookresowej wartości dla firmy. Z drugiej strony klienci pozyskują ważne dla nich informacje od przedsiębiorstwa.

Główne metody gromadzenia informacji od poszczególnych interesariuszy to¹⁰: obserwacja, wywiad, badanie ankietowe, eksperyment, test.

¹ Por. P. Bartkowiak, *Nowe wyzwania w obszarze tworzenia wartości dla klienta – proces współkreowania wartości dla klienta*, „Studia Oeconomicus Postawienia” 2014, vol. 2, no. 11, p. 198.

² Szerzej: T. Doligalski, *Zarządzania wartością klienta. Próba charakterystyki*, „Marketing i Rynek” 2013, nr 6.

³ J. Brillman, *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa 2001, s. 94.

⁴ M. Porter, *Przewaga konkurencyjna, Osiągnięcie i utrzymywanie lepszych wyników*, Helion, Gliwice 2006, s. 204.

⁵ A. Payne, S. Holt, *Diagnosing Customer Value: Integrating the Value Process and Relationship Marketing*, „British Journal of Management”, 2001, vol. 12(2), pp. 159-182.

⁶ B. Dobiegała-Korona, T. Doligalski (red.), *Zarządzanie wartością klienta. Pomiar i strategia*, Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa 2010, s. 433.

⁷ T. Doligalski, *Internet w zarządzaniu wartością klienta*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013, ss. 61-64.

⁸ P. Doyle, *Marketing wartości*, Wydawnictwo Felberg SJA, Warszawa 2003, s. 91.

⁹ Zob. J.W. Wiktor, *Komunikacja marketingowa*, PWN, Warszawa 2013, ss. 15-24.

¹⁰ R. Pieczykolan, *Informacja marketingowa*, PWE, Warszawa 2005, ss. 28-37.

Jak podaje J. Altkorn¹¹ obserwacja polega na niezauważonym, ukierunkowanym, zamierzonym i systematycznym postrzeganiu badanych obiektów w ich naturalnych warunkach według ustalonego z góry planu. Wyróżnia się obserwację standaryzowaną, niestandaryzowaną, bezpośrednią, uczestniczącą, pośrednią oraz jawną.

W opracowaniu podjęto próbę weryfikacji, czy i jak powyższe zjawiska są realizowane w praktyce gospodarczej.

Opis badań

Badania własne zrealizowano wykorzystując metodę obserwacji uczestniczącej oraz metodykę studium przypadku. Zrealizowano je w okresie 6-20 marzec 2017 r. Analizą objęto Bank Zachodni WBK.

Dążąc do podniesienia walorów poznawczych, zdecydowano się na celowy dobór obiektów badawczych¹². Wybrano 3 różne produkty banku, każdy z nich pochodził z odrębnej grupy ofertowej:

- założenie i korzystanie z konta dla studentów,
- założenie i korzystanie z konta walutowego,
- otrzymanie i korzystanie z karty kredytowej.

Informacje na temat każdego z produktów pozyskiwano kolejno poprzez dwukrotną rozmowę z pracownikiem w placówce banku¹³, dwukrotną rozmowę z konsultantem poprzez infolinię¹⁴ oraz analizę zasobów internetowych strony banku¹⁵.

Wyniki badania docelowo miały dać odpowiedź na następujące pytania badawcze:

1. Która z form kontaktu pozwala najpełniej zapoznać się z ofertą?
2. Która z form kontaktu najbardziej przekonuje do zawarcia umowy?
3. Która z form kontaktu jest najmniej skuteczna?
4. Jakie ograniczenia ma każda z form kontaktu? Czy ograniczenia wynikają z rodzaju kanału czy też z zarządzania komunikacją z klientami w konkretnym banku?
5. Jak można zminimalizować negatywny wpływ zidentyfikowanych ograniczeń na obsługę klienta?
6. Która forma kontaktu tworzy największą wartość dla klienta?

¹¹ J. Altkorn (red.), *Podstawy marketingu*, Instytut Marketingu, Kraków 2004, ss. 363-365.

¹² Na wybór produktów do analizy wpłynęła ich popularność oraz skierowanie do różnych grup docelowych.

¹³ Adres placówki banku: 31 Oddział w Krakowie, ul. Rakowicka 12.

¹⁴ Adres strony internetowej: <https://www.bzwbk.pl/>

¹⁵ Infolinia: 1 9999 (z telefonów komórkowych: 781 119 999).

W celu zebrania potrzebnych materiałów zaprojektowano trzy różne kwestionariusze badawcze. Każdy został odpowiednio przystosowany do odrębnego sposobu pozyskiwania informacji. Uwzględnione pytania zadane podczas badań zestawiono w tabeli 1.

Tabela 2. Pytania uwzględnione w kwestionariuszach badawczych

Placówka banku	Infolinia banku	Strona internetowa
1	2	3
<p>1. Wygląd placówki i pracowników</p> <p>a. Czy bank jest łatwy do odnalezienia?</p> <p>b. Czy w placówce są oznaczenia pozwalające określić w jakim miejscu można załatwić daną sprawę?</p> <p>c. Czy w banku przedstawione są aktualne promocje ofertowe/materiały reklamowe?</p> <p>d. Czy witryny oraz drzwi są czyste?</p> <p>e. Czy biurka oraz krzesła są uszkodzone?</p> <p>f. Czy pracownicy są ubrani zgodnie z obowiązującym <i>dress code</i>?</p> <p>g. Czy pracownicy posiadają identyfikatory?</p> <p>h. Czy pracownicy posiadają porządek na biurkach?</p> <p>2. Obsługa klienta</p> <p>a. Czy personel zauważył wejście klienta do placówki i starał się nawiązać kontakt wzrokowy?</p> <p>b. Czy czas oczekiwania na obsługę był satysfakcjonujący?</p> <p>c. Czy personel pierwszy powitał klienta?</p> <p>d. Czy personel był uśmiechnięty?</p>	<p>1. Kontakt telefoniczny</p> <p>a. Czy infolinia dostępna jest codziennie?</p> <p>b. Czy infolinia działa całodobowo, 7 dni w tygodniu?</p> <p>c. Czy połączenie z infolinią jest bezpłatne?</p> <p>d. Czy infolinia dostępna jest z telefonów komórkowych?</p> <p>e. Czy infolinia posiada intuicyjną strukturę?</p> <p>f. Czy infolinia umożliwia nawiązanie bezpośredniego połączenia z konsultantem?</p> <p>g. Czy czas na połączenie z konsultantem jest satysfakcjonujący?</p> <p>h. Czy konsultant przywitał się i przedstawił imieniem oraz nazwiskiem?</p> <p>i. Czy konsultant używał zwrotów grzecznościowych?</p> <p>2. Obsługa klienta</p> <p>a. Czy tempo rozmowy było odpowiednie?</p> <p>b. Czy informacje były przekazywane za pomocą zrozumiałego języka?</p> <p>c. Czy konsultant przerywał rozmowę klienta bądź nie dopuszczał go do głosu?</p> <p>d. Czy rozmowa była prowadzona w sposób mechaniczny?</p>	<p>1. Wygląd strony internetowej</p> <p>a. Czy strona internetowa wygląda profesjonalnie?</p> <p>b. Czy grafika jest odpowiednio dopasowana?</p> <p>2. Informacje na stronie internetowej</p> <p>a. Czy informacje są pogrupowane?</p> <p>b. Jak szybko można odnaleźć interesujący produkt oraz informacje?</p> <p>c. Jakie informacje można znaleźć na temat wyszukiwanych produktów?</p> <p>d. Czy są dostępne dodatkowe możliwości kontaktu?</p> <p>3. E-mail</p> <p>a. Ile wynosił czas oczekiwania na odpowiedź <i>e-mailową</i>?</p> <p>b. Czy <i>e-mail</i> zwrotny zawierał odpowiedzi na wszystkie pytania?</p> <p>c. Czy <i>e-mail</i> był utrzymany w stylu oficjalnym?</p> <p>d. Czy <i>e-mail</i> zawierał zwroty grzecznościowe?</p> <p>e. Czy <i>e-mail</i> zawierał informacje osobowe pracownika oraz możliwości kontaktu?</p>

1	2	3
<p>e. Czy personel zadawał pytania, aby rozpoznać potrzeby klienta?</p> <p>f. Czy personel starał się dobrać najbardziej optymalną ofertę?</p> <p>g. Czy personel zaproponował produkty dodatkowe?</p> <p>h. Czy personel informował klienta o wymaganych dokumentach potrzebnych do zawarcia umowy?</p> <p>i. Czy personel posługiwał się językiem zrozumiałym dla klienta?</p> <p>j. Czy personel rzeczowo odpowiadał na pytania klienta?</p> <p>k. Czy personel prezentował korzyści płynące z oferty?</p> <p>l. Czy personel zachęcał do skorzystania z oferty?</p> <p>m. Czy personel zachęcał do kontaktu w razie pytań i wątpliwości?</p> <p>n. Czy personel pożegnał się z klientem?</p> <p>o. Czy personel zaprosił klienta do ponownej wizyty?</p>	<p>e. Czy konsultant był kompetentny?</p> <p>f. Czy konsultant podsumowywał udzielone informacje powtarzając je jeszcze raz?</p> <p>g. Czy konsultant udzielił wszelkich informacji na temat produktu?</p> <p>h. Czy konsultant zaproponował przesłanie dodatkowych informacji np. na <i>e-mail</i>?</p> <p>i. Czy konsultant dopytał o dodatkowe problemy klienta?</p>	

Źródło: opracowanie własne.

Ponadto zebrane dane podzielono na wspólne grupy tematyczne, wyodrębniono kluczowe wymiary oceny oraz nadano im odpowiednie wartości procentowe, z uwagi na ich istotność w kontekście całego badania. Informacje te prezentują tabele 2-4.

Tabela 3. Ocena rozmowy w placówce banku

Kluczowe wymiary oceny:	Wartość procentowa
Wygląd placówki i pracowników	35%
Wygląd zewnętrzny placówki (a)	5%
Wygląd wewnątrz placówki (a, b, c, d, e)	15%
Prezentacja pracowników i ich stanowiska (f, g, h)	15%
Obsługa klienta	65%
Wejście (a, b)	10%
Nawiązanie rozmowy (c, d)	10%
Rozmowa (e, f, g, h)	15%
Ocena konsultanta (i, j, k, l)	20%
Zakończenie rozmowy (m, n, o)	10%
Razem	100%

Źródło: opracowanie własne

Podczas projektowania kwestionariusza oceniającego jakość pozyskiwania informacji w placówce banku, największą uwagę zwrócono na obsługę klienta, sposób przeprowadzenia rozmowy, kompetencje konsultanta oraz jego podejście do konsumenta (zob. tabela 2). Podobne wartości były kluczowe podczas uzyskiwania informacji poprzez infolinię (zob. tabela 3).

Tabela 3. Ocena rozmowy z konsultantem poprzez infolinię (rozmowa telefoniczna)

Kluczowe wymiary oceny:	Wartość procentowa
Kontakt telefoniczny	35%
Łatwość podjęcia kontaktu (a, b, c, d)	5%
Struktura infolinii (e, f)	10%
Czas oczekiwania na rozmowę (g)	10%
Kultura oraz zwroty grzecznościowe (h, i)	10%
Obsługa klienta	65%
Sposób obsługi (a, b, c, d)	10%
Wiedza oraz kompetencje konsultanta (e, f)	20%
Informacje o produkcie (g)	25%
Ogólne wrażenie po kontakcie z konsultantem (h, i)	10%
Razem	100%

Źródło: opracowanie własne.

W trakcie oceny pozyskiwania danych poprzez Internet najistotniejsza była kompletność informacji o produkcie oraz łatwość ich wyszukiwania w perspektywie całej strony internetowej banku. Za ważny aspekt uznano również kontakt poprzez *e-mail*, który wykorzystywano w celu zdobywania dodatkowych informacji nieobecnych na stronie internetowej oraz weryfikacji pojawiających się wątpliwości (zob. tabela 4).

Tabela 4. Ocena pozyskania informacji poprzez Internet w połączeniu z zadaniem pytania e-mailem do centrum obsługi

Kluczowe wymiary oceny:	Wartość procentowa
Wygląd strony internetowej	20%
Odczucia wizualne - wygląd strony (a)	5%
Grafika (b)	5%
Intuicyjność strony (c)	10%
Informacje na stronie internetowej	45%
Pogrupowanie informacji (a)	8%
Szybkość odnalezienia produktu (b)	12%
Informacje o produkcie (c)	17%
Dodatkowe możliwości kontaktu (d)	8%
E-mail	35%
Czas oczekiwania na odpowiedź (a)	10%
Kompletność odpowiedzi (b)	20%
Forma odpowiedzi (c, d, e)	5%
Razem	100%

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań

W pierwszej części badania dokonano oceny zakresu informacji pozyskanych dzięki każdej z form kontaktu. Uzyskano odpowiedź na pytanie, która z form kontaktu pozwalała najpełniej zapoznać się z ofertą.

W placówce banku udało się uzyskać informacje o braku konta dla studentów oraz zachęcenie do założenia „Konta godnego polecenia” wraz z przedstawieniem szczegółów oferty. Pracownik banku przedstawił również propozycję karty kredytowej oraz poinformował o wymaganych dokumentach do zawarcia umowy.

Podczas rozmowy poprzez infolinię konsultant udzielił informacji o braku specjalnej oferty skierowanej do studentów. Zachęcił do skorzystania z „Konta godnego polecenia”, w którym „wszystko jest za darmo”. Ponadto przekazał informacje dotyczące wymaganych dokumentów celem podpisania umowy z bankiem.

Na stronie internetowej banku pojawiły się różnice w zakresie działania infolinii. Zwrócono uwagę na sprzeczne informacje odnośnie czasu, w którym można przeprowadzić rozmowę z konsultantem. W celu założenia konta lub skorzystania z karty kredytowej każdorazowo następowało przekierowanie klienta do oddziału banku, na infolinię bądź stronę internetową.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wnioskować, że pozyskiwanie informacji poprzez Internet w połączeniu z zadaniem pytania e-mailem do centrum obsługi jest najlepszą formą zapoznawania się z ofer-

tą. W odczuciu obu osób biorących udział w badaniu uzyskała ona najwyższą ocenę i 100% skuteczności (zob. tabela 5). Sytuacja ta może wynikać z faktu, że jest to najbardziej bierna metoda. Klient nie ma bezpośredniego kontaktu z konsultantem, a przeglądu oferty może dokonywać w dowolnym momencie. Internet daje możliwość swobodnego zapoznania się z warunkami oraz dowolną ilość czasu na zastanowienie się. Dzięki temu nie występuje presja ze strony drugiej osoby, a w razie jakichkolwiek wątpliwości może je wyjaśnić poprzez kontakt *e-mailowy* lub czat.

Tabela 4. Ocena wartości tworzonej dla klienta przez bank w percepcji dwóch badaczy – tajemniczych klientów¹⁶

	Tajemniczy klient 1	Tajemniczy klient 2
Placówka banku	69%	93%
Infolinia	68%	80%
Internet oraz e-mail	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Kolejno dokonano obiektywnej oceny, która z form kontaktu najbardziej przekonuje klienta do zawarcia umowy. Najwiarygodniejszą metodą okazał się być bezpośredni kontakt w placówce banku. Podczas jednej wizyty można dopełnić wszystkie formalności oraz podpisać umowę. W przypadku wypełnienia internetowego wniosku bądź rozmowy telefonicznej, konieczne jest potwierdzenie swojej tożsamości oraz kolejny kontakt z kurierem, w celu podpisania umowy. W związku z tym cały proces zostaje wydłużony w czasie.

W kwestii form kontaktu, które okazały się najmniej skuteczne stwierdzono, że jest to infolinia, ponieważ klient musi dowiadywać się wszystkiego w formie słuchanej. Nie ma możliwości zapoznania się z ofertą w formie drukowanej. Doradca nie przesyła dokumentów celem zapoznania się z regulaminem. Klient nie ma czasu na zastanowienie się, czy też przemyślenie swojej decyzji. Konsultant może oddzwonić w późniejszym czasie, lecz fakt ten wydłuża czas ewentualnego podpisania umowy. Kontakt z infolinią to jedyny płatny kanał komunikacji z bankiem. Im dłuższa rozmowa oraz czas oczekiwania na połączenie z konsultantem, tym wyższy koszt dla klienta.

¹⁶ Tajemniczy klient (ang. *mystery shopping*) to przykład badania satysfakcji klientów. Dostarcza informacji na temat zachowań personelu usługowego oraz konsumentów. Podczas wykorzystywania tej metody badacz ma za zadanie wcielić się w postać potencjalnego klienta oraz zwrócić uwagę na różne czynniki panujące wewnątrz badanej firmy. Analizowana jest sama usługa, tj. jej jakość oraz spójność z marketingowymi założeniami przedsiębiorstwa. Badania są przeprowadzane przez osoby niezwiązane z przedsiębiorstwem. Wyróżnić należy 4 podstawowe typy badań: klasyczne – wizyta tajemniczego klienta w placówce firmy, telefoniczna, *online* oraz wideo, A. Czubała, A. Jonas, T. Smoleń, J. Wiktor, *Marketing usług*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006, s. 139.

Ostatnim obszarem analizy były ograniczenia, które pojawiają się w każdej z form kontaktu. Rozważano, czy problemy te wynikają z rodzaju kanału czy też z zarządzania komunikacją z klientami w konkretnym banku. Osobista wizyta w placówce banku posiada najmniej ograniczeń, ponieważ klient ma możliwość dokonania wszelkich czynności zgodnie z własnymi założeniami. Dodatkowo za pomocą bezpośredniej formy kontaktu, relacja banku z klientem może być odpowiednio kształtowana. Jedynymi zaobserwowanymi ograniczeniami jest fakt poświęcenia dodatkowego czasu klienta na dojazd oraz oczekiwanie w kolejce.

W przypadku infolinii, czas oczekiwania na obsługę jest zdecydowanie krótszy, lecz konsultant nie ma możliwości zweryfikowania dokumentów zdalnie, co powoduje, że skorzystanie z finalnej oferty wydłuża się w czasie. Ponadto sama rozmowa może być dla klienta niewystarczająca do jednoznacznego podjęcia decyzji. Może on odczuwać potrzebę zapoznania się ze szczegółami oferty oraz zastanowienia się. Kontakt *e-mailowy* jest najwolniejszą formą komunikacji klienta z bankiem. Konsument może uzyskać udostępnione przez stronę informacje oraz odpowiedzi na pojawiające się pytania. Chęć założenia przez klienta konta, bądź złożenie wniosku o kartę kredytową, zmusza konsumenta do odwiedzenia placówki, wykonania telefonu bądź złożenia zamówienia przez stronę internetową. Nie ma możliwości podpisania umowy z bankiem za pomocą poczty elektronicznej (jedynie, poprzez złożenie wniosku na stronie internetowej). W opinii autorki opracowania ograniczenia wynikają z rodzaju kanału, ponieważ podyktowane jest to dodatkowo względami bezpieczeństwa.

Podsumowanie

Największą wartość dla klienta tworzy Internet wraz z możliwością zadania pytania drogą elektroniczną (głównie *e-mail*). W przypadku banku BZ WBK forma ta daje możliwość uzyskania wszelkich potrzebnych informacji o dostępnej ofercie produktowej. Ponadto jest ona najwygodniejsza i najmniej angażująca konsumenta. Pozwala w łatwy, szybki i klarowny sposób porównać różne produkty banku. Wszelkie informacje odnośnie najważniejszych korzyści, opłat oraz potrzebnych dokumentów znajdują się w jednym miejscu. Klient nie musi zapamiętywać dużej ilości danych. W przypadku jakichkolwiek wątpliwości istnieje możliwość uzyskania dodatkowych informacji. Jeżeli chodzi o formę internetową, można skorzystać z zapytania *e-mail* bądź czatu *online* dostępnego na stronie banku.

Uwagi, które pojawiły się podczas realizacji badań, odnosiły się do każdego

z rodzaju pozyskiwania informacji. Podczas komunikacji poprzez infolinię, korzystając z numeru dla telefonów komórkowych, klient może w łatwy sposób ograniczyć koszt takiej rozmowy. Rozmowa ze standardowym numerem jest płatna dodatkowo według stawki operatora za minutę połączenia. W przypadku komunikacji *e-mailowej*, dużo wygodniejszą formą kontaktu z bankiem, jest możliwość skorzystania z czatu *online* dostępnego na stronie internetowej.

Ostatnim etapem pracy, wynikającym z przeprowadzonych badań oraz analizy uzyskanych wyników są spostrzeżenia dotyczące minimalizowania negatywnego wpływu zidentyfikowanych ograniczeń na obsługę klienta. Uwagi, które zdają się być istotne z punktu widzenia osoby pozyskującej informacje oraz korzystającej z usług banku, dotyczą każdej z form kontaktu. W placówce banku powinien pojawić się system obsługi klienta za pomocą elektronicznego zarządzania kolejką. W kontekście pozyskiwania informacji poprzez Internet, sygnowanie dokumentów podpisem elektronicznym przez klienta może usprawnić cały proces, bez uczestnictwa kurliera oraz bez wymogu wcześniejszego posiadania konta w innym banku. Podczas komunikacji poprzez infolinię dokumenty powinny zostać wysłane w formie elektronicznej na *e-mail*.

Uzyskane wyniki utwierdzają w przekonaniu, że obserwacja jest skuteczną metodą gromadzenia informacji. Daje ona wyczerpujący obraz dotyczący wartości organizacji. Przy jej wykorzystaniu możliwe jest sformułowane licznych zaleceń i wniosków, przydatnych zarówno dla analizowanego banku, jak i przedstawicieli innych komercyjnych marek w celu optymalizacji komunikacji z klientami.

Literatura

- Altkorn J. (red.), *Podstawy marketingu*, Instytut Marketingu, Kraków 2004.
- Bartkowiak P., *Nowe wyzwania w obszarze tworzenia wartości dla klienta – proces współkreowania wartości dla klienta*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2014, vol. 2, no. 11, 2014.
- Brilman J., *Nowoczesne koncepcje i metody zarządzania*, PWE, Warszawa 2001.
- Czubała A., Jonas A., Smoleń T., Wiktor J., *Marketing usług*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006.
- Dobiegała-Korona B., Doligalski T. (red.), *Zarządzanie wartością klienta. Pomiar i strategię*, Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa 2010.
- Doligalski T., *Internet w zarządzaniu wartością klienta*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013.
- Doligalski T., *Zarządzania wartością klienta. Próba charakterystyki*, „Marketing i Rynek” 2013, nr 6.
- Doyle P., *Marketing wartości*, Wydawnictwo Felberg SJA, Warszawa 2003.

- Payne A., Holt S., *Diagnosing Customer Value: Integrating the Value Process and Relationship Marketing*, „British Journal of Management”, 2001, vol. 12(2).
- Pieczykolan R., *Informacja marketingowa*, PWE, Warszawa 2005.
- Porter M., *Przewaga konkurencyjna, Osiągnięcie i utrzymywanie lepszych wyników*, Helion, Gliwice 2006.
- Wiktor J. W., *Komunikacja marketingowa*, PWN, Warszawa 2013.

OBSERVATION AS A METHOD OF COLLECTING INFORMATION ABOUT THE VALUE OF
A COMPANY. THE RESEARCH RESULTS

Summary

The main aim of consideration was to present observation as one of methods of collecting information. For the studies there was used the literature and done own research based on the designed questionnaires and observation. The subject of the studies was Bank Zachodni WBK; there were examined different kinds of the banking products and ways of collecting information. The results enable to estimate the bank service, effectiveness, and scope of gained data by various forms of contact. Also, they allow to draw conclusions about the methods which generate the largest customer value.

Keywords: business value, values for a client, collecting information, observation, case study.

Autor

lic. Anna Kondak
Akademia Górniczo-Hutnicza
im. Stanisława Staszica
w Krakowie
Wydział Zarządzania

13

SKUTECZNA KOMUNIKACJA MARKETINGOWA TELEKOMÓW W SYTUACJI ZMIANY PRZEPISÓW. WYNIKI BADAŃ

Adrian Konior

Słowa kluczowe: komunikacja marketingowa, rejestracja kart *prepaid*, telekomy, telefonia komórkowa.

Wprowadzenie

W czerwcu 2016 r. ustawa antyterrorystyczna¹ wprowadziła obowiązkową rejestrację przedpłaconych kart – modułów identyfikacji klienta (SIM, ang. *Subscriber Identity Module*) u operatorów sieci komórkowych. Każdy konsument dokonujący zakupu startera z kartą SIM, przed skorzystaniem z usług operatora, zobowiązany jest do podania swoich danych osobowych. Dostawca usług rozpoczyna świadczenie usług telekomunikacyjnych nie wcześniej niż po potwierdzeniu zgodności podanych przez abonenta danych. Głównym celem ustawy jest podwyższenie bezpieczeństwa Polaków dzięki ograniczeniu wykorzystania niezarejestrowanych kart *prepaid* podczas potencjalnych ataków terrorystycznych. Telekomy² są świadome, że zainteresowanie konsumentów takimi kartami ograniczy się w znaczący sposób oraz spowoduje trudniejsze pozyskanie nowego klienta. Dotychczasowi klienci zostali zmuszeni do rejestracji swoich kart u operatorów w nieprzekraczalnym terminie 01.02.2017. Z uwagi na powyższe, operatorzy wprowadzili czasowe pakiety promocyjne i kampanie komunikacji marketingowej w celu zachęcenia obecnych i potencjalnych klientów do skorzystania z oferty operatora.

Powyższe czynniki skłoniły do przeprowadzenia badań skuteczności wybranych kampanii komunikacji marketingowej telekomów. Ich celem było:

- pozyskanie informacji o nastawieniu klientów do zmiany przepisów;
- próba porównania kampanii komunikacji marketingowej operatorów w sytuacji zmiany przepisów;

¹ Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (Dz.U. 2016 poz. 904).

² Inaczej: przedsiębiorstwa telefonii komórkowej które świadczą usługi kompleksowych rozwiązań telekomunikacyjnych.

- zidentyfikowanie determinant skuteczności komunikacji marketingowej operatorów w nowym stanie prawnym.

Sformułowane cele skłaniają do wyjaśnienia podstawowych pojęć używanych w dalszej części opracowania.

Telekomy – specyfika pojęcia

Zapoznania się z informacjami prezentowanymi na portalach branżowych z obszaru telekomunikacji³ w wielu miejscach można spotkać się z określeniem „telekom”. Studia literaturowe nie pozwalają na odnalezienie definicji tego słowa, które jest używane w zastępstwie dla przedsiębiorstwa telekomunikacyjnego. Sformułowanie zostanie wyprowadzone na podstawie dwóch odrębnych definicji. Identyfikacja znaczenia tego określenia ułatwi odbiór treści zaprezentowanych w dalszej części niniejszego opracowania.

Według przepisów art. 55¹ kodeksu cywilnego⁴, przedsiębiorstwo jest definiowane jako zorganizowany zespół składników zarówno niematerialnych jak i materialnych z przeznaczeniem do prowadzenia działalności gospodarczej.

Telekomunikacja realizuje swoją misję poprzez rynek usług telekomunikacyjnych. Studia literaturowe nie pozwalają na określenie jednej, precyzyjnej definicji takiego rynku, która jest ogólnie obowiązująca. Do najprostszego ujęcia można zawrzeć rynek⁵ jako obszar zetknięcia popytu z podażą.

Prawo telekomunikacyjne nazywa operatorem⁶ przedsiębiorcę, który na podstawie przepisów, uprawniony jest do wykonywania działalności gospodarczej na terenie Polski oraz prowadzi działalność, która eksploatuje sieć publiczną lub świadczy usługi telekomunikacyjne w sieci publicznej.

Przedsiębiorstwem telekomunikacyjnym (czyli telekodem) możemy określić podmiot, który świadczy usługi kompleksowych rozwiązań telekomunikacyjnych. Jednocześnie stosuje on ofertę dostosowaną do potrzeb klienta w celu zapewnienia największej satysfakcji korzystania z usług.

³ Np. www.telepolis.pl, www.media2.pl czy www.telix.pl.

⁴ Art. 55¹ ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U.2014.0.121.)

⁵ W.M. Maziarz, *Rozwój rynku usług telekomunikacyjnych w warunkach kształtowania społeczeństwa informacyjnego w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013, s. 21.

⁶ Ustawa z 21 lipca 2000 r. prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2000 r., nr 73, poz. 852).

Komunikacja marketingowa

Współcześnie, prowadzenie dialogu⁷ pomiędzy przedsiębiorstwem a innymi podmiotami określane jest mianem komunikacji marketingowej. T. Taranko uważa, że komunikacja marketingowa⁸ obejmuje wszelkie procesy wymiany informacji pomiędzy dostawcami usług a ich otoczeniem rynkowym. Wymiana posiadanej wiedzy oraz tworzące się relacje generują niepowtarzalną wartość dla obu stron.

„Szerokie rozumienie komunikacji marketingowej sprawia, że w literaturze można spotkać się z poglądem utożsamiającym ją z marketingiem jako takim”⁹. Kampanie komunikacji marketingowej pozwalają na kontakt pomiędzy klientami a przedsiębiorstwem z wykorzystaniem wielu nowoczesnych narzędzi¹⁰. Nawiązane połączenie ma podnieść prawdopodobieństwo zakupu¹¹ produktu lub usługi danej marki. Według P. Jaworowicza, elementami które zawsze zawierają się w procesie komunikacji są¹²: nadawca, odbiorca i przekaz.

Do głównych instrumentów¹³ tworzących komunikację marketingową (ang. *communication mix*) należą: reklama, sprzedaż bezpośrednia, promocja sprzedaży i *public relations*.

Zdaniem T. Taranko, nowoczesnymi funkcjami komunikacji marketingowej są¹⁴:

- funkcja edukacyjna, dzięki której konsument otrzymuje zestaw informacji o produkcie przedsiębiorstwa;
- funkcja redukcji barier dostępu do oferty, która pozwala zmniejszyć wewnętrzne ograniczenia konsumentów do szybkiego zakupu;

⁷ J.W. Wiktor, *Promocja. System komunikacji przedsiębiorstwa z rynkiem*, PWN, Warszawa 2005, s. 7; B. Pilarczyk, *Reklama jako narzędzie komunikacji masowej* [w:] H. Mruk (red.), *Komunikowanie się w marketingu*, PWE, Warszawa 2004, s. 17.

⁸ T. Taranko, *Komunikacja marketingowa. Istota, uwarunkowania, efekty*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 19.

⁹ J.W. Wiktor, *Komunikacja marketingowa. Modele, struktury, formy przekazu*, PWN, Warszawa 2013, s. 53.

¹⁰ J. Kasprzycki-Rosikoń, J. Piątkowski (red.), *Crowdsourcing. Jak angażować konsumentów w świat marek*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2013, s. 34.

¹¹ J. Kall, *Branding na smartfonie. Komunikacja mobilna marki*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 28.

¹² P. Jaworowicz, M. Jaworowicz, *Event marketing w zintegrowanej komunikacji marketingowej*, Difin, Warszawa 2016, s. 30.

¹³ J. Żukowska, *Marketing communication*, Warsaw School of Economics, Warsaw 2015, p. 21.

¹⁴ T. Taranko, *Komunikacja*, op. cit., ss. 28-29.

- funkcja budowania doświadczeń nabywcy z produktem – generuje dla konsumenta nieznane dotąd doznania dzięki wykorzystaniu wielu zmysłów;
- funkcja zwiększania zaangażowania nabywcy – pozwala konsumentowi na interakcję z przedsiębiorstwem w postaci informacji zwrotnej;
- funkcja konkurencyjna, to wszelkie działania prowadzone przez przedsiębiorstwo celem wyróżnienia swojej oferty względem konkurentów.

Przegląd dostępnych badań rynku telefonii komórkowej w Polsce

Na polskim rynku telefonii komórkowej funkcjonuje 29 operatorów¹⁵, którzy świadczą usługi z wykorzystaniem sieci 2G, 3G oraz 4G. Używana technologia opiera się na cyfrowym systemie przesyłania transmisji głosu, wiadomości tekstowych i multimedialnych (SMS/MMS, ang. *Short Message Service/Multimedia Messaging Service*) oraz danych pakietowych. Zgodnie z najnowszym raportem¹⁶ przygotowanym przez Urząd Komunikacji Elektronicznej, na koniec roku 2016 operatorzy posiadali w swoich bazach 55,5 mln kart SIM. Nasycenie usług wyniosło 144,2% i było ono mniejsze o 2% w odniesieniu do końca 2015 r.

W raporcie słusznie zauważono pewną zależność – zmniejszający się wskaźnik nasycenia usługą telefonii komórkowej wynika z wprowadzonej w czerwcu 2016 r. ustawy antyterrorystycznej. Pozytywny aspekt tego rozwiązania przejawia się w zmniejszeniu liczby nieaktywnych kart SIM. Pozwala to na dokładniejsze ukazanie realnej sytuacji na rynku telefonii komórkowej w Polsce.

Metodyka i wyniki przeprowadzonych badań własnych

Na potrzeby niniejszego artykułu przeprowadzono analizę skuteczności kampanii komunikacji marketingowej wybranych operatorów, a mianowicie: Play, Orange, T-Mobile, Plus.

¹⁵ Raport o stanie rynku telekomunikacyjnego w 2016 roku, opublikowany przez Prezesa Urzędu Komunikacji Elektronicznej, Warszawa 2017, s. 19.

¹⁶ *Ibidem*, s. 20.

Miarą skuteczności¹⁷ jest stopień realizacji celu. W badanym przypadku za miernik skuteczności kampanii komunikacji marketingowej uznano liczbę zarejestrowanych kart SIM u operatorów.

Okres, w którym zbierane były dane do analizy, zawiera się w przedziale od czerwca 2016 r. do maja 2017 r. Badanie obejmowało klientów operatorów telefonii komórkowej w Polsce.

Podstawowe metody wykorzystane w badaniu to internetowa ankieta komputerowa oraz metoda studium przypadku. Badanie składało się z następujących etapów:

1. analiza wyników internetowej ankiety komputerowej;
2. analiza kampanii komunikacji marketingowej;
3. analiza studium przypadku – operator Plush;
4. analiza źródeł wtórnych.

I etap – Badanie obejmowało następujące pytania badawcze:

- Jaki jest stosunek klientów do obowiązku rejestracji kart *prepaid* w Polsce?
- Jak kłopotliwy dla klientów jest proces rejestracji karty *prepaid* u operatora?
- Jakie działania mobilizują klientów do rejestracji swojej karty *prepaid*?
- Jakie poczynania są prowadzone przez telekomy w celu zminimalizowania wskaźnika odejść klientów?

Badania ankietowe prowadzono wieloetapowo. Liczba respondentów została ogólnie ograniczona do 100 osób. Odpowiedzi udzielone przez respondentów przedstawiono w tabeli 1.

II etap – Badanie prowadzonych kampanii promujących rejestrację kart *prepaid* oraz zestawienie oferowanych bonusów ukazuje tabela 2.

III etap – Szczegółowe dane wybranej kampanii operatora sieci Plush zaprezentowano w tabeli 3. Działania komunikacji marketingowej operatora zostały zamieszczone w mediach społecznościowych, z wykorzystaniem takich aplikacji jak: Snapchat, Instagram, Facebook.

¹⁷ <https://mfiles.pl/pl/index.php/Skuteczność> (online: 25.06.2017).

Tabela 5. Zestawienie wybranych opinii respondentów

Pytania przedstawione ankietowanym	Możliwe odpowiedzi	Rozkład odpowiedzi [proc.]
Czy popierasz obowiązek rejestracji kart <i>pre-paid</i> w Polsce?	Tak	32
	Nie	58
	Nie mam zdania	10
Czy zarejestrowanie karty <i>prepaid</i> u operatora będzie dla Ciebie kłopotliwe?	Tak	59
	Nie	40
	Nie mam zdania	1
Czy bonusy oferowane przez operatorów mobilizują Cię do rejestracji karty <i>prepaid</i> ?	Tak	68
	Nie	15
	Nie mam zdania	17
Który z operatorów, w Twojej ocenie, oferuje najlepszą promocję oraz gratisy za rejestrację numeru w ofercie <i>prepaid</i> ?	Orange	28
	Play	39
	T-Mobile	10
	Plus	13
	Inny operator	10
Którego operatora kampania marketingowa, promująca rejestrację kart <i>prepaid</i> , zwróciła na siebie największą uwagę?	Orange	16
	Play	42
	T-Mobile	24
	Plus	8
	Inny operator	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Klienci mogli zapoznać się z kampanią i nawiązać kontakt z marką poprzez wykorzystanie urządzeń mobilnych, w szczególności smartfonów, tabletów oraz po części laptopów i komputerów PC.

Tabela 6. Przeprowadzone kampanie i benefity oferowane przez wybranych operatorów

Operator	Nazwa kampanii promującej rejestrację numerów	Oferowane bonusy
1	2	3
Orange	Historie na kartę: Zdążyć przed wiosną	1000 PLN oraz 100 GB na 30 dni
Play	#AKCJAREJESTRACJA	100-500 PLN oraz 10-100 GB na 30-60 dni; rok ważności konta
Plus	Rejestracja, jakiej nie było!	500 PLN oraz 50 GB na 30 dni; rok ważności konta
Plush	GIGA	

1	2	3
T-Mobile	Superloteria	10 GB co miesiąc do doładowania za min. 25 PLN przez rok, nielimitowane rozmowy na 30 dni, rok ważności konta
Virgin Mobile	#WYCZESANE	Zwrot 50% wartości pakietów

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

IV etap – Analiza źródeł wtórnych. Tabela 4 przedstawia obraz rynku *prepaid* w Polsce. W I kwartale liczba wszystkich kart SIM na polskim rynku wyniosła 52 mln i w porównaniu do IV kwartału 2016 r. spadła o prawie 2,8 mln. Utrzymująca się tendencja spadkowa jest efektem wprowadzenia w życie ustawy antyterrorystycznej, która wprowadziła – co już sygnalizowano – obowiązek rejestracji numerów w nieprzekraczalnym terminie 01.02.2017 r.

Tabela 7. Szczegóły kampanii Plush

„Plush & Suchar Codzienny przejmują salon Plusa”	
Grupa docelowa	Osoby w wieku 13-24 lat, 50/50 kobiety i mężczyźni
Czas trwania kampanii	5 dni
Liczba odtworzeń materiałów wideo	4,5 mln
Liczba odtworzeni materiałów wideo dotyczących Plusha i rejestracji karty SIM	3 mln
Liczba wyświetleń na Snapchacie	1,9 mln
Liczba wyświetleń Instastory na Instagramie	2,32 mln
Liczba wyświetleń video na Instagramie	185 tys.
Brandhero	Maskotka – misiek Plush
Współpraca	Popularni Influencerzy – Myku i Fafa z kanału „Suchar Codzienny”

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://nowymarketing.pl/a/10846,kampania-informujaca-o-koniecznosci-rejestracji-numerow-pre-paid-suchar-codzienny-plush-vizeum> (online: 22.06.2017).

Według danych¹⁸ Głównego Urzędu Statystycznego, od czerwca 2016 r. liczba aktywnych kart SIM (czyli takich, z których w ciągu trzech poprzedzających badanie miesięcy roku zostało wykonane jakiegokolwiek połączenie) spadła w Polsce o prawie 5,2 mln. Wskaźnik penetracji¹⁹ usług obniżył

¹⁸ <http://www.telepolis.pl/wiadomosci/gus-niecale-52-mln-aktywnych-kart-sim-na-koniec-1q2017,2,3,38694.html> (online: 30.04.2017).

¹⁹ <https://finanse.wp.pl/gus-penetracja-telefonii-komorkowej-spadla-do-135-3-na-koniec-marca-2017-r-6116516657419905a> (online: 30.04.2017).

się ze 142,4% na koniec grudnia 2016 r. do 135,3% na koniec marca roku następnego.

Tabela 8. Nominalna liczba kart SIM *prepaid* u operatorów w Polsce

Operator	Liczba kart SIM <i>prepaid</i> [w mln]		
	I kwartał 2016	IV kwartał 2016	I kwartał 2017
Orange	7,689	6,537	5,820
T-Mobile	5,303	4,022	3,533
Plus	3,752	3,191	2,83
Play	7,079	6,048	5,660

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów prasowych telekomów.

Pozytywnym aspektem przedstawionych wyników jest fakt, że prawdopodobnie po raz pierwszy liczba kart SIM w Polsce przybliżyła się do realnej wartości. Jak podają telekom²⁰, w terminie zarejestrowano prawie 69% użytkowanych kart *prepaid*.

Podsumowanie

Zgodnie z wprowadzoną ustawą antyterrorystyczną, Polacy musieli wykonać obowiązkową rejestrację swoich kart *prepaid* u operatorów telefonii komórkowej. Przeprowadzone badania wykazały, że konsumenci opowiadali się przeciwko wprowadzonym zmianom i nie udzielali poparcia dla obowiązkowej rejestracji kart SIM. Zaobserwowano, że nie wszyscy użytkownicy telefonów zarejestrowali swoje karty, co skutkowało odłączeniem tych abonentów od sieci. Przyczyną takich poczynań może być niechęć konsumentów do rejestracji oraz fakt, że wiele kart SIM nie było używanych ponieważ klienci przykładowo:

- otrzymali startery w ramach promocji prowadzonych przez telekomy,
- użyli starterów w celu przeniesienia numeru do konkurencyjnego operatora,
- jednorazowo wykorzystali starter do podania numeru w ogłoszeniu.

Zgodnie z analizą, po I kwartale 2017 r. największą liczbę zarejestrowanych kart przedpłaconych posiada operator sieci Orange. Na drugim miejscu uplasował się operator sieci Play. Jak przypuszczano, działania komunikacyjne operatorów miały na celu poinformowanie obecnych i potencjalnych klientów o konieczności rejestracji numerów *prepaid*.

Przedsięwzięcia telekomunikacyjne, w trakcie trwania okresu przeznaczonego na rejestrację, uruchomiły dodatkowe punkty, w których moż-

²⁰ <http://rpkom.pl/arttykul/1307702.html> (online: 03.02.2017).

na było dokonać rejestracji karty SIM. Nawiązano współpracę z licznymi jednostkami, takimi jak urzędy pocztowe, sklepy, kioski. Ponadto, niektórzy operatorzy zastosowali uproszczone procedury i umożliwili rejestrację przy pomocy bankowości internetowej. Z przeprowadzonych badań wynika, że pomimo licznych udogodnień, rejestracja kart *prepaid* była dla większości konsumentów uciążliwą czynnością.

Przed wprowadzeniem obowiązku rejestracji kart *prepaid* konsumenci deklarowali, że czasowe oferty promocyjne, dzięki którym można uzyskać dodatkowe pakiety minut/smsów/internetu, są najbardziej motywujące do zarejestrowania karty u operatora. W sierpniu 2016 r., czyli na początku okresu obowiązkowej rejestracji numerów, badani zdecydowali, że najbardziej zachęcającą ofertą jest propozycja operatora Play. W drugiej kolejności najbardziej motywującą ofertę przedstawił operator sieci Plus. W trakcie okresu rejestracji nastąpiła ostra rywalizacja pomiędzy graczami. Zaoferowano atrakcyjniejsze bonusy za rejestrację kart *prepaid*, co pozwoliło na zmianę w odbiorze nowych ofert promocyjnych przez konsumentów. Do wyżej wskazanych poczyniła przystąpiło kilku operatorów, dzięki czemu w październiku 2016 r. to Play i Orange, w odczuciach badanych, posiadali najlepszą ofertę na bonusy za rejestrację. W wyniku przeprowadzonych badań, należy stwierdzić, że bonusy oferowane przez operatorów Play i Orange wysoce przyczyniły się do osiągnięcia najlepszych rezultatów. Klienci wyżej wskazanych telekomów zarejestrowali największą liczbę kart, spośród wszystkich operatorów.

Przeprowadzone studium przypadku kampanii marketingowej operatora sieci Plus pozwala stwierdzić, że oferta i działania marketingowe operatora ukierunkowane są głównie na młodych użytkowników. Najważniejsza dla nich dobra zabawa, życie chwilą oraz bycie *on-line* „przez cały czas”. Dla takich osób liczy się szczególnie pozytywny kontakt z marką oraz nawiązywanie interakcji z osobami obsługującymi media społecznościowe operatora. Pomimo krótkiego czasu trwania, internetowa kampania komunikacji marketingowej okazała się zaskakująca, kreatywna i wysoce efektywna. Wykorzystanie mediów społecznościowych pozwoliło na dotarcie i zaangażowanie docelowej grupy odbiorców. Komercyjna współpraca marki Plus z kanałem „Suchar Codzienny” spowodowała dużo większy zasięg odbioru. Dzięki kooperacji możliwe było wzajemne kreowanie pozytywnego wizerunku obu marek.

Analiza kampanii marketingowych pozostałych operatorów wykazała stosowanie innowacyjnych i zintegrowanych działań, takich jak: reklama telewizyjna, videomarketing, loterie, gry, konkursy, akcje wirusowe oraz działania zgodne ze strategią komunikacji marketingowej 360 stopni.

Uzyskane wyniki utwierdziły w przekonaniu, że w analizowanych kampaniach szczególnie liczą się: dobra zabawa, angażowanie odbiorców, uła-

twianie formalności oraz oferowanie bonusów, co w świetle badań należy uznać za determinanty skuteczności komunikacji marketingowej operatorów w nowym stanie prawnym.

Literatura

- Jaworowicz P., Jaworowicz M., *Event marketing w zintegrowanej komunikacji marketingowej*, Difin, Warszawa 2016.
- Kall J., *Branding na smartfonie. Komunikacja mobilna marki*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015.
- Kasprzycki-Rosikoń J., Piątkowski J. (red.), *Crowdsourcing. Jak angażować konsumentów w świat marek*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2013.
- Maziarz W.M., *Rozwój rynku usług telekomunikacyjnych w warunkach kształtowania społeczeństwa informacyjnego w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013.
- Pilarczyk B., *Reklama jako narzędzie komunikacji masowej* [w:] H. Mruk (red.), *Komunikowanie się w marketingu*, PWE, Warszawa 2004.
- Raport o stanie rynku telekomunikacyjnego w 2016 roku opublikowany przez Prezesa Urzędu Komunikacji Elektronicznej, Warszawa 2017.
- Taranko T., *Komunikacja marketingowa. Istota, uwarunkowania, efekty*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015.
- Wiktor J.W., *Komunikacja marketingowa. Modele, struktury, formy przekazu*, PWN, Warszawa 2013
- Wiktor J.W., *Promocja. System komunikacji przedsiębiorstwa z rynkiem*, PWN, Warszawa 2005
- Żukowska J., *Marketing communication*, Warsaw School of Economics, Warsaw 2015.

Akty prawne

- Ustawa z 21 lipca 2000 r. prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2000 r., nr 73, poz. 852).
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (Dz.U. 2016 poz. 904).

Źródła internetowe

- <http://nowymarketing.pl/a/10846,kampania-informujaca-o-koniecznosci-rejestracji-numerow-pre-paid-suchar-codzienny-plush-vizeum> (online: 22.06.2017).
- <http://www.telepolis.pl/wiadomosci/gus-niecale-52-mln-aktywnych-kart-sim-na-koniec-1q2017,2,3,38694.html> (online: 30.04.2017).
- <https://finanse.wp.pl/gus-penetracja-telefonii-komorkowej-spadla-do-135-3-na-koniec-marca-2017-r-6116516657419905a> (online: 30.04.2017).
- <http://rpkom.pl/artukul/1307702.html> (online: 03.02.2017).
- <https://mfiles.pl/pl/index.php/Skuteczność> (online: 25.06.2017).

EFFECTIVE MARKETING COMMUNICATION OF TELECOMS IN THE SITUATION OF
CHANGING REGULATIONS. RESEARCH RESULTS

Summary

The main aim of this study was to make an attempt to compare marketing communication of wireless network operators in a changing regulatory environment. The article presents the circumstances which have introduced new rules occurring during purchasing prepaid cards. This study approximate essence of telecommunications companies as well as marketing communications. Afterwards was presented the review of the telecommunications market in Poland from 2016 and the method as well as results of authorial surveys.

Keywords: marketing communication, telecoms, prepaid card registration, mobile network, case study.

Autor

lic. Adrian Konior
Akademia Górniczo-Hutnicza
im. Stanisława Staszica
w Krakowie
Wydział Zarządzania

CZĘŚĆ III.
WYBRANE PROBLEMY
NAUK PRAWNYCH

14

KRYMINALIZACJA KONTAKTÓW HOMOSEKSUALNYCH W STAROŻYTNYCH ATENACH

Szymon Jakóbiak

Słowa klucze: homoseksualizm, prawo, Ateny, starożytność.

Wprowadzenie

Trudno mówić o homoseksualizmie u starożytnych Greków w obecnym rozumieniu tego terminu. Mimo licznych zachowanych źródeł kultury materialnej, jak choćby barwne malowidła przedstawiające sceny erotyczne, to społeczeństwo ateńskie należało do jednych z bardziej zachowawczych w sferach seksualności swoich obywateli. Warto za C. Reisberg zwrócić uwagę, że popęd płciowy uchodził za coś normalnego, coś naturalnego¹. Jednakże wymaga on pewnego ograniczenia, nałożenia na to ryz społecznych. Dlatego też życie seksualne, mimo że należące do tzw. sfery domowej, poddano licznym ograniczeniom prawnym ze strony państwa. Nie można pominąć również oddziaływania społecznego, w razie odstępstw od ogólnie przyjętych norm. Chodzi tutaj o pewnego rodzaju ostracyzm społeczny, eliminację z życia publicznego czy publiczne napiętnowanie.

Celem rozdziału jest zarysowanie problematyki ograniczeń w sferze seksualności starożytnych Greków ze szczególnym uwzględnieniem kontaktów o podłożu homoerotycznym. Kryminalizacja homoseksualizmu oraz prawodawstwo ateńskie to temat nieczęsto poruszany w polskiej literaturze naukowej i stanowi z pewnością pewnego rodzaju wyzwanie – nie tylko ze względu na ograniczony zakres źródeł, ale również na specyfikę poruszanego zagadnienia.

Patriarchalność społeczeństwa greckiego a seksualność Ateńczyków

Greckie społeczeństwo należące do typu patriarchalnego, gdzie szczególne miejsce zajmował mężczyzna, umożliwiała mu zaspokojenie popędu sek-

¹ C. Reinsberg, *Obyczaje seksualne starożytnych Greków*, tł. B. Wierzbicka, Uraues, Gdynia 1998, s. 163.

sualnego w ramach trzech różnych instytucji – małżeństwa, prostytucji oraz pederastii. Pierwsze dwie opierały się na stosunku podległości, zależności społeczności. Zarówno żona w stosunku do męża, jak i prostytutka w stosunku do swojego klienta. Zauważalną zmianę widać wyłącznie w obrębie pederastii. Ta instytucja łączyła wyłącznie równych sobie na płaszczyźnie społecznej partnerów, dwóch pełnoprawnych obywateli Aten. Stanowisko takie przedstawia C. Reinsberg², a potwierdzenie o patriarchalności społeczeństwa można znaleźć u takich badaczy, jak J.P. Vernant³, E. Wipszycka czy B. Bravo⁴.

Normy etyczne i prawne dopuszczały więc wyłącznie stosunki seksualne z własną żoną, prostytuującym się chłopcem lub kobietą oraz z eromenosem. Poza tym kręgiem osób inne kontakty były niedopuszczalne. Jak trafnie przedstawia więc C. Reinsberg, obiektem męskiej żądzy nie mogła być wolna, szanowana obywatelka. Wyjątkową ochroną objęte były więc niezamężne dziewczęta oraz poślubione zgodnie z obowiązującym prawem kobiety. Co ciekawe, wspomniana badaczka podkreśla również fakt, że szczególnie pilnowani mieli być niedorośli synowie Ateńczyków, by nikt nie oskarżył ich o prostytuowanie się za pieniądze⁵. Zdecydowanie inaczej kształtowała się pozycja niewolników i niewolnic. Grupa ta należała wyłącznie do właściciela i nie podlegała ochronie zapewnianej przez państwo. Taką tezę znów potwierdza A. Ziółkowski⁶ oraz L. Winniczuk⁷.

Pederastia grecka

Opis tego zjawiska występującego w społeczeństwie greckim nastrocza pewnych problemów związanych z jego klasyfikacją czy był to akt homoseksualny, czy też nie. Powtarzając za C. Reinsberg, że należy pederastię tłumaczyć dosłownie jako „miłość do chłopców”, badaczka postawiła śmiałą tezę, że wyłącznie ten przykład relacji społecznych można uznać za „jedyną prawdziwą miłość”⁸. Jako argument podaje nawiązanie szczególnej więzi intelektualno-duchowej, która łączyć miała partnerów. Natomiast same kontakty seksualne stanowić miały dodatek do tej relacji, pewnego

² C. Reinsberg, *op. cit.*, s. 163.

³ J.P. Vernant, *Człowiek Grecji*, tł. P. Bravo, Volumen, Warszawa 2002, ss. 184-185.

⁴ B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, tom I, PWN, Warszawa 2009, ss. 198-200.

⁵ C. Reinsberg, *op. cit.*, 165.

⁶ A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, PWN, Warszawa 2011, s. 404.

⁷ L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, PWN, Warszawa 2012, s. 270.

⁸ *Ibidem*, s. 124.

rodzaju tło. Podobnie jak w ocenie M. Żydek, która przywołuje tezę M. Foucaulta, że pederastia skupia się na „relacjach, jakie zawiązać się mogą między starszym, którego edukacja się zakończyła (...), a młodszym, który jeszcze nie został ukształtowany do końca (...)”⁹. Podkreśla się więc już tutaj pewnego rodzaju tezy wychowawcze jakie ma przenieść wyedukowany mężczyzna swojemu chłopcu, a nie aspekt seksualno-fizyczny. Również C. Reisberg stwierdza, że taka forma edukacji młodzieży zyskała powszechną akceptację społeczności, dzięki właśnie swym etycznym założeniom. Co za tym idzie pederastia nie musiała być ukrywana¹⁰.

Zarówno Dover jak i Reisberg stwierdzają zgodnie, że mężczyzna mógł mieć zarówno homo- jak i heteroseksualne preferencje. Natomiast wybór tej czy innej realizacji miłości między danym mężczyzną a osobą wynikał z takich czynników, jak: wiek, status społeczny czy z konwencji społecznej – a nie z pewnych indywidualnie określonych cech osobowościowych¹¹.

Reisberg stawia również tezę, którą autorowi opracowania jest trudno przyjąć. Mianowicie, że pederastia była pewnego rodzaju przywilejem, określonej grupy osób, będąc jednocześnie tematem tabu. Potwierdzenia nie znajduje to u M. Żydek, która jest zdania, że sam homoseksualizm „był cechą obyczajowości i nie spotykało się wobec niej większych przypadków nietolerancji i potępienia. Był on ważnym elementem kultury i nie wzbudzał tak licznych kontrowersji”¹². Przeczyć tezie Reisberg mogą również zabytki kultury materialnej przedstawiające erastesa i eromenosa oraz traktaty filozoficzne (np. w *Mowie Fajdrosa w Dialogach* Platona¹³).

U zbiegu granic – między pederastią a prostytutką męską

Jedynym wyznacznikiem czy daną relację należy zakwalifikować jako pederastię, a inną jako prostytutkę, była pozycja społeczna i prawna konkretnych partnerów. Jak już wspomniano pederastia mogła dotyczyć wyłącznie wolnych obywateli. Z tego można wysnuć tezę, że niewolnicy jako pewna grupa „podobywateli” nie była dostatecznie godna lub nie stała na takim poziomie rozwoju społeczno-filozoficznym jak ich właściciele, by spełniać wymagania stawiane erastesowi. Nie mówiąc już o tym, że ludzie w niewoli

⁹ M. Żydek, *Pederastia grecka w wybranych źródłach antycznych*, „Polityka” 2011, nr 2, s. 46.

¹⁰ C. Reinsberg, *op. cit.*, s. 124.

¹¹ *Ibidem*, s. 123.

¹² M. Żydek, *op. cit.*, s. 45.

¹³ Por. Platon, *Dialogi*, tł. W. Witwicki, Unia Wydawnicza Verum, Warszawa 2011, s. 5.

byli wykluczeni z jakiegokolwiek aktywności publicznej. Stanowisko to potwierdza C. Reisberg¹⁴.

Badacze tacy jak C. Reisberg¹⁵, R. Dover, ale również i polscy naukowcy, jak M. Nowak¹⁶ również podkreślają, że z pewnością musiały istnieć domy publiczne, w których usługi seksualne mieli wieść młodzi chłopcy, najczęściej niewolnicy. Podobnie jak do heter, także do męskich prostytutek przychodzili wyłącznie mężczyźni. Co ciekawe, państwo nie zwalczało męskiej prostytucji, a wręcz przeciwnie – czerpało z tego zysk. Mężczyźni, którzy prostytuowali się byli zmuszeni do płacenia publicznej daniny, podatku od prostytuowania się (πορνικὸν τέλος). Dopiero Solon istotnie zmienił pozycję społeczną męskich kurtyzan. Zabronił pod karą śmierci, by ateński obywatel, który kiedykolwiek zajmował się prostytucją mógł przemawiać na zgromadzeniu ludowym, obejmować urząd czy brać czynny udział w życiu publicznym. Doprowadziło to więc do wyrugowania takich osób z życia politycznego polis.

Kontekst sprawy Timarchosa

Jak wskazuje K. Sójka-Zielińska każdy Ateńczyk mógł oskarżyć drugiego obywatela bądź mieszkańca Aten zarzucając mu dokonanie danego czynu bądź złamanie ogólnie przyjętych norm społecznych. Nie musiało być ono faktyczne, wystarczyło, że dane wydarzenie było domniemywane z opisu sytuacyjnego¹⁷. Stanowisko to potwierdza Dover¹⁸, dodając, że w przypadku praktyk homoseksualnych, były one cennym źródłem do udzielania nagan moralnej. Sugerować to może częste korzystanie z takiego zarzutu w wytaczanych procesach sądowych.

Jednocześnie bardzo łatwo można było oskarżyć każdego, kogo można byłoby uznać za współwinnego bądź w najlepszym przypadku podlegającego lub namawiającego do danego przestępstwa. Z tego z kolei wyciągano wnioski, że mogło to się stać źródłem szkody, jaką mogłaby odczuć dana społeczność, co należy z całą stanowczością penalizować. Dover stawia więc tezę, że każdy czyn może posłużyć do zinterpretowania go na niekorzyść¹⁹. Wystarczy przy tym być odpowiednio zdeterminowanym, inteli-

¹⁴ C. Reinsberg, *op. cit.*, s. 152.

¹⁵ *Ibidem*, s. 156.

¹⁶ M. Nowak, *Uwagi o prostytucji w Atenach w V i IV w. p.n.e.*, „Przegląd Historyczny” 1998, nr 3, s. 347.

¹⁷ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Wolters Kluwers, Warszawa 2015, s. 32.

¹⁸ K.J. Dover, *Homoseksualizm grecki*, tł. J. Margański, Homini, Kraków 2004, s. 30.

¹⁹ *Ibidem*, s. 31.

gentnym i posługiwać się odpowiednio kategoriami moralnymi trafiającymi do określonej grupy adresatów.

W przypadku Timarchosa wielokrotnie ma się do czynienia z przeróżnymi zabiegami retorycznymi, na które wskazuje np. R. Dover²⁰, W. Lengauer²¹ czy M. Żydek²². Umiejętności w żonglowaniu figurami retorycznymi przez Ajschinesa dowodzi jego kunsztu i biegłości zarówno w prawie jak i filozofii, skąd wydobył on prawdy etyczne. Inne są również powody powstania samej mowy.

Sam proces Timarchosa uznaje się za pierwszy publiczny występ Ajschinesa przeciwko Demostenesowi [sam Ajschines mówi: „Nigdy dotąd, Ateńscy, nie wnosiłem przeciwko żadnemu z obywateli oskarżenia w procesie publicznym, ani nie występowałem z skargą (...)”²³]. Co ciekawe sama mowa związana jest z większym zagadnieniem natury polityczno-historycznej, bowiem sprawa związana była z polityką Aten w stosunku do Macedonii. Przywołując kontekst historyczny warto zaznaczyć, że genezy mowy należy poszukiwać u wydarzeń wokół pokoju Filokratesa. Wówczas to Demostenes i jego polityczni poplecznicy zdecydowali, iż nie będą popierali pokojowego rozwiązania kwestii z Macedonią i dlatego też postanowili wystąpić z publicznym oskarżeniem Ajschinesa. Wytoczyli przeciwko niemu powództwo o liczne zaniedbania związane z wykonywaniem misji poselskiej. Możliwość złożenia takiego oskarżenia dawała im procedura składania sprawozdań. Posłowie mieli obowiązek w ciągu 30 dni złożyć raport ze swoich działań, z wykonania (bądź nie) zadania powierzonego przez Zgromadzenie oraz rozliczyć się z pieniędzy otrzymanych na poczet podróży. Sama procedura miała być dwuetapowa. Wpierw przeprowadzano kontrolę finansową, czy aby na pewno nie doszło do nadużyć. Wówczas każdy obywatel mógł wnieść skargę. Demostenes oświadczył, że wniesie przeciwko Ajschinesowi taką skargę. Ajschines skorzystał z rozwiązania prawnego w postaci odpowiedzi kontrpowództwa, co automatycznie zawieszало sprawę wniesioną przez oskarżyciela. Jak podaje W. Lengauer skarga na Timarchosa miała uratować Ajschinesa przed procesem²⁴.

Sam Ajschines powołał się na procedurę „badania uprawnień retorów” zakładającą, że należy poddać osądowi, czy konkretnemu obywateli przysługują pełne prawa obywatelskie, czy nie powinien zostać ich pozbawiony w związku z pogwałceniem innych, równie ważnych ustaw. W razie odkry-

²⁰ K.J. Dover, *op. cit.*, s. 33.

²¹ W. Lengauer, *Przeciw Timarchosowi. Wstęp [w:] Ajschines, Mowy*, Prószyński-Ska, Warszawa 2004, s. 38

²² M. Żydek, *op. cit.*, s. 46.

²³ Ajschines, *Mowy*, tł. W. Lengauer, Prószyński-Ska, Warszawa 2004.

²⁴ W. Lengauer, *Przeciw Timarchosowi. Wstęp [w:] Ajschines, Mowy*, Prószyński-Ska, Warszawa 2004, ss. 36-41.

cia, że dany obywatel bezprawnie korzystał z przywilejów w postaci praw politycznych, zgodnie z tym co wcześniej wspomniano, groziła mu kara śmierci. Oskarżenie wymagało więc wykazania, że odpowiednie przepisy pozbawiają Timarchosa praw publicznych. Jako podstawę prawną wskazał unormowania Solona, co do prostytucji.

Polityka kryminalna Aten w zakresie praktyk homoseksualnej prostytucji na podstawie sprawy Timarchosa

Powstanie przepisów prawa ateńskiego dotyczących praktyk homoseksualnej prostytucji zawdzięcza się Ajschinesowi i *Mowie przeciwko Timarchosowi*. Co prawda badacze wskazują, że prawdopodobnie przytoczone w tejże mowie prawa są nieautentyczne, ale należy zachować szczególną ostrożność w tej materii. Zgodnie bowiem twierdzą naukowcy, że w trakcie procesu mówca czynił krótką przerwę, a stosowny tekst ustawy odczytywał sekretarz. To, co obecnie będzie podlegać analizie, to jak zaznaczył również W. Lengauer²⁵ w swoim wydaniu, stanowi kompilację wydawców starożytnych.

Pierwsze zastrzeżenie dotyczy kształcenia. Ajschines wskazuje, że to nauki i sposób wychowania kształtuje przyszłych obywateli. Wskazał, że nie w obrębie szkół „nie wolno tam przebywać osobom od nich starszym, chyba że jest to syn, brat lub zięć nauczyciela. Kto wejdzie tam wbrew prawu, podlega karze śmierci (...). Jeżeli gimnazjarcha zezwoli na to i nie usunie dorosłego z gimnazjonu, staje się winny naruszenia prawa o uwiedzeniu wolnego”²⁶. Przepis jasno wskazuje kogo należałoby obarczać za ewentualne „uwiedzenie wolnego”. Jest to również jasny obowiązek po stronie gimnazjarchów, aby czuwali nad rozwojem swoich podopiecznych z dala od dorosłych.

Prawo również normuje fakt stręczycielstwa, bowiem jak mówi Ajschines: „Wyraźnie zatem powiada prawo, że jeśli ojciec lub brat, lub stryj lub opiekun czy też ktokolwiek mający władzę prawną nad chłopcem wydaje go za opłatą na nierząd, nie wytoczy się sprawy chłopcu, lecz właśnie temu, kto stręczył, i temu, to ze stręczenia korzystał.(...) Prawo przewiduje karę jednakową dla obu, a chłopiec, gdy dorośnie, nie będzie musiał dawać utrzymania i mieszkania ojcu, który go stręczył, jednak po śmierci ma mu zapewnić pochówek zgodnie z tradycyjnym obyczajem”²⁷. Z tego przepisu jasno można wywnioskować, że sytuacja procesowa dziecka wydanego na

²⁵ W. Lengauer, *op. cit.*, s. 40.

²⁶ Ajschines, *Mowy*, tł. W. Lengauer, Prószyński-Ska, Warszawa 2004, s. 49.

²⁷ *Ibidem*, s. 50.

nierząd jest zupełnie inna od stręczyciela i korzystającego ze stręczycielstwa. Dziecko jest bowiem tutaj chronione prawem, nawet w przyszłości (co do utrzymywania i mieszkania ojca), z tym jednak zastrzeżeniem, że musi zapewnić ojcu zgodny z obyczajami pochówek. Wynikać to może z głębokiej religijności Greków i szacunku wobec sfery *sacrum*. Na uwagę wskazuje również samo wytlumaczenie ustanowienia tego prawa: „(...) żyjącego ojca prawo pozbawia korzyści z ojcostwa, ponieważ to on pozbawił syna prawa do wolności słowa (...)”²⁸.

Jeszcze innym przykładem jest prawo o gwałcie, gdzie napisano: „Jeśli obywatel ateński zadaje gwałt wolnemu chłopcu, jego opiekun wniesie pisemną skargę do tesmotetów i zaproponuje w niej karę dla sprawcy. Sprawcę skazanego przez sąd na śmierć, wyda się na stracenie Kolegium Jedenastu jeszcze tego samego dnia. Jeśli zostanie ukarany karą pieniężną i nie może zapłacić od razu musi to uczyć w ciągu jedenastu dni od procesu. Do czasu uiszczenia nałożonej grzywny pozostanie zamknięty w więzieniu. Tak samo mają być traktowani sprawcy takich przestępstw wobec niewolników”²⁹. Ciekawe w przepisie jest zrównania pozycji niewolników i wolnych chłopców, co do gwałtu. Zważywszy na fakt, że nie mieli oni takiej samej ochrony prawnej ze strony państwa, jest to unikalne rozwiązanie. Stanowić to więc może, że gwałt jako praktyka seksualna jest wysoce kryminalizowana i należy do przestępstw najsurowiej karanych – bez względu na pozycję ofiary³⁰.

Zakaz prostytucji pociąga również za sobą inne obostrzenia, np. w postaci wydania zakazów zajmowania określonych stanowisk: „Jeżeli Ateńczyk uprawia prostytucję, nie wolno mu zostać jednym z dziewięciu archontów ani piastować stanowisk kapłańskich, ani sprawować funkcji syndyka publicznego, ani obejmować żadnego urzędu czy to w polis, czy poza nią, tak w drodze losowania, jak i z wybory. Nie może zostać wysłany jako herold, nie wolno wyrażać swojej opinii, nie wolno uczestniczyć w publicznych obrzędach ofiarnych ani nosić wieńca wraz z innymi obywatelami, nie wolno mu znajdować się w obrębie oczyszczonych rytualnie miejsc agory. Jeśli ktoś, komu dowiedziono prostytucji, tak postępuje będzie ukarany śmiercią”³¹. Takie rozwiązanie powoduje obligatoryjne wyrzucenie na margines społeczny, utratę wszystkich praktyczne praw publicznych, i co najważniejsze, obniża status społeczny danej osoby parającej się prostytucją. Można więc ogólnie skonstatować, że taka osoba była bardzo nisko postawiona w hierarchii społecznej Aten.

²⁸ Ajschines, *op. cit.*, s. 51.

²⁹ *Ibidem*, s. 52.

³⁰ K.J. Dover, *op. cit.*, ss. 40-42.

³¹ Ajschines, *Mowy*, tł. W. Lengauer, Prószyński-Ska, Warszawa 2004, s. 54.

Prawo również unormowało kto może przemawiać na Zgromadzeniu poprzez wyliczenie wyjętych z takiego prawa: „A komu nie zamierzał udzielać głosu? Tym, którzy prowadzą życie haniebne. To właśnie im prawo zabrania przemawiać na Zgromadzeniach”³². Związane to było bezpośrednio z kwestią Timarchosa, którego Ajschines oskarżył nie tylko o praktyki homoseksualnej prostytucji, ale również o roztrwonienie majątku mówiąc: „Prawodawca uznał, że porządny człowiek, nawet jeśli mówi w sposób niewyszukany i bez znanstwa, może powiedzieć coś pożytecznego dla słuchaczy, a słowa rozpustnika, który wystawia na pośmiewisko własne ciało i haniebnie przepuszcza ojcowski majątek, nigdy nie przyniosą im (tj. wspólnocie) korzyści. Takim to obywatelom nie wolno wchodzić na mównicę, nie wolno przemawiać do ludu”³³.

Podsumowanie

Kryminalizacja kontaktów homoseksualnych w starożytnych Atenach przebiegała w dwóch sferach. Prawo, przewidywało różnego rodzaju sankcje za prowadzenie barwnego i rozwiązłego trybu życia poczynając od grzywienia a na wykluczenia z życia publicznego skończywszy. Jednakże jest to tylko jedna sfera. Natomiast druga to życie społeczne. Tutaj prostytucja równała się ostracyzmowi społecznemu, napiętnowaniu, a w konsekwencji prowadziła do wyrzucenia na margines społeczny.

Przegląd unormowań prawnych zawartych w *Mowie przeciwko Timarchosowi* to przykład świadomego działania państwa zmierzającego do wyrugowania z życia danej *polis* prostytucji. Choć jednocześnie należy wspomnieć o tym, że nieodzownym elementem każdego z wyżej wymienionych unormowań był jego aspekt finansowy. Tym samym dopuszczono akceptowalną społecznie pederastię, która takiej sfery była pozbawiona i opierała się na wzajemnym szacunku dwójki, równorzędnych partnerów.

Ostatnim ważnym elementem, w ocenie autora opracowania, jest fakt zrównania ochrony państwa w stosunku do ofiar gwałtu. Przy czym trzeba zaznaczyć, że poprzez termin gwałt również uważa się praktykę homoseksualną za opłatą. Bez względu na pozycję społeczną gwałconego, przysługiwała mu jednolita ochrona państwa. Zarówno więc chłopiec wolny, jak i niewolnik mogli liczyć na pomoc ze strony państwa (w teorii). Jest to zupełnie inne podejście do niewolnictwa, niż przedstawiane dotychczas, gdzie niewolnik stanowi tylko jeden z licznych składników majątkowych swego pana. Dowodzi to tylko wysokiej oceny prawodawców, że gwałt

³² Ajschines, *op. cit.*, ss. 57-58.

³³ *Ibidem*, s. 59.

w rozumieniu antycznym, jest przestępstwem, które zasługuje na jeden z drastycznych środków karnych – wykluczenie ze społeczności.

Literatura

- Ajschines, *Mowy*, tł. W. Lengauer, Prószyński-Ska, Warszawa 2004.
Bravo B., Wipszycka E., *Historia starożytnych Greków*, tom I, PWN, Warszawa 2009.
Dover K. J., *Homoseksualizm grecki*, tł. J. Margański, Homini, Kraków 2004.
Nowak M., *Uwagi o prostytucji w Atenach w V i IV w. p.n.e.*, „Przegląd Historyczny” 1998, nr 3
Reinsberg C., *Obyczaje seksualne starożytnych Greków*, tł. B. Wierzbicka, Uraeus, Gdynia 1998.
Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Wolters Kluwers, Warszawa 2015.
Vernant J.P., *Człowiek Grecji*, tł. P. Bravo, Volumen, Warszawa 2002.
W. Lengauer, *Przeciw Timarchosowi*. Wstęp [w:] Ajchines, *Mowy* Prószyński-Ska, Warszawa 2004.
Żydek M., *Pederastia grecka w wybranych źródłach antycznych*, „Polityka” 2011, nr 2.

THE CRIMINALISATION OF HOMOSEXUALITY IN ANCIENT ATHENS

Summary

This article elaborates Greek homosexuality in ancient times. In sociological context we have to look at this issue. I proffer two oppositional areas: domestic and outdoor in Athenian society. In my opinion there exist dependence between patriarchy and man's sexual life (marriage, prostitution, pederasty). Ancient pederasty in Greek significance is extensively write-up. I bring out differences between male prostitution and pederasty. This thoughts are background for Timarchus case. On the grounds of Aeschines Against Timarchos I present Athenian political crime as to homosexual, male prostitution.

Keywords: homosexuality, law, Athens, ancient times.

Autor

lic. Szymon Jakóbiak
Uniwersytet Śląski
w Katowicach

15 EWOLUCJA PRZEPISÓW DOTYCZĄCYCH RECYDYWY

Kinga Bąk

Słowa kluczowe: ewolucja recydywy, historia recydywy.

Wprowadzenie

Analiza ewolucja przepisów w zakresie recydywy jest bardzo ważna z uwagi na zmiany, jakie zaszły w jej kształcie. Historia powrotności do przestępstwa ma podstawowe znaczenie w ocenie polityki kryminalnej w tym zakresie. Pozwala na modyfikację stosowanych środków lub tworzenie nowych, z uwagi na zmiany społeczne i wzrost lub spadek zjawiska recydywy.

W opracowaniu zaprezentowano przemiany przepisów prawnych w zakresie recydywy karno-materialnej oraz recydywy penitencjarnej.

Celem rozdziału jest zobrazowanie charakteru przemian uregulowań prawnych zjawiska recydywy na przestrzeni stuleci z rozróżnieniem na recydywę karno-materialną oraz recydywę penitencjarną.

Ewolucja recydywy w prawie karnym materialnym

Regulacje dotyczące recydywy w prawie karnym odnaleźć można już w statutach Kazimierza Wielkiego wydanych w połowie XIV w., które są określane również jako statuty wiślicko-piotrkowskie¹. Recydywę definiowano w nich jako przestępstwo „zawodowego łotrowania”, za które przewidziana była kara infamii uznająca przestępcę za człowieka szkodliwego i powodująca utratę czci i praw obywatelskich. W ujęciu historycznym jednym z ważniejszych okresów dla rozwoju uregulowań prawnych recydywy był wiek XVI, gdyż już wtedy zjawisko to stanowiło okoliczność obciążającą przy wymiarze kary, zwłaszcza w przypadku trzykrotnego popełnienia przestępstwa, a ponadto wprowadzono kontrolę recydywistów, tzw. *regestra maleficorum*, czyli rejestr złoczyńców². W 1818 r., gdy powstało Króle-

¹ M. Handelsman, *Prawo karne w statutach Kazimierza Wielkiego*, Księgarnia E. Wende, Warszawa 1909, ss. 128-130.

² S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1921, s. 43.

stwo Polskie, uchwalono kodeks karzący, którego unormowania przyjęto z kodeksów karnych Austrii i Prus³. Kodeks ten przewidywał zaostrenie kar wymierzonych za popełnienie więcej niż jednej zbrodni, pozostających w zbiegu, jednak nie przewidywał zaostrenia kary w przypadku powrotu do przestępstwa. Dopiero odzyskanie przez Polskę niepodległości w roku 1918, stało się przyczyną do uchwalenia pierwszego polskiego kodeksu karnego.

Kodeks karny z 1932 r.⁴ stanowił kolejny przełom w obszarze recydywy. Według art. 60 wspomnianego kodeksu⁵, zjawisko recydywy występowało, jeżeli sprawca, w ciągu 5 lat po odbyciu kary w kraju lub za granicą, w całości lub w części lub przynajmniej w trzeciej części albo w ciągu 5 lat po opuszczeniu zakładu zabezpieczającego, popełnił nowe przestępstwo z tych samych pobudek lub należące do tego samego rodzaju⁶. W takim przypadku sąd mógł zastosować nadzwyczajne obostrzenie kary w stosunku do sprawcy. Ustawodawca wprowadził zakaz orzekania przez sąd aresztu w sytuacjach, w których możliwy był wybór pomiędzy karą aresztu, a karą więzienia. W przypadku ustalenia trzykrotnego powrotu do przestępstwa, sąd obligatoryjnie zarządził umieszczenie skazanego w zakładzie dla niepoprawnych po odbyciu kary⁷.

Analizowana ustawa przewidywała podział przestępców uwzględniający recydywistów wielokrotnych, przestępców zawodowych i z nawyknięcia oraz wykazujących wstręt do pracy⁸. Kodeks karny bardzo liberalnie traktował recydywę, gdyż tylko jej wybrane przypadki zasługiwały na surową karę. Ogromną rolę odgrywał sędzia, gdyż to on decydował o wymierzeniu kary do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę oraz o zastosowaniu środków zabezpieczających w postaci zakładu dla niepoprawnych. W przypadku możliwości wyboru kary aresztu lub kary więzienia sędzia był zobowiązany do orzeczenia kary więzienia⁹. Sądy bardzo rzadko stosowały nadzwyczajne zaostrenie wymiaru kary wobec

³ J. Migdał, *Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 roku*, Arche, Gdańsk 2006, s. 20.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571).

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94).

⁷ J. Majewski, *Powrót do przestępstwa* [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 881.

⁸ T. Szymanowski, *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, ss. 34-36.

⁹ R. G. Hałas, *Powrót do przestępstwa* [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014, ss. 357-360.

recydywistów¹⁰. Większość uregulowań kodeksu karnego z 1932 r. obowiązywała w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a część z nich znajduje się także w obecnym kodeksie karnym¹¹.

W tym okresie dokonano bardzo ważnych zmian ustawowych dotyczących odpowiedzialności karnej recydywistów. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć bez wątpienia ustawę z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności¹². Na mocy tej ustawy m.in. skrócono okres odbywania kary koniecznej dla otrzymania warunkowego zwolnienia z dwóch trzecich do jednej drugiej oraz zaliczenie każdego dnia, szczególnie starannie wykonanej pracy, na poczet dwóch dni okresu potrzebnego do warunkowego zwolnienia¹³.

Ustawę z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu¹⁴ uchyliła ustawa z dnia 29 maja 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności¹⁵. Ustawa ta już nie zakładała możliwości zaliczenia każdego dnia wykonanej sumiennie pracy na poczet czasu potrzebnego do uzyskania warunkowego zwolnienia. Przepisy te wprowadzały ograniczenia dotyczące możliwości orzeczenia warunkowego zwolnienia wobec recydywistów polegające w szczególności na możliwości ubiegania się o zwolnienie warunkowe przez skazanych, które mogło nastąpić dopiero po odbyciu, co najmniej dwóch trzecich kary, ale nie wcześniej niż po roku odbywania kary. Jednocześnie zwolnienie recydywistów było możliwe jedynie w szczególnie uzasadnionych przypadkach.

Szczegółowe unormowania dotyczące recydywy odnaleźć można także w aktach prawnych z okresu PRL. Pierwszym przykładem świadczącym o licznych poszukiwaniach rozwiązań problemu recydywy był projekt kodeksu karnego z 1956 r. Należy wymienić również: dekret z dnia 4 marca 1953 r. o wzmożeniu ochrony własności społecznej¹⁶, dekret z dnia 4 mar-

¹⁰ W. Zalewski, Powrót do przestępstwa [w:] R. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2015, ss. 429-432.

¹¹ D. Pleńska, *Zagadnienia recydywy w prawie karnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974, s. 42.

¹² Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. 1951 nr 58 poz. 399).

¹³ T. Szymanowski, *Recydywa*, *op. cit.*, s. 54.

¹⁴ Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności.

¹⁵ Ustawa z dnia 29 maja 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. z 1957 r. nr 031, poz. 134).

¹⁶ Dekret z dnia 4 marca 1953 r. o wzmożeniu ochrony własności społecznej (Dz.U. 1953 nr 17 poz. 68).

ca 1953 r. o ochronie własności społecznej przed drobnymi kradzieżami¹⁷ oraz ustawę z dnia 18 czerwca 1959 r. o odpowiedzialności karnej za przestępstwo przeciwko własności społecznej¹⁸.

Nie należy zapominać także o projekcie kodeksu karnego z 1956 r., który jednak nie został zatwierdzony, ale wprowadził szereg istotnych zmian dotyczących recydywy. Powrót do przestępstwa stanowił okoliczność obciążającą bez względu na rodzaj winy, rodzaj popełnionego przestępstwa i orzeczonej kary oraz upływ czasu, który jednak miałby znaczenie w przypadku zatarcia skazania. W pewnych rozwiązaniach projekt kodeksu karnego z 1956 r. był łagodniejszy niż kodeks karny z 1932 r., co było widoczne przede wszystkim w odpowiedzialności karnej recydywistów¹⁹.

Następnymi krokami zmierzającymi do uszczegółowienia zagadnienia recydywy było przygotowanie i opublikowanie dwóch projektów kodeksu karnego w latach 1963 oraz 1966. Projekty te zakładały uprzednie popełnienie przestępstwa za okoliczność obciążającą lub wpływającą na zaostrzenie wymierzonej kary²⁰.

Dopiero nowelizacja kodeksu karnego z 1969 r.²¹ wprowadziła zaostrzenie kary w przypadku powrotu do przestępstwa. Podzielono recydywę na ogólną i specjalną. Według art. 60 § 1 k.k. (kodeks karny) z 1969 r.²² recydywa specjalna podstawowa miała miejsce w przypadku, gdy sprawca skazany za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności popełnił, w ciągu 5 lat po odbyciu, co najmniej 6 miesięcy kary, umyślne przestępstwo podobne do przestępstwa, za które był już skazany. Recydywa specjalna wielokrotna uregulowana w art. 60 § 2 k.k. z 1969 r.²³ zachodziła w sytuacji, gdy sprawca skazany dwukrotnie w warunkach recydywy specjalnej podstawowej, który odbył już łącznie co najmniej rok pozbawienia wolności, w ciągu 5 lat po odbyciu ostatniej kary, popełnił ponownie umyślne przestępstwo z chęci osiągnięcia korzyści majątkowej albo o charakterze chuligańskim, podobne przynajmniej do jednego z poprzednio

¹⁷ Dekret z dnia 4 marca 1953 r. o ochronie własności społecznej przed drobnymi kradzieżami (Dz.U. 17 nr 17 poz. 69).

¹⁸ T. Szymanowski, *Recydywa*, *op. cit.*, s. 54; Ustawa z dnia 18 czerwca 1959 r. o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej (Dz.U. 1959 nr 36 poz. 228).

¹⁹ *Projekt Kodeksu Karnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956, s. 4.

²⁰ *Projekt Kodeksu Karnego Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1963 roku oraz *Projekt Kodeksu Karnego Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1966.

²¹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

popęlnionych przestępstw²⁴. Popęlnienie przestępstwa w warunkach recydywy specjalnej powodowało nadzwyczajne zaostrenie kary. Sądy miały możliwość podwojenia lub potrojenia dolnego ustawowego zagrożenia z możliwością przekroczenia górnej granicy o połowę. Dodatkowo w przypadku recydywy specjalnej, sądy były zobowiązane obligatoryjnie orzekać karę pozbawienia wolności, natomiast zakazano stosowania warunkowego zawieszenia wykonania kary. Wprowadzono także środki po zwolnieniu skazanego w warunkach recydywy specjalnej z zakładu karnego, którymi były ośrodek przystosowania społecznego oraz nadzór ochronny²⁵.

Podstawowymi przesłankami tej kodyfikacji były niewątpliwie obserwacja niedoboru prawa w zakresie zwalczania recydywy oraz świadomość wysokiego wskaźnika recydywy na tle innych przestępstw. Spowodowało to konieczność zaostrenia kar wymierzanych recydywistom. Istotnymi założeniami przeprowadzenia kodyfikacji w zakresie zagadnienia recydywy było wprowadzenie podziału recydywy, którego kryterium stanowiły rodzaj i społeczne niebezpieczeństwo przestępstwa oraz wielokrotność skazań, a także wprowadzenie obligatoryjnego zaostrenia kary w przypadku powrotu do przestępstwa oraz wprowadzenie nowych środków mających na celu zwalczanie recydywy, np. nadzór ochronny, w którym pobyt nie mógł być dłuższy niż 5 lat i ośrodek przystosowania społecznego²⁶. Do kodeksu z 1969 r. wprowadzono określenia, takie jak uprzednie skazanie i powrót do przestępstwa, które stanowiły podział przestępczości powrotnej. Wśród kryteriów podziału można wyróżnić: rodzaj przestępstwa, forma winy, wielokrotność poprzednich kar, rodzaj i wysokość poprzednich skazań oraz czas, jaki upłynął od wykonania całości lub części kary²⁷. Tak uregulowana recydywa należała do najsurowszych w Europie, a przeciwdziałanie recydywie było uważane za skrajnie represyjne²⁸.

Przez kolejne lata w Polsce miało miejsce polityczne i społeczne ożywienie, które zostało przerwane wprowadzeniem stanu wojennego w dniu 13 grudnia 1981 r. Owo ożywienie nastąpiło również w reformie prawa karnego. Czego przykładem były dwa projekty nowelizacji przepisów prawa karnego z 1989 r. Jeden z nich został opracowany przez Komisję Ministerstwa Sprawiedliwości, natomiast drugi przez Komisję Kodyfikacyjną, która została powołana przez Ogólnopolskie Forum Pracowników Wymia-

²⁴ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny.

²⁵ J. Majewski, *op. cit.*, s. 882.

²⁶ S. Batawia, *Sankcje wobec recydywistów w projekcie w projekcie k.k. a problematyka kryminologiczna recydywy*, „Państwo i Prawo”, KNP PAN, Warszawa 1968, ss. 259-260.

²⁷ S. Ziemiński, *Klasyfikacja skazanych*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973, ss. 45-50.

²⁸ A. Marek, *op. cit.*, s. 316.

ru Sprawiedliwości NSZZ „Solidarność”. Kilka lat później rozpoczęły się liczne przemiany ustrojowe.

Z uwagi na brak rezultatów w obszarze malejącej liczby recydywistów, mimo tak rygorystycznych regulacji, nowelizacją z dnia 23 lutego 1990 r. zrezygnowano z instytucji ośrodka przystosowania społecznego oraz nadzoru ochronnego²⁹. Ustawą z dnia 12 lipca 1995 r.³⁰ powrócono do modelu, który po stronie sędziego pozostawiał możliwość stosowania obostrzeń wymiaru kary. Wspomniana nowelizacja nie przewidywała już obligatoryjnego podwyższania przez sąd dolnego zagrożenia kary w przypadku recydywy specjalnej³¹.

Taki model został uwzględniony także podczas nowelizacji kodeksu karnego z 1997 r. Utrzymano brak nadzwyczajnych obostrzeń dolnej granicy sankcji, zniesiono zakaz stosowania warunkowego zawieszenia wykonania kary oraz nie orzekano o środkach zabezpieczających wobec recydywistów. Sąd miał jeszcze większe kompetencje w wyborze środków reakcji karnej³². W przypadku recydywy podstawowej najważniejsze zmiany miały polegać na zobowiązaniu sądu do zaostrenia kary w taki sposób, aby nie mogła być niższa od dolnego zagrożenia zwiększonego o połowę. Natomiast w przypadku recydywy wielokrotnej najważniejsze było rozszerzenie zakresu przedmiotowego przestępstw podlegających zaostrej karze, a także zobowiązanie sądu do wymierzania kar pozbawienia wolności w granicach od podwyższonej dwukrotnie wysokości dolnego zagrożenia do najwyższego ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę. Kolejna zmiana miała przejawiać się w wyłączeniu możliwości warunkowego zawieszenia wykonywania kary wobec recydywistów. Wydłużony miał zostać okres pozbawienia wolności, po którym możliwe było warunkowe zwolnienie recydywistów. W stosunku do wszystkich warunkowo zwalnianych sąd miał zostać zobowiązany do oceny, czy odbyta kara stanowi wystarczającą dolegliwość za popełnione przestępstwo³³.

W obecnym kodeksie karnym ustawodawca ponowił fakultatywne zaostrenie kary, które ma związek z jej indywidualizacją. W przypadku orzekania kary w warunkach recydywy, wspomniana indywidualizacja polega

²⁹ W. Zalewski, *op. cit.*, s. 430.

³⁰ Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. 1995 nr 95 poz. 475).

³¹ G. Hałas, *op. cit.*, ss. 357-360.

³² M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2010, LexisNexis, s. 389.

³³ T. Szymanowski, *op. cit.*, s. 202.

na uwzględnieniu cech i właściwości osoby sprawcy, a także potrzeb resocjalizacji i strategii przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa³⁴.

Obowiązujący kodeks karny z 1997 r. recydywę określa jako ponowne skazanie, uprzednie skazanie na karę pozbawienia wolności, a także powrót do przestępstwa, który oznacza recydywę specjalną. Pozostałe pojęcia odnoszą się do recydywy ogólnej. Poza tym kodeks określa prawne następstwa popełnienia przestępstwa w innych okolicznościach, które decydują o tym, że dokonanie kolejnego przestępstwa przez skazanego można określić mianem recydywy w znaczeniu kryminologicznym. Także w przypadku recydywy specjalnej wielokrotnej obowiązujący kodeks karny wprowadził istotne zmiany polegające na rezygnacji z podniesienia dolnej granicy zagrożenia karnego oraz wprowadził zasadę wymierzenia kary w wysokości powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia i odstąpił od ogólnego określenia popełnienia przestępstwa o charakterze chuligańskim lub czynu z chęci osiągnięcia korzyści majątkowej³⁵.

Dodatkowe różnice zawarto także w kolejnych ustawach nowelizujących w sprawach: 1) obligatoryjnego orzeczenia dożywotniego zakazu zajmowania stanowisk, 2) wykonywania określonych zawodów, 3) podejmowania określonego rodzaju działalności związanych z wychowaniem, edukacją, leczeniem lub opieką nad małoletnim w przypadku ponownego skazania na karę pozbawienia wolności za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego. Ponadto zaistniała możliwość orzeczenia przez sąd obowiązku powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach oraz zakazu kontaktowania się z określonymi osobami lub zakazu opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu – na zawsze w razie ponownego skazania sprawcy na karę pozbawienia wolności bez zawieszenia, za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego. Dodatkowo wprowadzono możliwość orzekania przez sąd dożywotniego zakazu prowadzenia wszelkich pojazdów mechanicznych w razie ponownego skazania osoby prowadzącej pojazd mechaniczny w warunkach, np. spowodowania śmierci lub ciężkiego uszczerbku dla zdrowia w ruchu komunikacyjnym, popełnienie, w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego, określonych przestępstw komunikacyjnych albo zbiegnięcie z miejsca zdarzenia³⁶.

Innym następstwem nowelizacji w zakresie recydywy jest niestosowanie dyrektywy sądowego wymiaru kary przewidującej możliwość orzeczenia przez sąd grzywny lub kary ograniczenia wolności zamiast kary po-

³⁴ A. Marek, *op. cit.*, s. 317.

³⁵ J. Majewski, *op. cit.*, s. 897.

³⁶ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Zakam, Kraków 2013, s. 528.

zbawienia wolności, jeżeli górna granica kary nie przekracza pięciu lat. Dotyczy to sprawcy występku umyślnego, który był uprzednio skazany na bezwzględną karę pozbawienia wolności, nie krótszą niż 6, oraz sprawcy występku o charakterze chuligańskim.

W nowym kodeksie karnym wyłączono możliwość warunkowego umorzenia postępowania karnego, pomimo istnienia wymienionych w nim pozytywnych przesłanek, wobec sprawcy karanego już za przestępstwo umyślne. Opisana forma recydywy nie podlega przedawnieniu.

Kolejnym ograniczeniem wprowadzonym obowiązującym kodeksem karnym jest niemożność zastosowania warunkowego zawieszenia w stosunku do recydywisty wielokrotnego, chyba że wystąpią szczególne okoliczności uzasadniające jego zastosowanie³⁷. Natomiast sąd może warunkowo zwolnić recydywistę określonego w art. 64 § 1 k.k.³⁸ po odbyciu dwóch trzecich kary, a recydywistę wielokrotnego po dobytciu trzech czwartych kary, ale nie mniej niż po odbyciu roku pozbawienia wolności. W omawianym przypadku okres próby nie może być krótszy niż 3 lata³⁹.

W części szczególnej kodeksu można wyróżnić recydywę jednoimienną, co oznacza, że sprawca dopuszcza się identycznego przestępstwa, co do kwalifikacji prawnej czynu. Przykładami takich przestępstw są zabójstwo kwalifikowane poprzednim skazaniem za zabójstwo oraz ponowne skazanie za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego. Wspomniane zakazy mogą być w takich przypadkach orzeczone dożywotnio.

Zasadnicze zmiany w odniesieniu do recydywy miały polegać na: zobowiązaniu sądu do zaostrenia kary w taki sposób, aby nie mogła być ona niższa od dolnego zagrożenia zwiększonego o połowę, co dotyczy recydywy podstawowej; rozszerzeniu zakresu przedmiotowego przestępstw podlegających zaostrej karze oraz zobowiązaniu sądu do wymierzenia kary pozbawienia wolności w granicach od podwyższonej dwukrotnie wysokości dolnego zagrożenia do najwyższego ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę, co odnosi się do recydywistów wielokrotnych; wyłączeniu możliwości warunkowego zawieszenia wykonywania kary wobec recydywistów; powiększeniu okresu pozbawienia wolności, po upływie którego istnieje możliwość warunkowego zwolnienia recydywistów, a dodatkowo braniu przez sąd pod uwagę kwestii odbycia kary stanowiącej wystarczającą dolegliwość za popełnione przestępstwo wobec wszystkich warunkowo zwalnianych⁴⁰.

³⁷ J. Majewski, *op. cit.*, ss. 902-904.

³⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553).

³⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557).

⁴⁰ T. Szymanowski, *Recydywa*, *op. cit.*, s. 202.

Na uwagę zasługują również inne akty prawne, które mogą mieć znaczenie w ułatwianiu recydywistom powrotu do społeczeństwa, a mianowicie: ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej⁴¹, ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności⁴², czy ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym⁴³.

Ewolucja recydywy w prawie karnym wykonawczym

Na gruncie polskiego prawa karnego wykonawczego rozpatrywanie instytucji recydywy można rozpocząć od 1918 r, czyli od odzyskania przez Polskę niepodległości, kiedy na ziemiach polskich obowiązywały trzy kodeksy karne – Austrii, Prus i Rosji. Zakłady penitencjarne, które zostały przejęte od państw zaborczych, posiadały różnorodne nazwy, odmienną organizację oraz stan techniczny⁴⁴. W tym okresie zmierzano do uporządkowania systemu penitencjarnego, zwracając szczególną uwagę na jego organizację oraz poprawienie warunków bytowych osadzonych. Pierwszym z takich działań było powołanie ustawą z dnia 3 czerwca 1919 r.⁴⁵ komisji kodyfikacyjnej, czego efektem stało się wprowadzenie w życie dnia 1 września 1932 r. kodeksu karnego i prawa o wykroczeniach⁴⁶. Kolejnym działaniem mającym na celu uporządkowanie systemu penitencjarnego było wprowadzenie w życie, rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r.⁴⁷, kodeksu postępowania karnego, który jednak nie zawierał znaczących kwestii dotyczących recydywy. Szczególną rolę w tym zakresie przypisuje się rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa⁴⁸ oraz rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regula-

⁴¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2016 poz. 930).

⁴² Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz.U. z 2014 poz. 1116).

⁴³ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. z 2016 poz. 1828).

⁴⁴ O. Grodziński, *Recydywa penitencjarna. Analiza dogmatyczno-historyczna regulacji prawnych w latach 1918-1969*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2010, nr 26, s. 137.

⁴⁵ Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz.Pr.P.P. 1919 nr 44 poz. 315).

⁴⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 573).

⁴⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928 nr 33 poz. 313).

⁴⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz.U. RP 1928 nr 29, poz. 272).

minu więziennego⁴⁹. Reformę tę jednak ograniczało przede wszystkim przeludnienie w zakładach karnych, np. w 1927 r. osadzonych było ponad 30 tysięcy, natomiast w 1935 r. ta liczba przekroczyła 60 tysięcy⁵⁰.

Wspomniane akty, a mianowicie rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego, regulowały kwestię podziału osadzonych w zakładach karnych. Pierwszy z nich kodyfikował kwestię umieszczania skazanych we wszystkich zakładach karnych. Głównymi kryteriami podziału były płeć oraz wiek. Ze względu na wiek, osadzeni podzieleni byli na dwie grupy – nieletni do lat 17 i więźniowie śledczy⁵¹. Natomiast w odniesieniu do recydywistów, rozporządzenie to zakładało możliwość wymierzania w podwójnej wysokości kar dyscyplinarnych. Regulamin więzienny z roku 1931 porządkował tematykę systemu progresywnego osadzania skazanych oraz umieszczania sprawców w więzieniu izolacyjnym. Decyzję, co do takiego osadzenia, podejmował Minister Sprawiedliwości na wniosek prokuratora lub naczelnika więzienia. Dotyczyło to przede wszystkim recydywistów, przestępców ukaranych dyscyplinarnie, nałogowych oraz zawodowych. Więzienie izolacyjne było podzielone na dwie klasy. Do pierwszej z nich trafiali wszyscy przestępcy, którzy zostali zakwalifikowani do odbywania kary w więzieniu izolacyjnym. Dopiero w drodze awansu za nienaganne zachowanie i aktywność w pracy oraz zainteresowanie nauką, skazany mógł zostać przeniesiony do drugiej klasy. Przeniesienie to jednak nie było ostateczne, gdyż w drodze degradacji za niepoprawne zachowanie, osadzony ponownie trafiał do klasy pierwszej. W systemie progresywnym głównymi kryteriami podziału skazanych były: wiek, cechy indywidualne, powrotność do przestępstwa, przyczyny popełnienia przestępstwa oraz wysokość orzeczonej kary⁵².

Dany system przewidywał także możliwość odbywania kary orzeczonej na okres ponad trzech lat w specjalnych więzieniach. Przygotowanie osadzonych do życia na wolności następowało w szczególności poprzez naukę, kształcenie zawodowe, pracę oraz zajęcia religii. System progresywny przewidywał także podział na klasy i ograniczenia czasowe przebywania w każdej z nich. W pierwszej klasie więźniowie przebywali przez okres

⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz.U. RP 1931 nr 71, poz. 577).

⁵⁰ T. Krychowski, *Polski system penitencjarny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1936, nr 1, ss. 3-6.

⁵¹ *Ibidem*, ss. 3-6.

⁵² S. Ziemiński, *Klasyfikacja więźniów w polskim systemie penitencjarnym w latach 1918-1939* [w:] S. Pławski (red.), „Przegląd Penitencjarny”, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1970, nr 3, ss. 20-25.

sześciu miesięcy. Natomiast okresem tym nie byli objęci recydywiści, gdyż obowiązywał ich okres dwunastu miesięcy przebywania w klasie pierwszej. Powrotni przestępcy, w miarę możliwości zakładów karnych, powinni być osadzani w celach jednoosobowych. Odbywania kary w systemie progresywnym pozbawieni byli więźniowie, którzy nie wykazywali poprawy swojego zachowania, wręcz cechowała ich wysoka demoralizacja. Więzienia były podzielone według kryteriów pojemności i wymiaru orzeczonej kary na trzy grupy. Pierwsza z nich, więzienia o pojemności przekraczającej 450 miejsc, była przeznaczona do wykonywania kar na okres przekraczający 3 lata. Druga grupa, więzienia o pojemności 150-450 miejsc, była przeznaczona dla skazanych na karę pozbawienia wolności od roku do 3 lat. Ostatnia grupa to więzienia o pojemności do 150 miejsc, które były przeznaczone dla skazanych na kary pozbawienia wolności do roku. Oczywiście w więzieniach tych stosowany był podział skazanych ze względu na wiek, płeć, stan zdrowia, wymiar kary, czy też rodzaj popełnionego przestępstwa, ale była to klasyfikacja wewnętrzna⁵³. Podział taki funkcjonował do 1939 r., czyli do momentu, kiedy weszła w życie ustawa z dnia 26 lipca o organizacji więziennictwa wprowadzająca różne typy więzień dla skazanych⁵⁴. Kodeks karny z 1932 r. przewidywał możliwość umieszczania skazanych w domu pracy przymusowej, które jednak nie zostały utworzone⁵⁵.

Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców⁵⁶ weszło w życie uregulowanie, które dla recydywistów przewidywało zastosowanie środka zabezpieczającego polegającego na umieszczeniu w zakładzie dla niepoprawnych, które miało być samodzielny zakładem lub specjalnym oddziałem w dawnych jednostkach. Zakład ten przeznaczony był dla recydywistów wielokrotnych, czyli dla tych przestępców, którzy co najmniej trzykrotnie dopuścili się czynu zabronionego. Dodatkowo w zakładzie dla niepoprawnych karę pozbawienia wolności odbywali przestępcy zawodowi oraz nałogowi. Przestępcy przydzieleni do takiego zakładu przebywali w osobnych oddziałach, które tworzone były przy zakładach karnych. Istotą tego typu zakładu było zachęcanie osadzonych do poprawnego zachowania poprzez stosowanie ulg, nagród oraz mniej dolegliwych kar niż w typowym zakładzie karnym. Ponadto w zakładzie działał komitet opiekuńczy, który udzielał urlopu skazanym w wymiarze sześciu miesięcy za nienaganne zachowanie. W zakładzie dla niepoprawnych przestępców obowiązywał podział na trzy klasy. Był to system progresywny, w którym

⁵³ O. Grodziński, *op. cit.*, ss. 137-140.

⁵⁴ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz.U. 1939 nr 68 poz. 457).

⁵⁵ T. Szymanowski, *Recydywa*, *op. cit.*, , ss. 35-37.

⁵⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców (Dz.U. 1934 nr 5 poz. 38).

poprzez awans lub degradację przydzielano skazanych do danej grupy. Kompetencje rozmieszczania skazanych w klasach należały do rady zakładowej, w skład której wchodził: dyrektor zakładu, kierownicy działów, nauczyciele, lekarz oraz kapelan. Rada zakładowa dodatkowo decydowała o metodach postępowania ze skazanymi oraz udzielaniu ulg i nagród, czy nakładaniu kar dyscyplinarnych. Również do kompetencji rady zakładowej należało ustalanie zakresu nauczania i pracy⁵⁷.

Za końcowy etap dostosowywania systemu penitencjarnego do potrzeb państwa polskiego po okresie zaborów uważana jest ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa⁵⁸. Przewidywała ona podział zakładów karnych na zwykłe i specjalne. W więzieniach specjalnych odbywali karę skazani, którzy ze względu na swoje właściwości osobowe powinni być traktowani szczególnie. Dla tej grupy skazanych ustawa przewidywała siedem rodzajów specjalnych zakładów karnych. Pierwszym z nich było więzienie obserwacyjno-rozdzielcze, w którym przeprowadzane były badania osobopoznawcze, polegające w szczególności na: analizie danych osobowych skazanego oraz zebraniu informacji dotyczących jego życia rodzinnego i kontaktów ze społeczeństwem, uprzedniej karalności, ustaleniu przyczyn i okoliczności popełnienia przez skazanego przestępstwa oraz stopnia jego podatności na wpływy podkultury przestępczej, czy wreszcie obserwacji zachowań wskazujących na możliwość występowania zaburzeń psychicznych, uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych. Badania te miały na celu wybór więzienia odpowiedniego do odbywania kary oraz ustalenie sposobu postępowania z danym osadzonym. Drugi typ więzienia specjalnego przewidziany był dla słabszych fizycznie, chorych fizycznie i psychicznie, którzy nie mogli wykonywać codziennych prac. Kolejny typ więzienia przewidziany był dla recydywistów, przestępców zawodowych oraz nawykowych, a także dla tych, którzy nie mogli wykonywać kar w więzieniach zwykłych ze względu na konieczność zastosowania szczególnej ostrożności. Czwarty typ więzienia to kolonie rolnicze dla skazanych, którzy przed popełnieniem przestępstwa pracowali w rolnictwie. Celem wyodrębnienia danej klasy więzienia specjalnego było umożliwienie skazanym pogłębiania wiadomości na temat rolnictwa. Następnym typem więzienia specjalnego były zakłady rzemieślnicze przeznaczone dla osadzonych pochodzących ze środowisk rzemieślniczych i przemysłowych. Założeniem wyróżnienia takiej kategorii więzienia było pogłębianie wiedzy specjalistycznej ze wskazanych dziedzin. Szósty typ przewidywał osadzenie osób niepełnoletnich w wieku od 17 do 21 lat.

⁵⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców.

⁵⁸ O. Grodziński, *op. cit.*, ss. 141-142; Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz.U. 1939 nr 68 poz. 457).

Ostatnim typem przewidzianym dla więzień specjalnych był ruchomy ośrodek pracy przeznaczony dla skazanych, którzy odbywali karę pozbawienia wolności do trzech lat. Przewidywał on możliwość zatrudnienia takich skazanych przy robotach społecznie użytecznych. Pozostali skazani, którzy nie wykazywali tego rodzaju cech, osadzani byli w więzieniach zwykłych⁵⁹.

W następnych latach, w już powojennej Polsce, trwały prace nad wprowadzeniem w życie kodeksu karnego wykonawczego, który został uchwalony dopiero 1 stycznia 1970 r. Do tego momentu problematykę wykonywania kary pozbawienia wolności regulowały akty wewnętrzne kierowników resortów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwa Sprawiedliwości⁶⁰.

Szczególne znaczenie w obszarze wykonywania kary pozbawienia wolności w rozpatrywanym okresie miała Instrukcja w sprawie regulaminu więziennego z 1945 r. wraz z Uzupełnieniem, która została wydana przez Dyrektora Departamentu Więziennictwa i Obozów w Ministerstwie Sprawiedliwości. Akt ten uważany był do 1955 r. za podstawę normatywną funkcjonowania polskiego systemu penitencjarnego⁶¹. Przepisy te odnosiły się w większym stopniu do pojęcia recydywy penitencjarnej, czyli do ponownego odbywania kary pozbawienia wolności, gdyż nie brano pod uwagę rodzaju przestępstwa oraz pobudek działania sprawcy. Przedstawiona Instrukcja zakładała umieszczanie recydywistów w oddzielnych więzieniach lub w osobnych oddziałach. W tym czasie największą uwagę koncentrowano na osadzaniu w zakładach zamkniętych przestępców antypaństwowych, którzy byli kierowani do zakładów zamkniętych. Natomiast wszyscy inni więźniowie odbywali kary w ośrodkach pracy.

Kolejnym aktem prawnym mającym znaczenie dla recydywy był regulamin więzienny wydany jako zarządzenie nr 205/55 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 października 1955 r.⁶². Regulamin wyróżniał jedynie takie kategorie skazanych jak: więźniowie karni, więźniowie śledczy, więźniowie karni młodociani, więźniowie do 21. roku życia, kobiety w ciąży i w okresie karmienia oraz więźniowie odbywający karę aresztu. Przedstawiony regulamin zwracał szczególną uwagę na skazanych odbywających karę pozbawienia wolności kolejny raz. Zgodnie z regulaminem więziennym w zakładach karnych dla recydywistów odbywali karę skazani za przestępstwa umyślne popełnione w ciągu pięciu lat od odbycia kary po-

⁵⁹ T. Mitraszewski, *Projekt ustawy o organizacji więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1937, nr 1, s. 19.

⁶⁰ H. Popławski, *Prawo penitencjarne*, Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1984, ss. 49-52.

⁶¹ O. Grodziński, *op. cit.*, ss. 145-146.

⁶² Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych nr 205/55, niepubl.

zbawienia wolności w całości lub w części za poprzednie przestępstwo. Dopuszczano także możliwość odbywania kar przez skazanych za przestępstwa popełnione po okresie pięciu lat od odbycia w całości lub w części poprzedniej kary pozbawienia wolności, jeżeli odbywali tę karę jako recydywiści oraz przemawiał za tym ich stopień demoralizacji. Takich skazanych dzielono na kolejne cztery grupy ze względu na liczbę odbytych kar pozbawienia wolności oraz rodzaj popełnionych przestępstw.

Dodatkowo obowiązywało zarządzenie nr 0214/56 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 31 października 1956 r. w sprawie wprowadzenia do użytku Przepisów Wykonawczych dla Działów Rozmieszczenia i Ewidencji Zakładów Karnych, które regulowało zasady segregacji i rozmieszczania więźniów. Segregacja miała na celu zakwalifikowanie więźniów do określonej grupy i podgrupy. Natomiast rozmieszczenie polegało za przydzieleniu osadzonych w pawilonach, oddziałach i celach⁶³.

Następnym aktem regulującym kwestię podziału osadzonych jest zarządzenie nr 6/59 Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 grudnia 1959 r. w sprawie segregacji więźniów w zakładach karnych. Jednym z kryteriów klasyfikacji była przede wszystkim poprzednia karalność. Do takiej grupy przestępców zaliczano przestępców wielokrotnych, w skład których wchodziłi przestępcy wtórni oraz recydywiści. Zarządzenie wprowadzało także podział skazanych na dwie grupy. Do pierwszej z nich zaliczano: skazanych odbywających karę za przestępstwo zgwałcenia oraz czyny, których dokonali pod wpływem niskich pobudek lub ze szczególnym okrucieństwem, więźniów odbywających karę pozbawienia wolności więcej niż trzeci raz za przestępstwa tego samego rodzaju lub popełnione z tych samych pobudek oraz innych więźniów wysoce zdemoralizowanych. Pozostali więźniowie należeli do drugiej grupy⁶⁴.

W tym miejscu należy wymienić kodeks karny wykonawczy z 1970 r., który zawierał bardzo ważne unormowania dotyczące postępowania z recydywistami. Zgodnie ze stanem prawnym obowiązującym od 1970 r. definicję prawa karnego wykonawczego należało wywieść z art. 1 § 1 kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r.⁶⁵. Skutkowało to tym, że większość przepisów kodeksu karnego wykonawczego dotyczących warunkowego zawieszenia, czy też warunkowego zwolnienia, miały zastosowanie również do skazanych recydywistów określonych w art. 60 kodeksu karnego z 1969 r.⁶⁶. Przyjęte rozwiązania ustawowe nie przewidywały, że środki

⁶³ P. Wierzbicki, *Nowe zasady segregacji*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1956, nr 4, s. 30.

⁶⁴ O. Grodziński, *op. cit.*, s. 148.

⁶⁵ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 98).

⁶⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny.

i zasady postępowania wobec skazanych recydywistów nie prowadziły do skutecznego zapobiegania ich powrotowi do przestępstwa⁶⁷.

Zasadnicze znaczenie dla wykonywania kary pobawienia wolności miała ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie kodeksu karnego i niektórych innych ustaw⁶⁸, która uchyliła przepisy dotyczące umieszczania recydywistów w ośrodku przystosowania społecznego lub oddania ich pod nadzór ochronny, a także uchyliła przepisy kodeksu karnego wykonawczego dotyczące stosowania i wykonywania nadzoru ochronnego oraz umieszczenia recydywistów w ośrodkach przystosowania społecznego lub zmiany tego środka na nadzór ochronny, orzeczony przez sąd penitencjarny.

Koniec lat 80. XX w. przyniósł rozchwianie struktur państwa, a co za tym idzie także tych, które były odpowiedzialne za ściganie przestępstw oraz wykonywanie orzeczonych kar⁶⁹. W tym czasie dochodziło do licznych protestów w zakładach karnych i aresztach śledczych. W efekcie, od 1990 r. rozpoczęła się ewolucja prawa karnego. Liczne akty prawne wprowadzały zmiany w przepisach, m.in.: regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności uchwalony rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności⁷⁰, zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 listopada 1989 r., uchylające zarządzenie w sprawie organizacji i prowadzenia prac operacyjnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 listopada 1989 r. w sprawie klasyfikacji skazanych oraz organizacji, zakresu działania i trybu postępowania komisji penitencjarnych, dostosowujące odpowiednio unormowania w tym przedmiocie do zmian regulaminów. Przepisy te miały za zadanie łagodzenie niektórych unormowań dotyczących wykonywania kary poprzez zwiększenie wynagrodzenia za pracę więźniów oraz kontaktów z najbliższymi⁷¹.

Kolejnym znaczącym aktem prawnymi dla ewolucji recydywy była ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie kodeksu karnego, kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym⁷². W ustawie tej zauważyć można powrót do regulacji zasad wymierzania kar przyjęty w kodeksie karnym z 1932 r. Po-

⁶⁷ S. Batawia, *op. cit.*, ss. 259-260.

⁶⁸ Ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. 1990 nr 14 poz. 84).

⁶⁹ T. Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1996, ss. 76-80.

⁷⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. 1989 nr 31 poz. 166).

⁷¹ O. Grodziński, *op. cit.*, s. 148.

⁷² Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym.

legało to przede wszystkim na rezygnacji z obligatoryjnego zaostżenia wymierzanych przez sądy kar, a także konieczności wymierzenia wyłącznie kary pozbawienia wolności w przypadku recydywy prostej. Ustawa przewidywała także możliwość zawieszenia wykonywania kary względem skazanych za przestępstwo recydywy specjalnej wielokrotnej, jeżeli było to uzasadnione szczególnymi względami⁷³. Dodatkowo ustawa ta nowelizowała kodeks karny wykonawczy, w którym po raz pierwszy użyto sformułowania „recydywiści penitencjarni”, przewidując dla nich odrębny rodzaj zakładu karnego. Nowelizacja ta polegała na rezygnacji z rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności oraz wprowadzała trzy typy zakładów karnych, tj. zamknięty, półotwarty oraz otwarty. Wymienione typy zakładów różniły się stopniem zabezpieczenia izolacji skazanych oraz zakresem ich praw i obowiązków.

W kodeksie karnym wykonawczym z 1997 r. pojęcie recydywy penitencjarnej odcina się od określenia powrotu do przestępstwa. Istotne znaczenie dla tego typu recydywy ma ukaranie po raz drugi pozbawieniem wolności za umyślne przestępstwo lub wykroczenie, bez względu na okres odbytej kary oraz czas ponownego popełnienia czynu zabronionego. Najważniejszym celem kary według ustawy jest powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa⁷⁴. Nowością w przepisach prawa karnego wykonawczego jest niewątpliwie wykonywanie kary pozbawienia wolności w warunkach systemu dozoru elektronicznego poza zakładem karnym.

Podsumowanie

Regulacje prawne w zakresie recydywy zmieniały się na przełomie lat wraz ze wzrostem przestępczości i aby właściwie zrozumieć zjawisko powrotności do przestępstwa, konieczne jest zapoznanie się z historią recydywy. Analiza ewolucji przepisów recydywy w prawie karnym materialnym oraz karnym wykonawczym nakreśla sposoby penalizowania tego zjawiska na przełomie lat. Historia recydywy obrazuje, jak zmiany społeczne wpływały na przestępczość, które mechanizmy prawno-karne były najbardziej skuteczne, a które nie wpływały na zmniejszenie powrotności do przestępstwa, czy przestępczości w szerszym znaczeniu. Ponadto przedstawia początki powrotności do przestępstwa, co uświadamia, iż ogromny wpływ na wzrost zjawiska recydywy mają zmiany społeczne.

⁷³ T. Szymanowski, *Recydywa*, *op. cit.*, s. 175.

⁷⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy.

Literatura

- Batawia S., *Sankcje wobec recydywistów w projekcie w projekcie k.k. a problematyka kryminologiczna recydywy*, „Państwo i Prawo”, KNP PAN, Warszawa 1968.
- Bojarski M., *Prawo karne materialne. Część ogólna*, LexisNexis, Warszawa 2010.
- Grodziński O., *Recydywa penitencjarna. Analiza dogmatyczno-historyczna regulacji prawnych w latach 1918-1969*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2010, nr 26.
- Hałas R. G., *Powrót do przestępstwa* [w:] Grzeškowiak A., Wiak K. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Handelsman M., *Prawo karne w statutach Kazimierza Wielkiego*, Księgarnia E. Wende, Warszawa 1909;
- Krychowski T., *Polski system penitencjarny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1936, nr 1.
- Kutrzeba S., *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1921.
- Majewski J., *Powrót do przestępstwa* [w:] Zoll A. (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Migdał J., *Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 r.*, Arche, Gdańsk 2006.
- Mitraszewski T., *Projekt ustawy o organizacji więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1937, nr 1.
- Pleńska D., *Zagadnienia recydywy w prawie karnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974.
- Popławski H., *Prawo penitencjarne*, Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1984.
- Szymanowski T., *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1996.
- Szymanowski T., *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Wierzbicki P., *Nowe zasady segregacji*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1956, nr 4.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Znak, Kraków 2013.
- Zalewski W., *Powrót do przestępstwa* [w:] Stefański R. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Ziemiński S., *Klasyfikacja skazanych*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973.
- Ziemiński S., *Klasyfikacja więźniów w polskim systemie penitencjarnym w latach 1918-1939* [w:] Pławski S. (red.), „Przegląd Penitencjarny”, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1970, nr 3.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz.Pr.P.P. 1919 nr 44 poz. 315).
- Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz.U. 1939 nr 68 poz. 457).
- Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. 1951 nr 58 poz. 399).
- Ustawa z dnia 29 maja 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. z 1957 r. nr 031, poz. 134).
- Ustawa z dnia 18 czerwca 1959 r. o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej (Dz.U. 1959 nr 36 poz. 228).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 98).

15. EWOLUCJA PRZEPISÓW DOTYCZĄCYCH RECYDYWY

- Ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. 1990 nr 14 poz. 84).
- Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. 1995 nr 95 poz. 475).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557).
- Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz.U. z 2014 poz. 1116).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. z 2016 poz. 1828).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2016 poz. 930).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz.U. RP 1928 nr 29, poz. 272).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1928 nr 33 poz. 313).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz.U. RP 1931 nr 71, poz. 577).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 573).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1934 r. w sprawie organizacji zakładów dla niepoprawnych przestępców (Dz.U. 1934 nr 5, poz. 38).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. 1989 nr 31 poz. 166).
- Dekret z dnia 4 marca 1953 r. o wzmożeniu ochrony własności społecznej (Dz.U. 1953 nr 17 poz. 68).
- Dekret z dnia 4 marca 1953 r. o ochronie własności społecznej przed drobnymi kradzieżami (Dz.U. 17 nr 17 poz. 69).

Inne

- Projekt kodeksu karnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Warszawa 1956.
- Projekt kodeksu karnego Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości, 1963.
- Projekt kodeksu karnego Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości, 1966.
- Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych nr 205/55, niepubl.

EVOLUTION OF THE RULES ABOUT RECIDIVISM

Summary

This article deals with the issue of the evolution of recidivism. Recidivism has changed year to year with the rise of crime. Return to crime has been regulated in both substantive criminal law and executive criminal law, thus it is important to distinguish between recidivism at the level of these two regulations. In order to properly understand the phenomenon of return to crime it is necessary to become acquainted with the history of recidivism.

Keywords: evolution of recidivism, history of recidivism.

Autor

mgr Kinga Bąk

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

16 PRÓBY PRZECIWDZIAŁANIA RECYDYWIE

Kinga Bąk

Słowa kluczowe: zwalczanie recydywy, zapobieganie przestępczości, powrót do przestępstwa, resocjalizacja

Wprowadzenie

Przeciwdziałanie przestępczości jest jednym z głównych celów polityki karnej. Prawo karne jest tak dostosowywane, aby powstrzymać obywateli przed popełnianiem przestępstw. Natomiast przeciwdziałanie przestępczości powrotnej jest widoczne w celach wykonywania kary pozbawienia wolności, a zatem wykonywanie kary izolacyjnej ma za zadanie wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw, w szczególności zaś poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa

W pierwszej części opracowania zwrócono uwagę na przeciwdziałanie przestępczości, z uwzględnieniem profilaktyki. W kolejnej omówiono kwestie resocjalizacji skazanych.

Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na skomplikowany proces prewencji przestępczości, a w szczególności przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa oraz na trudności związane z resocjalizacją skazanych.

Przeciwdziałanie przestępczości

Podstawowe znaczenie w przedmiotowej kwestii ma pojęcie profilaktyki, które sformułował T. Kotarbiński. Jest to zatem wszelka działalność zmierzająca do zapobiegania zjawiskom niekorzystnym, do których zalicza się w szczególności przestępstwa, nałogi oraz wypadki¹. Wyróżnia się profilaktykę uprzedzającą, która jest podejmowana przed pojawieniem się danego zjawiska oraz profilaktykę objawową, której zadaniem jest usunięcie przyczyn lub skutków zaistniałego zjawiska albo przyczyn i skutków. Co za tym idzie wymienia się etap działań pierwotnych, który polega na kształ-

¹ Za: J.W. Wójcik, *Kryminologia. Współczesne aspekty*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 79.

towaniu polityki społecznej w celu eliminacji warunków sprzyjających popełnianiu przestępstw, etap działań wtórnych, a więc tworzenie utrudnień popełniania przestępstw oraz etap działań następczych, który obejmuje reakcje na popełnione przestępstwo, jest to zatem zapobieganie ponownej przestępczości przez tego samego sprawcę lub inne osoby². Jej zakres jest bardzo szeroki. W literaturze dominują dwie strategie profilaktyczne. Destruktywna, a zatem podejmowane działania wymierza się bezpośrednio przeciwko zjawiskom negatywnym, powodując ich eliminację oraz kreatywna, która zwraca uwagę na to, aby społeczeństwo wybierało zjawiska zgodne z prawem, a nie bezprawne³.

Zapobieganie przestępczości należy traktować jako przejaw kontroli społecznej, a zatem działalności, która dąży do podporządkowania członków społeczeństwa normom grupowym. Mechanizmy, za pomocą których wypracowuje się konformizm w stosunku do tych norm, to w szczególności uleganie, identyfikacja i eksternalizacja. Uleganie polega na przestrzeganiu norm zachowania w celu uniknięcia kary lub uzyskania nagrody. Identyfikacja jest to przestrzeganie norm zachowania, które jest motywowane chęcią upodobnienia się do określonej osoby lub osób. Natomiast eksternalizacja określa przestrzeganie norm zachowania wynikające z włączenia określonych przekonań w indywidualny system wartości⁴.

Całością działań, analiz oraz badań nad sposobami zapobiegania przestępczości zajmuje się polityka kryminalna, wśród której wymienić należy profilaktyk: kryminalistyczną, kryminologiczną, penitencjarną, jak również społeczną, jak również politykę karną. Zatem polityka kryminalna składa się z czterech integralnych części: polityki profilaktyki predeliktualnej, która zapobiega przestępczości przed popełnieniem przestępstwa; polityki legislacyjnej prawa karnego zajmującej się tworzeniem norm prawa karnego; polityki karnej, w której skład wchodzi polityka sądowego wymiaru kary oraz polityka ścigania przestępstw, jak również z polityki wykonania kary, w szczególności polityki wykonania kary pozbawienia wolności⁵.

Inny podział prezentuje J. Wójcik. Wyróżnia zapobiegania predeliktualne, które ma za zadanie nie dopuścić do popełnienia przestępstw przez osoby wcześniej niekarane oraz zapobiegania postdeliktualne, a zatem resocjalizacyjne, które dąży do przeciwdziałania przestępczości powrotnej. Natomiast wśród działań profilaktycznych autor wymienia postępowanie diagnostyczne, które polega na rozpoznaniu i określeniu stanu zjawiska,

² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Arche, Gdańsk 2007, s. 459.

³ *Ibidem*, s. 469.

⁴ *Ibidem*, s. 459.

⁵ A. Krukowski, *Zapobieganie przestępczości* [w:] W. Świda (red.), *Kryminologia*, PWN, Warszawa 1977 s. 382.

postępowanie projektujące opracowujące plany działań zapobiegawczych na fakty ujawnione w diagnozie, jak również postępowanie wykonawcze, które wprowadza w życie plany z postępowania projektującego. Dodatkowo J. Wójcik wyróżnia ogólne środki zapobiegania przestępczości, do których zalicza całokształt działań społeczno-ekonomicznych, kulturalnych, wychowawczych i leczniczych oraz szczególne środki zapobiegania przestępczości, a zatem profilaktyka powstrzymująca, uprzedzająca i objawowa. Realizacją szczególnych środków zapobiegawczych zajmują się organy państwowe, a więc ustawodawca, organy władzy i administracji państwowej, organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, zarządy i administracja przedsiębiorstw i instytucji, służba zdrowia, oświata oraz instytucje wychowawcze i opiekuńcze, organizacje społeczne, środowisko pracownicze, samorządowe i inne, a także poszczególni obywatele i ich grupy⁶.

Profilaktyka kryminalistyczna jest zespołem metod i środków, które fizycznie uniemożliwiają lub utrudniają dokonanie przestępstwa, tj. zabezpieczenie obiektów przed włamaniem, wzmocnienie patroli policyjnych w godzinach wieczornych czy obserwacja osób podejrzanych⁷.

Profilaktyka kryminologiczna natomiast zajmuje się etiologią i genezą czynu przestępnego, wykorzystując metody z zakresu psychologii i pedagogiki społecznej. Jest zatem elementem profilaktyki społecznej. Wywiera wpływ na niepożądane postawy ludzkie poprzez nadanie pozytywnego kierunku działalności człowieka⁸. To właśnie profilaktyce kryminologicznej przypisuje się podstawowe znaczenie w zapobieganiu zjawiskom patologii społecznej⁹. Można wyodrębnić trzy zasadnicze jej działy. Po pierwsze, profilaktyka metodyczna ze względu na stosowane metody i środki zapobiegania przestępczości, w ramach której występuje profilaktyka diagnostyczna, prognostyczna, prawna i społeczno-wychowawcza, profilaktyka przedmiotowa. Po drugie, biorąc pod uwagę rodzaj przedmiotu zabiegów profilaktycznych, są to w szczególności profilaktyka objawowa, przyczynowa oraz wiktymologiczna. Po trzecie, profilaktyka podmiotowa ze względu na rodzaj podmiotu działań zapobiegawczych, a zatem profilaktyka indywidualna, społeczna, środowiskowa, policyjna, prokuratorska, sądowa i penitencjarna¹⁰.

Zadaniem polityki karnej jest m.in. dostosowywaniem kary do okoliczności przestępstwa oraz osobowości sprawcy, aby kara spełniała swoje podstawowe funkcje, które polegają na ochronie społeczeństwa oraz

⁶ J. W. Wójcik, *op. cit.*, ss. 83-85.

⁷ *Ibidem*, s. 80.

⁸ *Ibidem*, s. 81.

⁹ B. Hołyst, *Kryminologia*, LexisNexis, Warszawa 2014, ss. 1292-1295.

¹⁰ *Ibidem*, s. 1292.

umożliwieniu skazanemu powrotu do środowiska po odbyciu kary¹¹. Profilaktyka penitencjarna odnosi się do samego wykonania kary, które ma przede wszystkim realizować funkcje resocjalizacji¹². Wreszcie profilaktyka społeczna, która ma na celu eliminację przyczyn negatywnych zjawisk społecznych i stwarzaniem warunków do prawidłowego rozwoju i funkcjonowania jednostki w społeczeństwie¹³. Zapobieganie przestępczości można także sklasyfikować w sposób szczegółowy, według następujących kryteriów tj. zapobieganie recydywie, przestępczości gospodarczej, przestępczości przeciwko mieniu, przestępczości nieletnich, czy przestępczości w komunikacji.

Różnorodność przyczyn przestępczości powoduje, iż koniecznym staje się stosowanie wielu metod profilaktyki. Struktura i dynamika przestępczości wyznacza kierunki poszukiwania nowych metod profilaktyki, szczególnie w sytuacji, gdy obowiązujące systemy represji karnej nie realizują należycie funkcji prewencji ogólnej i szczególnej¹⁴. W literaturze zwraca się uwagę, iż w szczególności zjawisko recydywy oraz przestępczości nieletnich i młodocianych dynamizuje intensywność badań kryminologicznych oraz programowanie profilaktyki¹⁵. W planowaniu profilaktyki kryminologicznej, podstawowe znaczenie ma czasoprzestrzenne rozmieszczenie przestępczości, dzięki któremu zapobieganie przestępczości będzie skuteczne. Niezbędnym staje się stosowanie także działań wychowawczych, uświadamiających, działań uzależnionych od występujących zagrożeń, które będą ograniczać negatywne oddziaływania m.in. alkoholizm i narkomanię, niedostosowanie społeczne nieletnich, niewłaściwe warunki sprzyjające przestępczości, łatwowierność i nieostrożność w postępowaniu przyszłych ofiar przestępstw, a więc unikanie miejsc kryminogennych oraz ograniczanie wiktyimizacji społecznej¹⁶.

Nie należy zapominać o zapobiegawczej funkcji prawa polegającej na rozszerzeniu penalizacji i zaostrzeniu represji oraz o znaczeniu organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości w przeciwdziałaniu przestępczości. Zgodnie z art. 1 ust. 2 ustawy o Policji¹⁷ do podstawowych jej zadań należy inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz przeciwdziałanie zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z zainteresowanymi organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi oraz kontrola

¹¹ J. W. Wójcik, *op. cit.*, s. 80.

¹² *Ibidem*, s. 80.

¹³ *Ibidem*, s. 81.

¹⁴ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 1293.

¹⁵ *Ibidem*, s. 1294.

¹⁶ J. W. Wójcik, *op. cit.*, s. 85.

¹⁷ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 1990 nr 30 poz. 179).

przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych, które wiążą się z działalnością publiczną¹⁸.

Dodatkowo działalność profilaktyczną prowadzą organy kontroli, do których należą Najwyższa Izba Kontroli (jako naczelny organ kontroli w państwie); administracyjne organy kontroli o uprawnieniach międzyresortowych (a wśród nich Generalny Inspektor Kontroli Finansowej, Inspekcja Handlowa, Państwowa Inspekcja Sanitarna); administracyjne organy kontroli o uprawnieniach wewnątrzresortowych (do których należą organizacyjnie wyodrębnione komórki kontroli resortowej w ministerstwach); administracyjne organy kontroli o uprawnieniach terytorialnych (a zatem wydziały kontroli w urzędach stopnia wojewódzkiego, które kontrolują podległe im jednostki, organy kontroli organizacji społecznych oraz organy państwowe wykonujące zadania przewidziane ustawą, czyli sądy i prokuratury)¹⁹. Na uwagę zasługują także międzynarodowe porozumienia, które zapobiegają handlowi ludźmi. Są to, m.in. Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej podpisana przez Polskę w grudniu 2000 r. w Palermo, natomiast w kwietniu 2001 r. Protokół dodatkowy o zapobieganiu, zwalczaniu oraz ukaraniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi. Polska uczestniczy także w powołanej w 1999 r. rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Interpolu grupie roboczej ds. handlu kobietami. W ramach działalności Komitetu Operacyjnego Grupy Zadaniowej do walki z przestępczością zorganizowaną państw regionu Morza Bałtyckiego – Baltcom utworzona została Grupa Ekspertów ds. zwalczania handlu kobietami. Jednym z zasadniczych elementów współpracy w ramach Europolu jest właśnie zwalczanie nielegalnej migracji i handlu ludźmi²⁰.

Podstawowe zasady odpowiedzialności karnej, jak również ścigania przestępstw, wyrokowania i wykonywania kary zawarte są kodeksie karnym, kodeksie postępowania karnego, kodeksie karnym wykonawczym oraz w ustawach szczególnych. Skuteczność tych przepisów uzależniona jest od obowiązujących zasad stosowania prawa, w tym od powszechności, nieuchronności i bezzwłoczności²¹. Profilaktyka ustawodawstwa widoczna jest przede wszystkim w art. 53 § 1 k.k.²² (kodeks karny), na podstawie którego sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych przez ustawę, biorąc pod uwagę, by dolegliwość nie przekraczała stopnia winy, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu, a także cele zapobiegawcze i wychowawcze oraz potrzeby w zakresie kształtowa-

¹⁸ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji.

¹⁹ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 1456.

²⁰ *Ibidem*, s. 1462.

²¹ J. W. Wójcik, *op. cit.*, ss. 86-88.

²² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 1997 nr 88 poz. 553).

nia świadomości prawnej społeczeństwa. Natomiast przy wymiarze kary nieletniemu lub młodocianemu sąd kieruje się w szczególności celami wychowawczymi²³. Prawo karne przewiduje również profilaktyczne środki karne, do których zaliczyć można zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej, czy zakaz prowadzenia pojazdów, jak również pozbawienie praw rodzicielskich i opiekuńczych²⁴.

Szczególne znaczenie ma w tym przypadku efektywność kar i środków karnych, przede wszystkim w przypadku bezwzględnej kary pozbawienia wolności, biorąc pod uwagę zapewnienie ochrony społeczeństwa przed przestępstwami, zapewnienie bezpieczeństwa zakładów karnych w trakcie wykonywania kary oraz odpowiednie oddziaływanie penitencjarne na skazanych²⁵.

Cele kary to w szczególności: sprawiedliwy odwet, a zatem kara musi być współmierna do wagi popełnionego czynu, prewencja szczególna – celem kary jest zapobieganie popełnianiu przestępstw przez danego sprawcę; prewencja ogólna, która jest rozumiana jako zapobieganie popełnianiu przestępstw przez potencjalnych sprawców oraz kompensacja, a zatem konieczność naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem²⁶. Właściwą treść i znaczenie kary kreuje jej wykonanie²⁷.

Natomiast podstawowym celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa, co oznacza odrzucenie idei resocjalizacji przestępców na rzecz poprawy jurydycznej skazanych²⁸.

Resocjalizacja skazanych

Kara kryminalna jest to zatem osobista dolegliwość ponoszona przez sprawcę będąca konsekwencją popełnionego przestępstwa²⁹. Kara stanowi

²³ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 1424.

²⁴ *Ibidem*, s. 1425.

²⁵ T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, ss. 439-440.

²⁶ M. Bojarski, *Prawo karne materialne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, ss. 291-293.

²⁷ *Ibidem*, s. 293.

²⁸ S. Lelental, *Cel wykonywania kary pozbawienia wolności oraz warunki i środki jego realizacji w świetle art. 67 k.k.w.* [w:] V. Konarska-Wrzošek (red.), *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, ss. 865-866.

²⁹ K. Gardocki, *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 47.

więc reakcję społeczną na czyn zabroniony. Aby mogła być orzeczona sprawcy przestępstwa, musi być przewidziana w ustawie. Podstawową funkcją kary pozbawienia wolności jest funkcja poprawcza, czyli resocjalizacyjna, która zakłada, iż zawsze możliwa jest zmiana człowieka na lepsze³⁰. Termin resocjalizacja pojawił się na przełomie XIX i XX w., a więc w czasie znamienego wpływu koncepcji pozytywistycznych na nauki prawne, które to zakładały, iż popełnienie przestępstwa wynika z przyczyn biologicznych lub społecznych³¹. Resocjalizacja jest nauką o charakterze interdyscyplinarnym, która ma za zadanie wypracowanie zasad i metod restytuowania osobowości oraz społecznej readaptacji jednostek i grup społecznych przejawiających zachowania dewiacyjne³². Resocjalizacja jest elementem pedagogiki resocjalizacyjnej, która zajmuje się wychowaniem osób z zaburzeniami wykazującymi objawy niedostosowania społecznego. Resocjalizacja modyfikuje zachowania jednostki, zmienia społeczną przynależność, stanowi przebudowę emocjonalną, wrasta w kulturę zaspakajania potrzeb, kształtuje prawidłowe postawy społeczne oraz kieruje jednostkę ku wartościom wyższego rzędu. Oddziaływanie resocjalizacyjne na jednostkę odbywa się poprzez organy o charakterze resocjalizacyjnym.

Proces resocjalizacji, w przypadku osób pozbawionych wolności, ma miejsce w nauczaniu, pracy, poszanowaniu godności osób pozbawionych wolności, w udziale w aktywności kulturalnej i sportowej³³. Szczególne znaczenie ma resocjalizacja penitencjarna, która uzyskuje pożądane zmiany w osobowości więźniów poprzez dokonywanie zmian w ich osobowości. Uzyskanie zamierzonego celu jest możliwe dzięki odpowiedniej relacji pomiędzy osadzonym a wychowawcą³⁴. Resocjalizacja więźniów jest koniecznym działaniem z uwagi na zamknięty charakter zakładu karnego, i co za tym idzie niemożność prawidłowego rozwoju psychicznego. Z uwagi na to, iż wolność jest jedną z podstawowych kategorii aksjologicznych, która ma ogromną wartość dla każdego człowieka, izolacja stanowi przykre doznania, jest negatywnym bodźcem, które wywołuje u skazanego cierpienie psychiczne, powodując zaburzenie jego osobowości³⁵. Kluczowe znaczenie w przypadku resocjalizacji ma probacja, która jest nałożoną przez sąd (po

³⁰ M. Ciosek, *Kara kryminalna i kara pozbawienia wolności* [w:] B. Urban (red.), *Resocjalizacja*, t. 1, PWN, Warszawa 2008, s. 323.

³¹ *Ibidem*, s. 323.

³² M. Kuć, *Prawne podstawy resocjalizacji*, C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 2.

³³ K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008, s. 226.

³⁴ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003, ss. 34-36.

³⁵ J. Sikora, *Obraz emocjonalności więźniów w świetle badań psychologicznych, biologicznych i fizjologiczno-lekarskich*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1973, s. 117.

ogłoszeniu wyroku uznającego sprawcę za winnego, bez wcześniejszego nałożenia na niego kary pozbawienia wolności) formą sankcji kryminalnej³⁶. Prawo karne przewiduje zastosowanie probacji w przypadku warunkowego umorzenia postępowania, warunkowego zawieszenia wykonania kary oraz w przypadku warunkowego przedterminowego zwolnienia³⁷. W takiej sytuacji skazany zostaje objęty nadzorem kuratora.

Kuratorzy sądowi stanowią służbę kuratorską na podstawie ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych³⁸. Wykonują oni zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym³⁹. Kuratorzy sądowi prowadzą zindywidualizowane oddziaływania resocjalizacyjne wobec skazanego w warunkach wolnościowych. Do zadań kuratora sądowego należy przede wszystkim kontrolowanie zachowania sprawcy, udzielenie mu pomocy i oddziaływania wychowawcze⁴⁰. Podstawowym celem działalności kuratora jest uzyskanie pozytywnych zmian osobowości skazanego, poprzez udzielenie odpowiedniej pomocy i motywacji do danego działania⁴¹. Aby wspomniany cel został osiągnięty bardzo ważne jest zebranie dokładnych informacji o skazanym, które pozwolą opracować odpowiedni program. Dopiero sporządzona przez kuratora ocena efektów jego działań pozwala na stwierdzenie, czy odniesiony został skutek w postaci prawidłowej resocjalizacji. Wszystkie opisane wyżej działania mają na celu przede wszystkim ograniczenie zjawiska recydywy, w czym ma pomóc prawidłowe oszacowanie ryzyka powrotu do przestępstwa poszczególnych jednostek.

Podsumowanie

Proces zwalczania recydywy jest niezwykle trudny z uwagi na wykojenie społeczne tej grupy skazanych. Pobyt w zakładzie karnym izoluje przestępców od społeczeństwa, dlatego zwłaszcza recydywiści są najbardziej narażeni na wykluczenie społeczne, co w efekcie uniemożliwia prawidłową readaptację społeczną i w związku z tym zapobieganie przestępczości staje się nieefektywne. Dlatego tak ważne, przy próbach zwalczania recydywy,

³⁶ J. Sikora, *op. cit.*, s. 117.

³⁷ A. Bałandynowicz, *System probacji – kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania* „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 12, ss. 38-40.

³⁸ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2001 nr 98 poz. 1071).

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ T. Szymanowski, *Kuratorzy sądowi i zadania przez nich wykonywane po dokonanej reformie* „Archiwum Kryminologii” t. XXVII, 2005, s. 95.

⁴¹ K. Jadach, *Praca kuratora sądowego w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2011, ss. 12-14.

jest uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, w szczególności ważna jest pomoc postpenitencjarna.

Do działań zwalczających przestępczość powrotną zalicza się zwiększenie możliwości w zakresie wykształcenia lub przygotowania do zawodu, zwiększenie możliwości podejmowania płatnej pracy w czasie pobytu w zakładzie karnym, wspieranie zatrudnienia osób karanych, czy tworzenie ośrodków readaptacyjnych. Ponadto ogromne znaczenie ma współpraca skazanych ze społeczeństwem polegająca w szczególności na społecznej kontroli nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności, uczestnictwie w działalności penitencjarnej, udzielaniu pomocy materialnej i finansowej dla rodzin skazanego, jak również wsparciu intelektualnym oraz organizowaniu szkoleń kadry więziennej.

Recydywa jest bardzo trudnym zjawiskiem do wyeliminowania lub nawet ograniczenia. Różne instytucje społeczne i państwowe pracują na tym zagadnieniu w celu zwiększenia bezpieczeństwa w społeczeństwie po odbyciu kary pozbawienia wolności przez recydywistę i jego resocjalizacji.

Niewątpliwie wszystkie działania resocjalizacyjne mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa wszystkim obywateli. Należy zwrócić szczególną uwagę, iż osoby osadzone w zakładzie karnym nie przestają być członkami społeczności, stąd udział społeczeństwa w resocjalizacji i zapobieganiu wykluczeniu społecznemu jest szczególnie ważny.

Literatura

- Bałandynowicz a., *System probacji – kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 12.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Arche, Gdańsk 2007.
- Bojarski M., *Prawo karne materialne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Ciosek M., *Kara kryminalna i kara pozbawienia wolności* [w:] B. Urban (red.), *Resocjalizacja*, T. 1, PWN, Warszawa 2008.
- Gardocki K., *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Hołyst B., *Kryminologia*, LexisNexis, Warszawa 2014.
- Jadach K., *Praca kuratora sądowego w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2011.
- Krukowski A., *Zapobieganie przestępczości* [w:] Świda W. (red.), *Kryminologia*, Warszawa 1977.
- Kuć M., *Prawne podstawy resocjalizacji*, C.H. Beck, Warszawa 2011.
- Lelental S., *Cel wykonywania kary pozbawienia wolności oraz warunki i środki jego realizacji w świetle art. 67 k.k.w.* [w:] Konarska-Wrzoszek V. (red.), *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003.
- Ostrowska K., *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008.

16. PRÓBY PRZECIWDZIAŁANIA RECYDYWIE

Sikora J., *Obraz emocjonalności więźniów w świetle badań psychologicznych, biologicznych i fizjologiczno-lekarskich*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1973.

Szymanowski T., *Kuratorzy sądowi i zadania przez nich wykonywane po dokonanej reformie*, „Archiwum Kryminologii” t. XXVII, 2005.

Szymanowski T., Migdał J., *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.

Wójcik J. W., *Kryminologia. Współczesne aspekty*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 1990 nr 30 poz. 179).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 1997 nr 88 poz. 553).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2001 nr 98 poz. 1071).

ATTEMPTS TO COMBAT RECIDIVISM

Summary

This article deals with the problem of attempts to combat recidivism. Counteracting the return to crime is one of the goals of executing imprisonment. Criminal policy deals with the whole spectrum of activities, analyzes and researches on crime prevention. Various causes of crime require using many preventive measures. Resocialization is the primary method of combating crime. Social exclusion of recidivists prevents proper social reintegration, and consequently prevention of crime becomes ineffective.

Keywords: combat recidivism, crime prevention, return to crime, resocialization.

Autor

mgr Kinga Bąk

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

17 UDZIAŁ SPOŁECZEŃSTWA W WYKONYWANIU KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Kinga Bąk

Słowa kluczowe: kara pozbawienia wolności, uczestnictwo społeczeństwa.

Wprowadzenie

Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności jest bardzo ważne z punktu widzenia celów jej realizacji, a mianowicie wzbudzenia w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa.

W pierwszej części opracowania zdefiniowano uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, w tym jego zakres, formy i podmioty uprawnione do partycypacji. Następnie scharakteryzowano zakres działalności Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, której zadaniem jest koordynacja współpracy pomiędzy organami państwowymi a przedstawicielami społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości i wykonywaniu orzeczeń, w świadczeniu pomocy w readaptacji społecznej. W końcowej części rozdziału podkreślono znaczenie kościołów i innych związków wyznaniowych w zakresie udziału w wykonywaniu kary pozbawienia wolności polegającego w szczególności na współpracy przedstawicieli kościoła lub innych związków wyznaniowych z osadzonymi.

Celem artykułu jest omówienie problemu resocjalizacyjnego wpływu na skazanych podmiotów uprawnionych do udziału w wykonywaniu kary pozbawienia wolności.

Pojęcia podstawowe

Udział obywateli w wykonywaniu kar stanowi w Polsce zasadę konstytucyjną poprzez regulację w art. 182 Konstytucji RP¹, a także jest określany w

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

ustawach – art. 90 i 91 kodeksu postępowania karnego² oraz rozdziale VII Kodeksu karnego wykonawczego³. Udział społeczeństwa w wykonywaniu kar wolnościowych dotyczy przede wszystkim wykonywania kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i polega na sprawowaniu dozoru przez kuratorów społecznych i przedstawicieli stowarzyszeń, organizacji i instytucji, którym sąd również może powierzyć sprawowanie dozoru. Szczególne znaczenie ma jednak udział społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności oraz w świadczeniu pomocy postpenitencjarnej.

Udział społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności przewidują przepisy prawa karnego wykonawczego poprzez możliwość współudziału w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, związanych w szczególności z pozbawieniem wolności, stowarzyszeń, fundacji, organizacji i instytucji, których celem działania jest realizacja działań związanych z uczestnictwem w wykonywaniu orzeczeń, pomocą w społecznej readaptacji skazanych oraz Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym i Fundusz Pomocy Postpenitencjarnej, jak również kościołów i innych związków wyznaniowych oraz osób godnych zaufania⁴. Zadaniem tych organów jest uczestnictwo w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w zakładach karnych lub aresztach, realizowane w porozumieniu z dyrektorami wyżej wymienionych placówek poprzez udział ich przedstawicieli w radach oraz innych organach kolegialnych, których zadaniem jest świadczenie pomocy skazanym i ich rodzinom oraz koordynowanie współdziałania społeczeństwa z zakładami karnymi i aresztami śledczymi⁵. Wspomniane porozumienie dla swojej ważności musi być zawarte na piśmie i świadczyć o zgodności z prawem prowadzonych przez nie działań. Przedstawiciele organów oraz osoby godne zaufania mogą również uczestniczyć w społecznej kontroli nad wykonywaniem kar oraz środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych⁶.

Podmioty uprawnione do współdziałania w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych realizują zadania przez swoich przedstawicieli. Przedstawicielem oraz osobą godną zaufania może być ten, kto korzysta w pełni z praw cywilnych i obywatelskich, nie był

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997 nr 89 poz. 555).

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557 z późn. zm.).

⁴ *Ibidem*.

⁵ M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2007, ss. 135-137.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy.

skazany za przestępstwo popełnione umyślnie, nie został pozbawiony praw rodzicielskich lub opiekuńczych, daje rękojmię należytego wykonywania przyjętych na siebie obowiązków, ukończył 24 lata, a w wyjątkowych wypadkach 21 lat, jeżeli ma kwalifikacje lub doświadczenie życiowe wskazujące na przydatność w prowadzeniu działalności wychowawczej oraz resocjalizacyjnej⁷.

Działalność wyżej wymienionych podmiotów prowadzona jest przede wszystkim w dziedzinie społecznej, kulturalnej i sportowej. Sprzyja ona działalności resocjalizacyjnej, tworząc nowe formy oddziaływania na skazanych⁸.

Pomoc udzielana przez uprawnione podmioty obejmuje pomoc materialną, prawną, medyczną oraz pomoc w znalezieniu pracy. Środki na udzielanie pomocy są pozyskiwane z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej. Przychodami funduszu są środki pieniężne, które pochodzą z orzeczonych przez sądy nawiązek oraz świadczeń pieniężnych, potrąceń w wysokości 7% wynagrodzenia przysługującego za pracę skazanych zatrudnionych na podstawie skierowania do pracy, w ramach umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy o dzieło, umowy o pracę nakładczą lub na innej podstawie prawnej oraz uzyskane w wyniku wykonania kary dyscyplinarnej obniżenia przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę, nie więcej niż o 25%, na okres do 3 miesięcy, a także środki pochodzące ze spadków, zapisów i darowizn oraz dotacji, zbiórek i innych źródeł.

Ze środków Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej udzielana jest pomoc osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych, a także ich rodzinom. Z takiej pomocy mogą również korzystać osoby pokrzywdzone w wyniku przestępstwa oraz ich rodziny⁹.

Stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania mogą uzyskiwać środki z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej na udzielanie pomocy po przedstawieniu uzasadnionego programu działalności oraz określeniu celu i sposobu wydatkowania środków.

Zakres świadczonej pomocy przejawia się przede wszystkim w¹⁰:

- pokrywaniu kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielaniu schronienia w ośrodku dla bezdomnych;

⁷ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przepadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. 2016 poz. 2305).

⁸ M. Kuć, *op. cit.*, s. 136.

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 września 2015 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (Dz.U. 2015 poz. 1544).

- dopłatach do bieżących zobowiązań czynszowych i opłat za energię ciepłą, energię elektryczną, gaz, wodę, opał, odbiór nieczystości stałych i płynnych za lokal mieszkalny lub dom jednorodzinny, do którego osoba uprawniona posiada tytuł prawny; organizowaniu i finansowaniu poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej;
- organizowaniu i finansowaniu szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz pokrywaniu kosztów egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe;
- organizowaniu i finansowaniu programów podnoszących kompetencje społeczne, mających na celu przeciwdziałanie czynnikom kryminogennym;
- zakupie materiałów, narzędzi, wyposażenia oraz urządzeń niezbędnych do realizacji programów podnoszących kompetencje społeczne oraz szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe, a także wykonywania pracy nieodpłatnej;
- pokrywaniu kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją leczniczą oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności, stopniu niepełnosprawności lub niezdolności do pracy;
- pokrywaniu kosztów transportu specjalnego, zgodnie ze wskazaniami lekarskimi lub przejazdów do miejsca pobytu, nauki, terapii, pracy, zwłaszcza wykonywanej nieodpłatnie; pokrywaniu kosztów związanych z uzyskaniem dowodu osobistego oraz innych dokumentów niezbędnych do uzyskania pomocy;
- pokrywaniu kosztów badań specjalistycznych wymaganych przy kwalifikowaniu do udziału w programach podnoszących kompetencje społeczne, szkoleniach i kursach podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz pracy wykonywanej nieodpłatnie;
- pokrywaniu kosztów grupowego ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków osób zakwalifikowanych do udziału w szkoleniach i kursach podnoszących kwalifikacje zawodowe, programach podnoszących kompetencje społeczne oraz pracy wykonywanej nieodpłatnie;
- promowaniu i wspieraniu inicjatyw i przedsięwzięć służących skutecznej readaptacji skazanych, działań o charakterze edukacyjnym i informacyjnym, organizowaniu i prowadzeniu szkoleń, organizowaniu i zlecaniu zadań naukowych dotyczących sytuacji osób skazanych;
- pokrywaniu kosztów związanych z organizacją i udzielaniem pomocy rzeczowej w formie: żywności lub bonów żywnościowych, odzieży, bielizny, obuwia, środków czystości i higieny osobistej lub bonów

towarowych, biletów komunikacji publicznej, leków, środków opatrunkowych i sanitarnych, wyrobów medycznych, w tym protez, przedmiotów ortopedycznych i środków pomocniczych, pomocy naukowych, dydaktycznych, książek i materiałów biurowych, niezbędnych przedmiotów wyposażenia domowego lub innych przedmiotów użytku osobistego ułatwiających funkcjonowanie społeczne, a także materiałów, narzędzi i wyposażenia niezbędnego do uczestnictwa w szkoleniu zawodowym, wykonywaniu wyuczonego zawodu albo prowadzenia działalności gospodarczej na własny rachunek;

- udzielaniu świadczeń pieniężnych na cel wskazany przez organ lub podmiot udzielający pomocy.

Zakres tych działań jest bardzo zróżnicowany, jednakże ich wspólnym celem jest zapobieganie przestępczości, przeciwdziałanie powrotowi do przestępstwa, jak również kształtowanie społecznie pożądanых postaw u skazanych, a zatem realizacja celu wykonywania kary pozbawienia wolności¹¹.

Najważniejszym zadaniem z punktu widzenia resocjalizacji jest przygotowanie osób pozbawionych wolności do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, co reguluje art. 164 § 1 k.k.w. (kodeks karny wykonawczy). Okres przygotowania do zwolnienia trwa do 6 miesięcy przed wykonaniem kary lub przewidywanym warunkowym zwolnieniem. W tym czasie skazany powinien w miarę możliwości odbywać karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym położonym najbliżej przyszłego miejsca stałego pobytu. Okres ten jest ustalany przez komisję penitencjarną, za zgodą skazanego. Jednak art. 164 § 2 k.k.w. przewiduje możliwość wyznaczenia okresu niezbędnego na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu przez sąd penitencjarny w postanowieniu o udzieleniu lub odmowie warunkowego zwolnienia, jeżeli sąd uzna to za niezbędne. W trakcie tego okresu kurator lub uprawnione podmioty ustalają ze skazanym zakres niezbędnej pomocy w społecznej readaptacji i sposób jej udzielenia. Okres ten powinien być przeznaczony na nawiązanie kontaktu ze światem zewnętrznym, w tym nawiązanie kontaktów z rodziną. Na tym etapie konieczne są zindywidualizowane działania w odniesieniu do konkretnej jednostki polegające głównie na poznaniu więzi społecznych łączących skazanego ze społeczeństwem przed osadzeniem w zakładzie karnym i w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności, jak również wystawieniu opinii na temat jego kondycji psychicznej, co jest niezbędne przy ocenie adaptacji społecznej skazanego po opuszczeniu zakładu karnego.

Podmioty wskazane w art. 38 § 1 k.k.w. działają w celu zwiększenia efektywności działania organów państwowych w zakresie zapobiegania prze-

¹¹ M. Kuć, *op. cit.*, strona 139.

stępczości i readaptacji społecznej skazanych, jak również wzmocnieniu praworządnego działania organów państwowych. Świadczona przez te podmioty pomoc na rzecz osób pozbawionych wolności ma charakter pomocniczy, a zatem uzupełnia i wspiera działalność organów państwowych, co powoduje zwiększenie efektywności pomocy udzielanej tej grupie społecznej. Pomoc udzielana przez uprawnione podmioty opiera się na wspólnych założeniach polityki kryminalnej i penitencjarnej, jednak programy te mogą być modyfikowane przez organy udzielające pomocy.

Znaczenie pomocy świadczonej przez stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania zaznaczają przepisy dotyczące nadzoru penitencjarnego, mianowicie przedmiotem kontroli i oceny dokonywanej przez sędziego penitencjarnego jest współdziałanie ze społeczeństwem, w tym zwłaszcza z zakładami pracy zatrudniającymi skazanych, placówkami oświatowo-wychowawczymi i rodzinami skazanych, zwłaszcza młodocianych oraz pozytkiwaniem ich do udziału w procesie wychowawczym¹². Szczególne znaczenie, mające ogromny wpływ na efekty resocjalizacji, przypisuje się współpracy z zakładami pracy oraz rodzinami skazanych.

Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym oraz rady terenowe

Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym jest instytucją koordynującą współpracę pomiędzy organami państwowymi a przedstawicielami społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości i wykonywaniu orzeczeń oraz w świadczeniu pomocy w readaptacji społecznej, jak również wykonywania kontroli społecznej i dokonywania oceny polityki penitencjarnej. Wojewoda w tym celu może powołać również rady terenowe do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym.

Realizacja wymienionych wyżej zadań odbywa się poprzez organizowanie, inicjowanie i wspieranie przedsięwzięć, które mają za zadanie¹³:

- zapobieganie przestępczości i społeczną readaptację skazanych;
- opiniowanie działalności organów rządowych i przedstawicieli społeczeństwa, która jest podejmowana w zakresie zapobiegania prze-

¹² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz.U. 2003 nr 152 poz. 1496).

¹³ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (Dz.U. 1998 nr 113 poz. 723).

stępczości, wykonywania orzeczeń i readaptacji społecznej skazanych oraz udzielania pomocy skazanym i ich rodzinom;

- koordynowanie działalności stowarzyszeń, fundacji, kościołów oraz związków wyznaniowych oraz osób godnych zaufania, jak również uprawnionych organizacji i instytucji, która jest podejmowana w zakresie wykonywania kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych;
- organizowanie i koordynowanie społecznej kontroli nad wykonaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych oraz opracowywanie wyników tych kontroli; ocena polityki penitencjarnej;
- przedstawianie wniosków i opinii w sprawie podziału oraz wykorzystania środków z Funduszu Pomocy Penitencjarnej;
- inicjowanie i wspieranie badań naukowych, które służą zapobieganiu przestępczości i społecznej readaptacji skazanych.

W praktyce te zdania mogą przyjmować także odmienne formy¹⁴.

Kościoły i inne związki wyznaniowe a wykonywanie kary pozbawienia wolności

Kościoły i inne związki wyznaniowe zaliczane są także do podmiotów uczestniczących w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Szczególny wpływ resocjalizacyjny ma obecność kapelana więziennego w zakładzie karnym lub areszcie śledczym oraz katechetów, a także obecność współwyznawców¹⁵.

Art. 102 ust. 3 k.k.w. reguluje kwestię prawa więźnia do korzystania z wolności religijnej. Korzystanie przez skazanych z wolności religijnej umożliwia działalność duszpasterstwa więziennego. W duszpasterstwie katolickim można wyróżnić następujące płaszczyzny: sprawowanie posługi religijnej poprzez odprawianie nabożeństw i udzielanie sakramentów, wzbudzanie wiary poprzez homilię, rekolekcje, katechezy okolicznościowe, pogadanki religijne, rozmowy indywidualne, czy pielgrzymki, a także świadczenie pomocy Caritas w ramach pomocy materialnej oraz doradzania, pocieszania i kolędowania¹⁶. Dobrym sposobem na wzbudzenie wiary

¹⁴ M. Kuć, *op. cit.*, s. 144.

¹⁵ S. Meler, *Prawo więźniów do wolności religijnej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003, nr 38, ss. 61-63.

¹⁶ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003, ss. 282-285; K. Bedyński, *Duszpasterstwo więzienne w Polsce. Zarys historyczny*, First Business College, Warszawa 1994, s. 108 i n.

u skazanego jest również dostarczanie tekstów ewangelicznych, książek, prasy, czy filmów o treściach religijno-wychowawczych¹⁷.

Art. 106 § 1 k.k.w. stanowi o tym, że skazany ma prawo do wykonywania praktyk religijnych i do korzystania z posług religijnych oraz bezpośredniego uczestniczenia w nabożeństwach, które są odprawiane w zakładzie karnym w dni świąteczne oraz słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu. Ponadto skazany może posiadać niezbędne książki, pisma i przedmioty religijne. Na podstawie art. 106 § 2 k.k.w. skazany ma także prawo do udziału w prowadzonym w zakładzie karnym nauczaniu religii, brania udziału w działalności charytatywnej i społecznej kościoła lub innego związku wyznaniowego, jak również do spotkań indywidualnych z duchownymi kościoła lub innego związku wyznaniowego, do którego należy. Nabożeństwa i spotkania o charakterze religijnym odbywają się w kaplicy lub innym przystosowanym do tego celu pomieszczeniu albo w innym miejscu na terenie zakładu karnego lub aresztu śledczego na podstawie ustalonego porządku wewnętrznego zakładu. Duchowni mogą odwiedzać skazanych w pomieszczeniach, w których przebywają, a zatem w celach mieszkalnych, szpitalnych i izb chorych¹⁸. Oddziaływanie o charakterze religijnym rozpoczyna się od indywidualnego kontaktu ze skazanym, co pozwala na wstępną ocenę jego stanu duchownego i ustalenie dalszego kierunku oddziaływania¹⁹. Korzystanie z wolności religijnej nie może naruszać zasad tolerancji ani zakłócać ustalonego w zakładzie karnym porządku. Natomiast przedmiotem kontroli i oceny dokonywanej przez sędziego penitencjarnego jest przestrzeganie praw więźniów w zakresie prowadzonej działalności religijnej w zakładzie karnym i areszcie śledczym²⁰.

Działalność duszpasterska w zakładzie karnym i areszcie śledczym ma ogromny wpływ na resocjalizację skazanych. Kapelani i osoby świeckie swoją postawą oraz zachowaniem dają przykład i pokazują skazanym nowe wartości, co powoduje złagodzenie stosunków panujących w środowiskach więziennych pomiędzy skazanymi, jak również pomiędzy skazanymi a personelem²¹.

¹⁷ K. Bedyński, *op. cit.*, s. 110.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. 2003 nr 159 poz. 1546).

¹⁹ M. Kuć, *op. cit.*, strona 147.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych.

²¹ K. Bedyński, *op. cit.*, s. 113.

Podsumowanie

Społeczeństwo uczestniczy w wykonywaniu kary pozbawienia głównie poprzez organizowanie i świadczenie wszechstronnej pomocy w readaptacji społecznej skazanych oraz kontroli społecznej nad wykonywaniem kar oraz środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych.

Udział społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności przede wszystkim przygotowuje skazanego do życia na wolności, staje się łącznikiem ze światem zewnętrznym, a zatem zmniejsza lęk związany ze zmianą otoczenia, co wpływa pozytywnie na stan psychiki skazanego oraz zmniejsza prawdopodobieństwo powrotu do przestępczości. Efekt działalności społecznej uprawnionych podmiotów uczestniczących w wykonywaniu kary pozbawienia wolności jest uzależniony od chęć współpracy skazanego z tymi podmiotami. Niezbędne jest w tym zakresie uzyskanie zgody skazanego na proponowane formy pomocy, akceptacja zasad związanych z ich realizacją, a przede wszystkim wola współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw. Działalność uprawnionych podmiotów polega także na łagodzeniu konfliktów pomiędzy osadzonymi a personelem zakładów karnych, co zwiększa skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych, a także zmniejsza lub nawet eliminuje różnice pomiędzy skazanymi a społeczeństwem po opuszczeniu zakładu karnego, a zatem redukuje efekt stygmatyzacji postpenitencjarnej²². Ponadto stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania wpływają również na społeczeństwo, zmieniając jego nastawienie do osób pozbawionych wolności, a także warunków panujących w zakładach karnych i aresztach śledczych.

Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności jest uzupełnieniem i wsparciem dla działalności służb penitencjarnych, a zatem nie należy traktować działalności społecznej jako zastępczej dla oddziaływań penitencjarnych.

Literatura

- Bedyński K., *Duszpasterstwo więzienne w Polsce. Zarys historyczny*, First Business College, Warszawa 1994.
- Hołyst B., *Na granicy życia i śmierci. Studium kryminologiczne i wiktymologiczne*, Kodeks, Warszawa 2002.
- Kuć M., *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2007.

²² B. Hołyst, *Na granicy życia i śmierci. Studium kryminologiczne i wiktymologiczne*, Kodeks, Warszawa 2002, s. 62.

17. UDZIAŁ SPOŁECZEŃSTWA W WYKONYWANIU KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003.
Meler S., *Prawo więźniów do wolności religijnej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003, nr 38.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557 z późn. zm.).
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997 nr 89 poz. 555).
Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (Dz.U. 1998 nr 113 poz. 723).
Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz.U. 2003 nr 152 poz. 1496);
Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. 2003 nr 159 poz. 1546).
Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 września 2015 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (Dz.U. 2015 poz. 1544).
Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przepadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. 2016 poz. 2305).

PARTICIPATION OF THE PUBLIC IN THE EXECUTION OF IMPRISONMENT

Summary

This article concerns the issue of participation of the public in the execution of imprisonment. Associations, foundations, organizations and institutions, as well as churches and other religious organizations, and trustworthy persons are entitled to conduct correctional, cultural, educational, sports and religious activities in prisons or detention centers. In this regard, the Head Council for Social Readaptation and Convict Support is of particular importance.

Keywords: participation of the public, execution of imprisonment.

Autor

mgr Kinga Bąk
Uniwersytet Wrocławski
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

18

CHOROBA PSYCHICZNA I NIEDOROZWÓJ UMYSŁOWY JAKO PRZESŁANIKI UNIEMOŻLIWIAJĄCE ZAWARCIE ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIEGO

Anna Lisowska

Słowa kluczowe: choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy, małżeństwo.

Wprowadzenie

Przepis art. 18 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi, że „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”¹. Przytoczona regulacja prawna podkreśla m.in doniosłość instytucji związku małżeńskiego i szczególną pieczę nad nią sprawowaną. W polskiej kulturze wkroczenie na „nową drogę życia” kojarzone jest najczęściej z jednym z najpiękniejszych dni w życiu młodych ludzi, piękną uroczystością i huczną zabawą w gronie najbliższych do białego rana. To szczególne wydarzenie jest przedmiotem marzeń nawet małych dziewczynek.

Nie zawsze jednak zawarcie związku małżeńskiego, pomimo iż nie powinno tak być, przypomina wyśnione wydarzenie. Obowiązujące regulacje prawne wymieniają pewne przeszkody, warunki których spełnienie uniemożliwia osobom formalne potwierdzenie istniejącej między nimi i łączącej ich psychicznej, fizycznej oraz gospodarczej więzi. Niewątpliwie taki stan rzeczy powoduje swego rodzaju przeszkody we wspólnym pożyciu tych osób. O ile nie ma dużego wpływu na występującą pomiędzy nimi bliskość emocjonalną czy fizyczną, poza ewentualnym poczuciem dyskomfortu powodowanym brakiem legalizacji związku, o tyle więcej niedogodności dotyczy aspektu społeczno-gospodarczo-prawnego. Kobieta i mężczyzna nie będący ze sobą w związku małżeńskim nie mogą np. przysposobić dzieci swojego partnera z uprzednich związków, korzystać z pewnych ulg podatkowych, nie mają wspólnoty majątkowej. Pewne przeszkody uniemożliwiające zawarcie związku małżeńskiego wymienione w obowiązujących regulacjach prawnych nie wzbudzają najmniejszej wątpliwości, co do ich słuszności. Można wśród nich wymienić ubezwłasnowolnienie całkowite,

¹ Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Z 1997 r., Nr 78, poz. 483) art. 18.

pozostawanie w zawartym związku małżeńskim, pokrewieństwo w linii prostej, bycie rodzeństwem lub powinowatym w linii prostej, a także posiadanie statusów przysposabiającego i przysposobionego². Wspomnieć należy, że „...z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie małżeństwa między powinowatymi.”³. Wiążące przepisy prawa wyszczególniają także przeszkody uniemożliwiające zawarcie związku małżeńskiego mogące wywoływać wątpliwości co do ich zasadności. Dotyczy to przede wszystkim art. 12. § 1. Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – kodeks rodzinny i opiekuńczy, który stanowi, że „Nie może zawrzeć małżeństwa osoba dotknięta chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym. Jeżeli jednak stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa i jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie, sąd może jej zezwolić na zawarcie małżeństwa”⁴. Mając na względzie nowożytną wiedzę o chorobach psychicznych i ich wpływie na funkcjonowanie jednostki, a także cały system obowiązujących regulacji prawnych wypadałoby się zastanowić czy takie rozwiązanie zbyt mocno nie ingeruje w prawa jednostek i nie narusza ich wolności.

Celem opracowania jest analiza regulacji prawnych charakteryzujących przeszkody uniemożliwiające zawarcie związku małżeńskiego, bezpośrednio związane ze zdrowiem psychicznym jednostki. W rozdziale wskazano wątpliwości i kontrowersje dotyczące konieczności uzyskania przez osoby chore psychiczne lub z niedorozwojem umysłowym zgody sądu na połączenie się trwałym węzłem małżeńskim z wybranym partnerem życiowym.

Ubezwłasnowolnienie całkowite jako przesłanka uniemożliwiająca zawarcie związku małżeńskiego

Jedną z przesłanek uniemożliwiających zawarcie związku małżeńskiego, ściśle związanych ze zdrowiem psychicznym jednostki, jest jej całkowite ubezwłasnowolnienie. Art. 11 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego stanowi, że „Nie może zawrzeć małżeństwa osoba ubezwłasnowolniona całkowicie”⁵. Instytucja ubezwłasnowolnienia całkowitego została wprowadzona przez ustawodawcę do obowiązujących regulacji prawnych w Ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. – kodeks cywilny. Art. 13 § 1 wymienionego aktu prawnego wskazuje, że „Osoba, która ukończyła lat trzynaście, może

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. 1964 Nr 9 poz. 59), art. 11 § 1, art. 13 § 1. art. 4 §1, art. 15 § 1.

³ *Ibidem*, art. 14 § 1.

⁴ *Ibidem*, art. 12 § 1.

⁵ *Ibidem*, art. 11 § 1.

być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem.”⁶. Pozbawienie jednostki pełnej zdolności do czynności prawnych ma na celu ochronę jej interesu majątkowego lub osobistego, którego z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego nie jest w stanie odpowiednio zabezpieczyć⁷. W przytoczonej regulacji prawnej przyczyny, które mogą uzasadniać ubezwłasnowolnienie całkowite jednostki wpływając na niemożność kierowania przez nią swoim postępowaniem zostały podzielone na trzy podstawowe zbiory. Wyróżnia się wśród nich: chorobę psychiczną, niedorozwój umysłowy lub inny rodzaj zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwo lub narkomanię⁸. Jak wskazano w literaturze występowanie u osoby jednego z wymienionych źródeł jest warunkiem koniecznym do ustalenia czy faktycznie nie może ona kierować swoim postępowaniem⁹. Co ważne nie jest on jednak wystarczający do pozbawienia podmiotu pełnej zdolności do czynności prawnych¹⁰. Ubezwłasnowolnienie całkowite determinowane jest wystąpieniem związku przyczynowo-skutkowego między określonymi przesłankami.

Jak uregulowano w art. 14 § 1 „Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna”¹¹. Oznacza to, że omawiana jednostka nie może samodzielnie zawierać umów poza tymi, których przedmiot nie przekracza drobnych spraw bieżących i o ile nie są one dla niej rażąco krzywdzące¹². Rozporządzanie swoim majątkiem, zaciąganie zobowiązań, to kolejne ze stosunków prawnych wykraczających poza autonomię osoby fizycznej ubezwłasnowolnionej całkowicie.

W świetle przytoczonych informacji trudno byłoby uznać za zasadne przyzwolenie na zawieranie związków małżeńskich osobom, które na mocy orzeczenia sądowego zostały pozbawione pełnej zdolności do czynności prawnych. Jak uregulowano w art. 1 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego „Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński”¹³. Osoby pozbawione zdolności do

⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93) art. 13 § 1.

⁷ T. Sokołowski, *Komentarz do art. 13 kodeksu cywilnego*, stan prawny na 01.06.2012, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

⁸ *Ibidem*.

⁹ M. Serwach, *Komentarz do art. 13 kodeksu cywilnego*, stan prawny na 18.04.2014, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, art. 14 § 1.

¹² *Ibidem*, art. 14 § 2.

¹³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 1 § 1.

czynności prawnych nie mogą w świetle obowiązujących regulacji normatywnych złożyć wiążącego oświadczenia woli. Uznaje się bowiem, że ich stan zdrowia psychicznego wpływa nie tylko na treść woli wymienionych podmiotów, ale i swobodę w jej wyrażeniu. Co więcej ustalenie na drodze postępowania sądowego, że stan zdrowia psychicznego jednostki jest na tyle zły, iż nie jest ona sama zdolna do zatroszczenia się na optymalnym poziomie o własne interesy osobiste i majątkowe, warunkując tym samym orzeczenie wobec niej ubezwłasnowolnienia całkowitego, jeszcze bardziej zaprzecza możliwości skutecznego zawarcia przez nią związku małżeńskiego¹⁴. Jak zauważono w literaturze, taki stan rzeczy pozostawałby w sprzeczności z celem małżeństwa i stanowił bezpośrednie zagrożenie dla dobra potencjalnych pociech¹⁵. Ponadto trudno byłoby wymagać od osoby, która została pozbawiona pełnej zdolności do czynności (z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego, uniemożliwiający jej kierowanie własnym postępowaniem, a tym samym dbałość o własne interesy osobiste i majątkowe) by w pełni była w stanie sprostać obowiązkowi wynikającemu z założenia rodziny¹⁶.

Skutecznego oświadczenia woli o wstąpieniu w związek małżeński, przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, nie może złożyć osoba, która w chwili jego składania na mocy orzeczenia sądu jest ubezwłasnowolniona całkowicie¹⁷. Prawomocne uchylene pozbawienia jednostki pełnej zdolności do czynności prawnych umożliwia jej zgodne z prawem zawarcie związku małżeńskiego¹⁸. W sytuacji, gdy małżeństwo zostało zawarte przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie, legitymacja w procesie o jego unieważnienie przysługuje każdemu z małżonków¹⁹. Problematiczną materią stanowi to, czy osoba pozbawiona pełnej zdolności do czynności prawnych może samodzielnie wytoczyć powództwo o unieważnienie małżeństwa²⁰. Art. 11§ 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wskazuje, że „Unieważnienia małżeństwa z powodu ubezwłasnowolnienia może żądać każdy z małżonków”²¹, co wyraźnie wskazuje, że prawo takie przysługuje zarówno mężowi, jak i żonie, bez względu na to, czy któreś z nich jest ubezwłasnowol-

¹⁴ A. Zielonacki, *Komentarz do art. 11 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, stan prawny na 30.06.2013, <https://www.lex.uni.lodz.pl> online: 19.05.2017).

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ G. Jędrejek, *Komentarz do art. 11 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, stan prawny na 01.01.2013, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

²⁰ A. Zielonacki, *op. cit.*

²¹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 11 § 2.

nione całkowicie, czy też nie²². Jednakże, art. 66 Ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego reguluje, że „Osoba fizyczna niemająca zdolności procesowej może podejmować czynności procesowe tylko przez swego przedstawiciela ustawowego”²³. Podobne stanowisko zajęto w doktrynie i judykaturze, gdzie jasno wskazuje się, że osoba pozbawiona pełnej zdolności do czynności prawnych wszelkich czynności procesowych może dokonywać tylko przez ustanowionego opiekuna²⁴. W przypadku powództwa o unieważnienie związku małżeńskiego w piśmiennictwie, zaznaczono jednak, że wydaje się, iż osoba pozbawiona pełnej zdolności do czynności prawnych może je samodzielnie wytoczyć²⁵.

Dla sądu właściwego w zakresie unieważnienia zawartego związku małżeńskiego istotnym jest czy w chwili jego zawarcia, któryś z małżonków na mocy prawomocnego orzeczenia był ubezwłasnowolniony całkowicie²⁶. Jedynym właściwym w tym zakresie dowodem dla organu procesowego potwierdzającym analizowany stan rzeczy jest odpis prawomocnego orzeczenia sądu o ubezwłasnowolnieniu całkowitym, jednego z powodów, istniejący w chwili zawierania przez nich związku małżeńskiego²⁷.

W przypadku, gdy orzeczone wobec małżonka ubezwłasnowolnienie całkowite zostało uchylone do czasu wydania wyroku sądowego w sprawie o unieważnienie małżeństwa, postępowanie sądowe staje się bezprzedmiotowe²⁸. Podobnie pozbawienie jednego z małżonków pełnej zdolności do czynności prawnych orzeczone po zawarciu związku małżeńskiego nie daje podstawy do jego unieważnienia²⁹. W sytuacji zbiegu postępowań sądowych o uchylenie lub zmianę ubezwłasnowolnienia całkowitego i unieważnienia związku małżeńskiego, zasadnym wydaje się być zawieszenie tego drugiego z nich, ze względu na istotność rozstrzygnięcia pierwszego z nich i jego wpływ na unieważnienie małżeństwa³⁰.

²² A. Zielonacki, *op. cit.*

²³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964 Nr 43 poz. 296), art 66.

²⁴ A. Zielonacki, *op. cit.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ G. Jędrejek, *op. cit.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ A. Zielonacki, *op. cit.*

²⁹ G. Jędrejek, *op. cit.*

³⁰ A. Zielonacki, *op. cit.*

Choroba psychiczna i niedorozwój umysłowy w kontekście zdolności do zawarcia związku małżeńskiego

Analizując zagadnienia związane z zdolnością podmiotu do zawarcia związku małżeńskiego nie sposób pominąć trudności wynikających z choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego często uniemożliwiających legalne potwierdzenie więzi psychicznych, fizycznych i gospodarczych łączących dwie osoby. Zgodnie z art. 12 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego „Nie może zawrzeć małżeństwa osoba dotknięta chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym. Jeżeli jednak stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa i jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie, sąd może jej zezwolić na zawarcie małżeństwa”³¹.

Według autorki opracowania przytoczony przepis wymaga głębszego rozważenia, chociażby z uwagi na jego złożoną konstrukcję czy użyte w nim bliżej nieokreślone pojęcia wymagające wiedzy z zakresu psychopatologii. Z jednej strony wspomniana regulacja normatywna zakazuje jednostce mającej stwierdzoną chorobą psychiczną lub niedorozwój umysłowy zawarcia związku małżeńskiego, a z drugiej dopuszcza możliwość wyrażenia zgody przez sąd na dokonanie powyższego aktu, przy założeniu, że jej stan zdrowia lub umysłu nie będzie stanowił zagrożenia dla samego małżeństwa, jak i zdrowia przyszłego potomstwa, a ona sama nie została ubezwłasnowolniona na mocy prawomocnego orzeczenia sądu. Rozważając omawianą problematykę zastanawiające wydaje się być, czy wspomniana regulacja prawna nie narusza podstawowych praw i wolności człowieka. Zgodnie z art. 11 kodeksu cywilnego „Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności”³².

Uzyskanie przez osobę pełnej zdolności do czynności prawnych umożliwia osobie samodzielne podejmowanie decyzji dotyczących jej spraw osobistych i majątkowych, w szczególności zawieranie umów cywilnoprawnych, zaciąganie zobowiązań, ustanawianie pełnomocnika. Pozwala podmiotowi prawa na złożenie oświadczenia woli, stanowiącego podstawę każdej czynności prawnej i wywołującego skutki w świetle obowiązujących unormowań. Zgodnie z regulacjami kodeksu cywilnego należy przyjąć, że każda osoba, która osiągnęła pełnoletność i nie została na mocy prawomocnego orzeczenia sądu ubezwłasnowolniona całkowicie lub częściowo ma pełną zdolność do czynności prawnych i jej pochodnych skutków. Stąd badana regulacja normatywna zakazująca osobom chorym psychicznie lub z niedorozwojem umysłowym zawierania związku małżeńskiego czy też

³¹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 12 § 1.

³² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, art. 11.

uzyskania zgody sądu na jego zawarcie, może wydawać się kontrowersyjna. Za mniej dyskusyjną należałoby uznać, konieczność uzyskania zgody sądu na zawarcie związku małżeńskiego, przez osoby, które z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego i jego wpływ na ich zdolność do samodzielnego reprezentowania interesów majątkowych i osobistych zostały ubezwłasnowolnione częściowo.

W literaturze wskazuje się, że brak pozwolenia na zawieranie związków małżeńskich przez osoby mające problemy ze zdrowiem psychicznym w postaci choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego, nie jest tożsamy z tym, dotyczącym osób pozbawionych pełnej zdolności do czynności prawnych³³. Podkreśla się, że pierwsza z okoliczności tworzy sytuację faktyczną jednostki mającą związek z jej prosperowaniem w społeczeństwie i mogącą uzasadniać jej ubezwłasnowolnienie całkowite lub częściowe, a druga z nich określa status prawny osoby, w której nie ma ona legitymacji czynnej w stosunkach prawnych³⁴. Co ważne w doktrynie wskazano, że nie zawsze choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy będą skutkować ograniczeniem lub pozbawieniem jednostki pełnej zdolności do czynności prawnych³⁵. Ze względu na omawianą problematykę, tego typu uwaga wydaje się być szczególnie istotna. Skoro problemy ze zdrowiem psychicznym nie zawsze stanowią wystarczającą podstawę do ubezwłasnowolnienia całkowitego lub częściowego osoby przez sąd, to czy mogą być zasadną przesłanką zakazującą zawierania związku małżeńskiego?

W art. 12 § 1 kodeksu cywilnego za niejasne można uznać same przyczyny – w kontekście zdrowia psychicznego – uniemożliwiające zawarcie związku małżeńskiego. Choroba psychiczna czy niedorozwój umysłowy nie są wystarczająco precyzyjnymi pojęciami. Co więcej, ustawodawca nie zawarł definicji legalnych użytych terminów, co wymusza ich interpretację w oparciu o wiedzę medyczną³⁶. Nie rozwiązuje to jednak do końca problemu, ponieważ pojęcie choroby psychicznej nie jest typową jednostką klasyfikacyjną w psychopatologii. Jak zauważa S. Pużyński nazwy „choroby psychicznej” oraz „chorego psychicznie” prawdopodobnie wywodzą się z przełomu XVIII i XIX w., a ich tamtejsze znaczenie nie zawsze jest zgodne z nowożytnym³⁷. Wskazuje, że oba wyrażenia nie są jasno określone, a według niektórych autorów mogą one być mylące i wprowadzające w błąd³⁸. Pojęcie choroby psychicznej jako typowej jednostki klasyfikacyj-

³³ A. Zielonacki, *op. cit.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ S. Pużyński, *Dylematy współczesnej psychiatrii. Problemy kliniczne, etyczne, prawne*, Eneteia, Warszawa 2015, ss. 133-134.

³⁸ *Ibidem*, s. 134.

nej nie występuje, ani w Kryteriach Diagnostycznych DSM-5 (*ang. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), ani też w rozdziale V, Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 (*ang. International Statistical Classification of Diseases and Related Health*). W pierwszej klasyfikacji problemy ze zdrowiem psychicznym najczęściej definiowane są pod nazwą zaburzeń³⁹. Podobnie jest w przypadku rozdziału V, Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10⁴⁰.

Mając na uwadze skomplikowaną problematykę zaburzeń psychicznych zasadnym wydaje się być rozważenie, czy uniemożliwienie zawierania związków małżeńskich osobom cierpiącym na choroby psychiczne lub niedorozwój umysłowy jest właściwe. Czy wspomniana praktyka nadmiernie nie ogranicza przysługujących im praw i wolności? Przyjmując, że kondycja osoby chorej psychicznie lub z niedorozwojem umysłowym jest na tyle dobra, iż może ona samodzielnie troszczyć się o swoje interesy osobiste oraz majątkowe, co uniemożliwia jej ubezwłasnowolnienie całkowite, należy się zgodzić z racjonalnością zakazu zawarcia przez nią związku małżeńskiego lub uzyskania na to zgody sądu?

Zgodnie z art 12 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego „Unieważnienia małżeństwa z powodu choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego jednego z małżonków może żądać każdy z małżonków”⁴¹. Ustanie choroby psychicznej jednego z małżonków uniemożliwia unieważnienie związku małżeńskiego z jej przyczyny⁴².

Podsumowanie

Konkludując zawieranie związków małżeńskich przez osoby chore psychicznie lub z niedorozwojem umysłowym nie powinno stanowić nic nadzwyczajnego. Nikt z nas nie wybiera chorób, z którymi musi się borykać na co dzień. Wyróżnianie schorzeń somatycznych i oddzielanie ich od tych dotyczącej sfery psychicznej nie wydaje się być w kontekście omawianych zagadnień właściwym rozwiązaniem. W art. 12 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego jako przyczyny uniemożliwiające zawarcie związku małżeńskiego lub warunkujące legalizację więzi psychicznej, fizycznej i gospodarczej łączącej dwoje ludzi przez uzyskanie zgody sądu, wymieniono chorobę psychiczną lub niedorozwój umysłowy. Nie uwzględniono w nim natomiast

³⁹ *Kryteria Diagnostyczne DSM-5*, Edra Urban & Partner, Wrocław 2015.

⁴⁰ Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, dane dostępne za stroną internetową <http://stat.gov.pl> (online: 21.06.2017).

⁴¹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 12 § 2.

⁴² *Ibidem*, art. 12 § 3.

chorób somatycznych, które również mogą zagrażać dobru małżeństwa i wynikających z niego zobowiązań, a także potencjalnego potomstwa. Czy można zgodzić się z tym, że osoba ze zdiagnozowanym zaburzeniem afektywnym-dwubiegunowym, przyjmująca regularnie leki, aktywna zawodowo i radząca sobie z obowiązkami nie będzie w stanie wypełnić powinności małżeńskich, a osoba chora na białaczkę limfatyczną, spędzająca znaczną ilość czasu w szpitalu lub osłabiona stosowaną terapią poradzi sobie z nimi bez problemu? Zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi pierwsza z nich na zawarcie związku małżeńskiego musiałaby dostać zgodę od sądu, a w razie jej braku nie mogłaby zawrzeć związku małżeńskiego, co nie odnosi się do ostatniego przypadku. W związku z rozwojem nauki i wiedzy o zaburzeniach psychicznych i wpływie jakie wywierają na prosperowanie jednostki według autorki opracowania zasadnym byłoby ponowne rozważenie adekwatności stosowanych regulacji prawnych.

Literatura

Pużyński S., *Dylematy współczesnej psychiatrii. Problemy kliniczne, etyczne, prawne*, Ene-teia, Warszawa 2015.

Akty prawne

Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Z 1997 r., Nr 78, poz. 483).

Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. 1964 Nr 9 poz. 59).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964 Nr 43 poz. 296).

Źródła internetowe

Jędrejek G., *Komentarz do art. 11 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, stan prawny na 01.01.2013*, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

Kryteria Diagnostyczne DSM-5, Edra Urban & Partner, Wrocław 2015

Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10, <http://stat.gov.pl> (online: 21.06.2017).

Serwach M., *Komentarz do art. 13 kodeksu cywilnego, stan prawny na 18.04.2014*, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

Sokołowski T., *Komentarz do art. 13 kodeksu cywilnego, stan prawny na 01.06.2012*, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

Zielonacki A., *Komentarz do art. 11 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, stan prawny na 30.06.2013*, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

Zielonacki A., *Komentarz do art. 12 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, stan prawny na 30.06.2013*, <https://www.lex.uni.lodz.pl> (online: 19.05.2017).

MENTAL ILLNESS AND MENTAL RETARDATION AS A PRECONDITION FOR MARRIAGE

Summary

In this publication an analysis of the mental health of the individual is made which makes it impossible to conclude a marriage. The institution of total incapacitation represents an absolute barrier to marriage. This article addresses the issue of mental illness and mental retardation that are controversial in the publication of causes forbidding the person to marry. The main controversy over publication issues has been discussed.

Keywords: full incapacitation, partial incapacitation, conjugal union, mental illness, mental retardation, marriage annulment.

Autor

mgr Anna Lisowska

Uniwersytet Łódzki
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Karnego Materialnego
Zakład Nauki o Przestępstwie

19 INSTYTUCJA NIEGODNOŚCI DZIEDZICZENIA

Piotr Krzyżanowski

Słowa kluczowe: dziedziczenie, niegodność dziedziczenia, spadek, testator.

Wprowadzenie

W polskim kodeksie cywilnym¹ przewidziano wiele przesłanek dziedziczenia, odwołują się one zarówno do elementów obiektywnych, zewnętrznych (np. warunek życia spadkobiercy w chwili otwarcia spadku), jak również do kwestii osobistych następcy prawnego. Warto zaznaczyć że wśród kategorii nawiązujących do osobistych przymiotów potencjalnego spadkobiercy, ustawodawca szczególne znaczenie nadał godności dziedziczenia². O takiej regulacji niewątpliwie zdecydowały względy etyczne. Jak słusznie zauważył J. Kremis „według powszechnie akceptowanych w naszej społeczności zasad etycznych i przyjętych zwyczajów, niewłaściwym i niesłusznym byłoby dziedziczenie osoby, która dopuściła się względem spadkodawcy czynów niegodziwych, nacechowanych wysokim stopniem zawinienia i naganności”³. Zdaniem W. Borysiaka, intencją ustawodawcy jest nie tylko ochrona spadkodawcy, ale także ochrona jego świadomej decyzji, co do wyboru spadkodawcy, stąd regulacje uniemożliwiające ingerencje w wolną wolę testatora⁴.

Intencją autora niniejszego opracowania jest zbadanie – głównie za pomocą metody logiczno-językowej i komparatystycznej – czy ustawodawca w wystarczający sposób zabezpieczył, aby nie dochodziły do dziedziczenia osoby popełniające, wobec spadkodawcy i jego woli, czyny powszechnie uznawane za niegodziwe. Celem rozdziału jest również określenie, czy obowiązujące przepisy gwarantują należyłą ochronę woli testatora. Ponadto analizie poddano przepisy regulujące instytucję przebaczenia spadkodawcy.

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93).

² J. Kremis, *uwagi do art. 928 KC*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 1682.

³ *Ibidem*.

⁴ W. Borysiak, *uwagi do art. 928 KC*, [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 400.

Zdolność dziedziczenia

Nie może być uznana za niegodną osoba w ogóle nieposiadająca zdolności do dziedziczenia, dlatego rozważania należy zacząć od ustalenia, co ta zdolność oznacza i kto ją posiada. W doktrynie utrzymało się, że jest to możliwość nabywania praw i obowiązków należących do spadku⁵. W świetle art. 927 § 1 k.c.⁶ (k.c. – kodeks cywilny) zdolność do dziedziczenia posiada każda osoba fizyczna, która żyje w chwili otwarcia spadku. Oznacza to, iż spadkobiercą nie może być osoba, która zmarła przed spadkodawcą. Według Sądu Najwyższego, zdolności dziedziczenia nie posiada również osoba, która zmarła jednocześnie ze spadkodawcą⁷. Natomiast osoba prawna może być spadkobiercą jeśli istnieje w momencie otwarcia spadku. Ustawodawca w kolejnych paragrafach wspomnianego artykułu przewidział wyjątki od tej zasady. Albowiem spadkobiercą może być dziecko poczęte, które w chwili otwarcia spadku jeszcze się nie urodziło, pod warunkiem zawieszającym, iż urodzi się żywe⁸. Zdaniem A. Dyoniaaka, *nasciturus* może dziedziczyć zarówno ustawowo, jak i na podstawie testamentu⁹. Zdolność dziedziczenia może posiadać również fundacja ustanowiona w testamencie przez spadkodawcę, jeśli zostanie wpisana do rejestru w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu. Przyjmuje się, że fundacja ustanowiona w testamencie, nie musi być w nim powołana do dziedziczenia, wystarczy, iż będzie powołana do zapisu¹⁰. Jeżeli fundacja zostanie wpisana do rejestru w odpowiednim momencie, to dziedziczy ona po fundatorze ze skutkiem *ex tunc*¹¹.

⁵ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *Uwagi do art. 927 KC*, [w:] J. Gudowski (red.), E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017, s. 50.

⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

⁷ Wyrok SN z dnia 12 kwietnia 1950 r., Wa. C. 3/50, DPP 1950, nr 7, s. 59.

⁸ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

⁹ A. Dyoniak, *Pozycja nasciturusa na obszarze majątkowego prawa prywatnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1994, nr 3, s. 53.

¹⁰ T. Palmirski, *Rec.: P. Suski, Stowarzyszenia i fundacje, Warszawa 2005*, „Rejent” 2006, nr 10, s. 187.

¹¹ R. Potrzeszcz, *Spółki kapitałowe w orzecznictwie, cz. I. Wybrane zagadnienia z uwzględnieniem poglądów doktryny i projektu prawa o spółkach handlowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1999, nr 11, s. 25.

Przyczyny niegodności dziedziczenia

W artykule 928 § 1 k.c.¹² zawarty jest zamknięty katalog przyczyn niegodności. Przy czym, każda z tych przyczyn stanowi samodzielną podstawę do uznania spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia¹³. Katalog ten ma charakter wyczerpujący i wyłączny, dlatego nie można (nawet w drodze ostrożnej analogii) stosować tej instytucji „w odniesieniu do stanów faktycznych niemieszczących się w dyspozycji art. 928 § 1”¹⁴. Jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy „niegodność dziedziczenia występuje w sytuacjach wyjątkowych, kiedy postępowanie spadkobiercy jest tak dalece naganne, iż uzasadnia odsunięcie go od dziedziczenia po określonym spadkodawcy i traktowanie tak, jakby nie dożył otwarcia spadku (art. 928 § 2 k.c.¹⁵). Stąd możliwość uznania spadkobiercy za niegodnego występuje w sytuacjach enumeratywnie wymienionych w kodeksie cywilnym (art. 928 § 1). Inne zachowania się spadkobiercy, nawet jeżeli mogłyby być oceniane ujemnie z punktu widzenia ogólnie przyjętych obyczajów, nie mogą stanowić wystarczającej podstawy do zastosowania tak daleko idącej sankcji”¹⁶.

Zgodnie ze wspomnianym przepisem, jedną z przyczyn jest umyślne popełnienie przez spadkobiercę ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy. *Nota bene*, w literaturze przedmiotu dominuje stanowisko, zgodnie z którym podżeganie i pomocnictwo powinno być traktowane na równi ze sprawstwem¹⁷. W orzecznictwie przyjmuję się, że o tym czy dane zachowanie stanowi przestępstwo umyślne, powinno się rozstrzygać na gruncie prawa karnego. Natomiast to sąd cywilny powinien zdecydować czy konkretny czyn zabroniony jest przestępstwem „ciężkim” w świetle art. 928 § 1 pkt 1 k.c.¹⁸. Sąd Apelacyjny w Gdańsku, w jednym z orzeczeń stwierdził, że „pojęcie ciężkiego przestępstwa użyte w art. 928 § 1 pkt 1 KC¹⁹ nie jest tożsame z terminem zbrodnia określonym w art. 7 § 2 KK²⁰ (przy. aut. – kodeks karny). W konkretnych okolicznościach ciężkim przestępstwem z art. 928 § 1 KC²¹ może okazać się także czyn uznany za występpek (art. 7 § 3 KK²²)”²³. Zgodnie ze stanowiskiem Sądu Najwyższego, katalog prze-

¹² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

¹³ Wyrok SA w Łodzi z dnia 28 lutego 2013 r., I ACa 1176/12, Lex nr 1311987.

¹⁴ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

¹⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

¹⁶ Wyrok SN z 10.12.1999 r., II CKN 627/98, LEX nr 1231370.

¹⁷ K. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 450-1088. Tom II*, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 980.

¹⁸ Wyrok SA w Katowicach z 19.12.2014 r., I ACa 787/14, LEX nr 1621091.

¹⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

²⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2016 poz. 1137).

²¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

²² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny.

stępstw, których popełnienie skutkować może niegodnością dziedziczenia, jest otwarty i nie ogranicza się tylko „do przestępstw przeciwko osobie spadkodawcy, rodzinie i opiece”²⁴. Sąd Najwyższy uznał, że „żona spadkodawcy, która dopuściła się przeciwko niemu przestępstwa znęcania się psychicznego, polegającego m.in. na uporczywym i złośliwym ograniczaniu kontaktów z małoletnim dzieckiem, w wyniku czego doszło do rażącego naruszenia zasad współżycia w rodzinie oraz jej spoistości i trwałości, a następnie do targnięcia się spadkodawcy na życie osób najbliższych i własne, może być uznana za niegodną dziedziczenia (art. 928 § 1 pkt 1 k.c.)”²⁵²⁶.

Kolejną przesłanką jest nakłonienie spadkodawcy (groźbą lub podstępem) do sporządzenia lub odwołania testamentu. Istotne jest, aby spadkodawca pod wpływem tego nakłaniania sporządził „testament wbrew swojej rzeczywistej woli”²⁷. W doktrynie podkreśla się, że „sam zamiar osiągnięcia takiego skutku po stronie spadkobiercy, a nawet zastosowanie podstępu lub groźby, ale bezskuteczne, nie stanowi podstawy uznania go za niegodnego”²⁸. Za niegodnego dziedziczenia zostanie uznany również spadkobierca, który groźbą lub podstępem przeszkodził spadkodawcy w sporządzeniu bądź odwołaniu testamentu. Przy czym, uznanie niegodności nie nastąpi jeśli, spadkodawca odwoła testament sporządzony pod wpływem groźby lub podstępu²⁹.

Ostatnią kodeksową przyczyną niegodności jest zachowanie spadkobiercy polegające na umyślnym ukryciu lub zniszczeniu testamentu, podrobieniu go lub przerobieniu. Przesłanka niegodności zaktualizuje się również, gdy spadkobierca świadomie skorzystał z testamentu podrobionego lub przerobionego przez inną osobę. Należy zauważyć, iż podrobienie ostatniego aktu woli, polega „na sporządzeniu dokumentu przez inną osobę niż spadkodawca i stworzeniu pozorów, iż dokument ten jest testamentem spadkodawcy”³⁰. Natomiast określenie „przerobienie testamentu” oznacza wprowadzenie zmian w oryginalnym testamencie, przez osobę niebędącą spadkodawcą. Sąd Najwyższy uznał, iż „nie wyłącza niegodności dziedziczenia okoliczność, że testament, zniszczony przez spadkobiercę umyślnie, tj. w zamiarze usunięcia skutków prawnych związanych z jego sporządzeniem, okazał się testamentem nieważnym. Nie stanowi jednak

²³ Wyrok SA w Gdańsku z 14.6.2000 r., I ACA 262/00, OSA 2002, Nr 3, poz. 25.

²⁴ Wyrok SN z 09.01.2014 r., V CSK 109/13, LEX nr 1425055.

²⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

²⁶ Wyrok SN z 23.03.2016 r., III CSK 80/15, OSNC 2017, nr 2, poz. 25.

²⁷ Wyrok SA w Warszawie z 16.11. 2016 r., VI ACa 1035/15, LEX nr 2191526.

²⁸ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

²⁹ A. Szpunar, *Z problematyki niegodności dziedziczenia*, „Nowe Prawo” 1981, nr 2, s. 26.

³⁰ K. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 980.

przyczyny niegodności zniszczenie przez spadkobiercę testamentu w przekonaniu, że jest on nieważny i wskutek tego pozbawiony znaczenia prawnego”³¹.

Uznanie niegodności dziedziczenia i jego skutki

Uznana za niegodną może być tylko osoba, która w konkretnym stanie faktycznym odziedziczyłaby jakąkolwiek korzyść majątkową po danym spadkodawcy³². Według W. Borysiaka niegodność występuje zarówno w dziedziczeniu testamentowym, jak i w ustawowym oraz dotyczy nie tylko spadkobiercy, ale także zapisobiercy i zapisobiercy windykacyjnego³³. Co do zasady, uznanie niegodnym dotyczy osób fizycznych, jednakże zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny, instytucja ta obejmuje również osoby prawne. Według E. Niezbeckiej „niegodność osoby prawnej może uzasadniać zachowanie jej organów, jeżeli spełnione są przesłanki wymagane do przypisania zachowania osób pełniących funkcje organu osobie prawnej”³⁴.

W świetle art. 929 k.c.³⁵ legitymację czynną w procesie o niegodność posiada każdy, kto ma w tym interes. Posłużenie się przez ustawodawcę określeniem „interes” oznacza, że nie jest konieczne wykazywanie przez powoda interesu prawnego³⁶. Przyjmuję się, że odpowiednią legitymację posiada każdy, kto odniesie lub może odnieść korzyść w przypadku uznania spadkobiercy za niegodnego. Zdaniem E. Gniewka, do kręgu osób legitymowanych do żądania uznania spadkobiercy za niegodnego w szczególności należą: spadkobierca podstawiony; spadkobierca obciążony zapisem; spadkobierca „którego udział powiększyłby się wskutek przyrostu, jaki powstałby przez uznanie współspadkobiercy za niegodnego”; uprawnionego do zachowku; zstępny spadkobiercy, który zrzekł się dziedziczenia, nabywca spadku lub udziału spadkowego; zarządca albo kurator spadku; wierzyciel spadkodawcy lub współspadkobiercy. Uprawnienie takie posiada również prokurator, gmina i Skarb Państwa³⁷.

³¹ Wyrok SN z 10.05.1977 r., I CR 207/77, OSNC 1978, nr 2, poz. 34.

³² M. Krawczyk, *Niegodność dziedziczenia*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2010, nr 84, s. 168.

³³ W. Borysiak, *op. cit.* s. 400.

³⁴ E. Niezbecka, A. Kidyba *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, tom IV, Wolters Kluwer, Warszawa, 2015, s. 130.

³⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

³⁶ J. Kremis, *op. cit.*, s. 1682.

³⁷ *Ibidem*, s. 1682.

W świetle obowiązujących przepisów, niegodność dziedziczenia nie następuje *ipso iure*. Stwierdzenie niegodności jest możliwe jedynie na podstawie prawomocnego wyroku³⁸.

Według M. Krawczyka „wyłączność procesu jako trybu stwierdzania niegodności dziedziczenia oznacza, iż sąd nie może dokonać takiego ustalenia w trybie nieprocesowym. Zgłoszenie zatem zarzutu niegodności, np. w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku, spowoduje konieczność zawieszenia postępowania na podstawie art. 177 par. 1 k.p.c. (kodeks postępowania cywilnego)³⁹. Dopiero rozstrzygnięcie tej kwestii w procesie da sądowi możliwość prawidłowego ustalenia kręgu spadkobierców”⁴⁰. Zagadnienie to było również przedmiotem analiz w orzecznictwie. Kwestię tę ostatecznie rozstrzygnął Sąd Najwyższy jednoznacznie stwierdzając, iż uznanie spadkobiercy za niegodnego jest możliwe wyłącznie w procesie, a nie w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku⁴¹. Jeżeli w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku zostanie podniesiony zarzut niegodności dziedziczenia, to wtedy konieczne jest zawieszenie postępowania nieprocesowego na czas rozstrzygnięcia procesu. Niemożliwe jest również w tej sprawie wydanie postanowienia wstępnego rozstrzygającego o niegodności⁴².

W doktrynie przyjmuje się, że żądanie uznania spadkobiercy za niegodnego, winno być zgłoszone w powództwie o ukształtowanie prawa⁴³. Żądanie takie jest roszczeniem majątkowym. W doktrynie i orzecznictwie wskazuje się, że „choć żądanie uznania spadkobiercy za niegodnego nie jest dochodzeniem roszczenia materialnoprawnego, lecz żądaniem ukształtowania z mocy wyroku nowego porządku dziedziczenia po danym spadkodawcy, to sprawy o uznanie spadkobiercy za niegodnego, ze względu na wpływ, jaki żądanie uznania za niegodnego wywiera na stosunki majątkowe stron, należy zaliczyć do kategorii spraw o prawa majątkowe. Jest to uzasadnione nawet w wyjątkowej sytuacji, w której z żądaniem uznania spadkobiercy za niegodnego występuje osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych danego spadkodawcy”⁴⁴. W sprawach o niegodność dziedziczenia, zastosowanie ma ogólna reguła wyrażona w art. 6 k.c.⁴⁵, zgodnie z którą „ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne”. Wobec czego, na powodzie ciąży obowiązek wyka-

³⁸ M. Krawczyk, *op. cit.*, s.168.

³⁹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Postanowienie SN z 14.07.2015 r., III CK 670/04, LEX nr 604039.

⁴² Uchwała SN z 26.02.1968 r., III CZP 101/67, OSNCP 1968, nr 12, poz. 203.

⁴³ E. Niezbecka, A. Kidyba *op. cit.*, s. 130.

⁴⁴ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

⁴⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

zania, że wystąpiła któraś z przesłanek enumeratywnie wskazanych w art. 928 § 1 k.c.⁴⁶ Natomiast pozwany powinien wykazywać, że brakuje podstaw do pozbawienia go możliwości dziedziczenia⁴⁷. W sprawach o niegodność dziedziczenia dopuszczalne jest powództwo wzajemne⁴⁸.

Osoba legitymowana czynnie może wystąpić z żądaniem uznania spadkobiercy za niegodnego w ciągu roku od dnia, w którym dowiedziała się o przyczynie niegodności, jednakże nie może to nastąpić później niż trzy lata od otwarcia spadku. Należy traktować te terminy jako zawite materialnoprawne. Zatem w stosunku do nich nie mają zastosowania przepisy dotyczące zawieszenia i przerwania biegu przedawnienia⁴⁹.

Orzeczenie sądowe ma charakter konstytutywny i wywołuje skutki *ex tunc*⁵⁰. Najpoważniejszym zaś skutkiem niezgodności jest wyłączenie od dziedziczenia. W takiej sytuacji spadkobiercę uznaje się za osobę która nie dożyła otwarcia spadku. Ponadto osoba ta traci prawo do zachowku. Instytucja niegodności dziedziczenia obejmuje relacje między konkretnym spadkodawcą i spadkobiercą, zatem osoba uznana za niegodną „dziedziczenia po określonym spadkodawcy, może dziedziczyć po innym spadkodawcy⁵¹. Z tych względów możliwe jest również, aby po spadkodawcy dziedziczyli zstępni niegodnego spadkobiercy, ustawowo powołani do dziedziczenia w dalszej kolejności⁵². W doktrynie istnieje pogląd, że niegodny spadkobierca powinien „być traktowany tak, jakby nigdy nie doszedł do dziedziczenia. A zatem należny mu spadek lub udział w spadku przypada innym osobom zgodnie z zasadami dziedziczenia ustawowego (art. 931 § 2 i art. 934) lub w drodze przyrostu (art. 965). Artykuł 931 § 2 nie ma jednak zastosowania w drodze analogii w razie uznania małżonka spadkodawcy za niegodnego. W takiej sytuacji mają zastosowanie ogólne zasady dziedziczenia”⁵³. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że „jeżeli w procesie o uznanie za niegodnego zapadnie wyrok orzekający taką niegodność, każdy zainteresowany będzie mógł wystąpić o uchylenie prawomocnego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku na podstawie art. 679 k.p.c.⁵⁴ Zapadnięcie takiego wyroku po dokonaniu działu spadku daje możliwość wznowienia postępowania działowego”⁵⁵.

⁴⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

⁴⁷ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

⁴⁸ K. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 980.

⁴⁹ J. Kremis, *op. cit.*, s.1682.

⁵⁰ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

⁵¹ Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 980.

⁵² A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, „Rejent” 2002, nr 6, s. 13

⁵³ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

⁵⁴ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego.

⁵⁵ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

Przebaczenie spadkodawcy

Zgodnie z art. 930 k.c.⁵⁶ nie można uznać spadkobiercy za niegodnego jeżeli spadkodawca mu przebaczył. Jak słusznie zauważył B. Kordasiewicz „instytucja przebaczenia jest refleksem etyki chrześcijańskiej. Odpowiada także potrzebom praktyki życiowej, ponieważ spadkobierca jest zwykle osobą bliską spadkodawcy, dla którego więzy uczuciowe, łączące go ze spadkobiercą mogą okazać się silniejsze i trwalsze niż świadomość przewinień tego spadkobiercy. W związku z tym, w doktrynie uważa się na ogół przebaczenie za akt o charakterze uczuciowym, polegający na puszczeniu w niepamięć doznanej krzywdy i odczutej urazy”⁵⁷.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że przebaczenie nie jest aktem woli. Czynność tę zalicza się do działań prawnych „a wśród działań – do grupy czynów dozwolonych”⁵⁸. W literaturze przedmiotu istnieje pogląd, że akt przebaczenia może być dokonany w sposób wyraźny lub dorozumiany, z zastosowaniem dowolnej formy „byleby chęć puszczenia w niepamięć była jednoznaczna”⁵⁹. Jednocześnie podkreśla się, że przebaczenia można dokonać wyłącznie osobiście, zatem za akt przebaczenia nie będzie uznawane zachowanie przedstawiciela ustawowego spadkodawcy⁶⁰.

W sytuacji gdy, spadkodawca w chwili przebaczenia nie miał zdolności do czynności prawnych, akt przebaczenia zostaje uznany za skuteczny, gdy został dokonany z dostatecznym rozeznaniem. Przyjmuje się, że ustawodawca celowo posłużył się zwrotem niedookreślonym, aby dać sądowi „możliwość dokonywania ocen z uwzględnieniem okoliczności konkretnego stanu faktycznego”⁶¹. Według B. Kordasiewicza „przez dostateczne rozeznanie należy rozumieć psychiczną zdolność przebaczonego do zrozumienia i oceny czynu spadkobiercy, doznania krzywdy, jaką ten czyn wywołał oraz do zaprzestania odczuwania urazy”⁶². Zatem dla skuteczności aktu przebaczenia istotne jest aby „spadkodawca zdawał sobie sprawę z popełnienia przez spadkobiercę czynu nagannego, aby był zdolny do rozumienia i odczuwania krzywdy, a także aby chciał puścić w niepamięć doznaną krzywdę”⁶³. Sąd Najwyższy uznał, że w sytuacji kiedy testator przebaczył swojemu spadkobiercy po „wydziedziczeniu go w testamencie,

⁵⁶ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

⁵⁷ B. Kordasiewicz, *Prawo Spadkowe. System prawa prywatnego, Tom 10*, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 201.

⁵⁸ K. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 980.

⁵⁹ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

⁶⁰ K. Pietrzykowski, *op. cit.*, s. 980.

⁶¹ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

⁶² B. Kordasiewicz, *op. cit.*, s. 202.

⁶³ E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *op. cit.*, s. 50.

wydziedziczenie to jest bezskuteczne bez względu na formę, w jakiej przebaczenie nastąpiło”⁶⁴. Warto zaznaczyć, iż akt przebaczenia nie może być złożony na przyszłość, czyli spadkodawca nie może przebaczyć spadkobiercy jego ewentualnych przyszłych przewinień”⁶⁵.

Podsumowanie

Instytucja niegodności dziedziczenia jest bardzo istotna z perspektywy ładu społecznego czy etycznego. Przypadki, gdy spadkobierca popełniający względem spadkodawcy czyny powszechnie uznawane za niegodziwe, wysoce naganne, są w społeczeństwie bardzo krytykowane i uznawane za sytuację sprzeczne z przyjętymi zwyczajami i z uznanym ładem etycznym. Z tych względów instytucja niegodności jest bardzo ważna, ponieważ ukazuje społeczeństwu konsekwencje naganego zachowania względem najbliższych osób. Należy zauważyć, iż ustawodawca w wystarczający sposób zabezpieczył, aby nie dochodziły do dziedziczenia przez osoby popełniające, wobec spadkodawcy i jego woli, czyny powszechnie uznawane za niegodziwe. Ponadto, obowiązujące przepisy gwarantują należyłą ochronę woli testatora.

Literatura

- Borysiak W., *uwagi do art. 928 KC*, [w:] Osajda K. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Dyoniak A., *Pozycja nasciturusa na obszarze majątkowego prawa prywatnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1994, nr 3.
- Kordasiewicz B., *Prawo Spadkowe. System prawa prywatnego, Tom 10*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Krawczyk M., *Niegodność dziedziczenia*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2010, nr 84.
- Kremis J., *Uwagi do art. 928 KC*, [w:] Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Niezbecka E., Kidyba A., *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, tom IV, Wolters Kluwer, Warszawa, 2015.
- Palmirski T., *Rec.: Suski P., Stowarzyszenia i fundacje, Warszawa 2005*, „Rejent” 2006, nr 10.
- Pietrzykowski K., *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 450-1088. Tom II*, C.H. Beck, Warszawa 2015.

⁶⁴ Uchwała SN z 14.06.1971, III CZP 24/71, OSNC 1972, nr 2, poz. 23.

⁶⁵ M. Wilejczyk, *Cywilnoprawne znaczenie przebaczenia*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 1, s. 107.

19. INSTYTUCJA NIEGODNOŚCI DZIEDZICZENIA

- Potrzeszcz R., *Spółki kapitałowe w orzecznictwie, cz. I. Wybrane zagadnienia z uwzględnieniem poglądów doktryny i projektu prawa o spółkach handlowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1999, nr 11.
- Skowrońska- Bocian E., Wierciński J., *uwagi do art. 927 KC*, [w:] Gudowski J. (red.), Skowrońska- Bocian E., Wierciński J., *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki*, Kluwer Polska, Warszawa 2017.
- Szpunar A., *Uwagi o prawie do zachowku*, „Rejent” 2002, nr 6.
- Szpunar A., *Z problematyki niegodności dziedziczenia*, „Nowe Prawo” 1981, nr 2.
- Wilejczyk M., *Cywilnoprawne znaczenie przebaczenia*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 1.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2016 poz. 1137).

Orzecznictwo

- Wyrok SN z dnia 12 kwietnia 1950 r., Wa. C. 3/50, DPP 1950, nr 7, s. 59.
- Uchwała SN z 26.02.1968 r., III CZP 101/67, OSNCP 1968, nr 12, poz. 203.
- Uchwała SN z 14.06.1971, III CZP 24/71, OSNC 1972, nr 2, poz. 23.
- Wyrok SN z 10.05.1977 r., I CR 207/77, OSNC 1978, nr 2, poz. 34.
- Wyrok SN z 10.12.1999 r., II CKN 627/98, LEX nr 1231370.
- Wyrok SA w Gdańsku z 14.6.2000 r., I ACA 262/00, OSA 2002, Nr 3, poz. 25.
- Wyrok SA w Łodzi z dnia 28 lutego 2013 r., I ACa 1176/12, Lex nr 1311987.
- Wyrok SN z 09.01.2014 r., V CSK 109/13, LEX nr 1425055.
- Wyrok SA w Katowicach z 19.12.2014 r., I ACa 787/14, LEX nr 1621091.
- Postanowienie SN z 14.07.2015 r., III CK 670/04, LEX nr 604039.
- Wyrok SN z 23.03.2016 r., III CSK 80/15, OSNC 2017, nr 2, poz. 25.
- Wyrok SA w Warszawie z 16.11.2016 r., VI ACa 1035/15, LEX nr 2191526.

THE INSTITUTION OF UNWORTHINESS OF INHERITANCE

Summary

The institution of the unworthiness of inheritance is very important from the perspective of ethical rules. The intention of the author is to examine whether the legislature sufficiently secured to the inheritance came to perpetrators, to the testator acts commonly regarded as illicit. The purpose of this article is also to determine whether the existing provisions guarantee adequate protection of the will of the testator. In addition, they will be subject to an analysis of the rules governing the institution of the condonation of the testator.

Keywords: inheritor, condonation, inheritance.

Autor

mgr Piotr Krzyżanowski
Katolicki Uniwersytet Lubelski
Jana Pawła II

eISBN 978-83-65374-36-3
ISBN 978-83-65374-37-0

